

62349

DİNİ HAYATIN SOSYOLOJİK TAHLİLİ
(MALATYA UYGULAMASI)

DOKTORA TEZİ

Abdurrahman GÜNEŞ

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Mehmet YALVAÇ

MALATYA-1997

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından sosyoloji Anabilim
Dalın DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Adı, Soyadı ve Ünvanı

Üye.....

Adı, Soyadı ve Ünvanı

Üye.....

Adı, Soyadı ve Ünvanı

Onay

Yukarıdaki İmzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../1997
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi kadar eskiye uzanan din, bireyin gerek iç aleminde ve gerekse sosyal hayatında kendini sürekli hissettirmiştir. Ancak duygu ve değer alanı içerisinde yer alması, bu olgunun sosyolojik olarak gözlemlenmesini ve incelenmesini bir hayli güçleştirmektedir. Bütün bu güçlük ve risklerin farkında olarak din konusunda uygulamalı bir araştırmaya yapmaya karar verdik. Şüphesiz bu tip araştırmaların ortaya çıkmasında bir çok şahsiyetin destek ve çabalarının bulunduğu da gözardı edilmemesi gereken bir gerçektir.

İşte bu nedenle, tezin isminin belirlenmesinden tamamlanma aşamasına gelinceye kadar büyük ilgi ve yardımlarını esirgemeyen ve danışmanlık görevini titizlikle yürüten başta Yrd. Doç. Dr. Sayın Mehmet YALVAÇ'a içten teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca tez süresi boyunca her konuda görüşlerine baş vurduğum F.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Sayın Mahmut ATAY'a, gerek ders ve gerekse tez hazırlama aşamasında emekleri geçen bölüm hocalarım Yrd. Doç.Dr. Sayın. Osman KONUK, Yrd.Doç.Dr.Sayın Abdullah KORKMAZ, Yrd. Doç.Dr. Yaşar KAYA, Yrd.Doç.Dr. Sayın Vehbi BAYHAN, Yrd. Doç.Dr. Taner TATAR ve Yrd Doç.Dr. Sayın Hüsnüye TATAR'a ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım. Öte yandan anketlerin uygulanmasında yardımcı olan ilgili sosyoloji bölümü öğrencilerine, özellikle soruları ciddiyet ve sabırla cevaplayan Malatya halkına ve SSPS paket programın kullanılmasında katkıda bulunan F.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi bilgisayar programcısı Fahri ÇAKAR'a içten teşekkür ederim.

Abdurrahman GÜNEŞ

KISALTMALAR

a. g. e.	= Adı geçen eser
a. g. m.	= Adı geçen makale
a. g. teb.	= Adı geçen tebliğ
a. g. t.	= Adı geçen tez
C.	= Cilt
D.İ.B.	=Diyanet İşleri Başkanlığı
D.P.T.	= Devlet Planlama Teşkilatı
G.S.M.H.	= Gayri Safi Milli Hasıla
İ.A.	= İslam Ansiklopedisi
İ.F.D.	= İlahiyat Fakültesi Dergisi
İ.H.L.	= İmam-Hatip Lisesi
İ.K.S.	= İlde Kalma Süresi
M.E.B.	=Milli Eğitim Bakanlığı
S.	= Sayı
S.B.E.	= Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sh.	= Sayfa
T.D.K	= Türk Dil Kurumu
T.D.V.	=Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K	= Türk Tarih Kurumu
Ü.	= Üniversite

İÇİNDEKİLER

II

Sahife

ÖNSÖZ	.....	
GİRİŞ	.....	1
I. BÖLÜM : SOSYOLOJİK AÇIDAN DİN		
1.1. Din Kavramı.....		11
1.2. Dinin Tanımı.....		12
1.3. Dinin Kaynağı.....		16
1.3.1. Animizm.....		16
1.3.2. Naturizm.....		16
1.3.3. Totemizm.....		17
1.4. Dinin Sınıflandırılması.....		19
1.5. Din-Toplum İlişkileri.....		20
1.5.1. Dinin Toplum Üzerindeki Etkisi.....		21
1.5.2. Toplumun Din Üzerindeki Etkisi.....		24
1.6. Dinin Diğer Sosyal Kurumlarla İlişkisi.....		26
1.6.1. Din-Eğitim.....		26
1.6.2. Din-Aile.....		29
1.6.3. Din-Ahlak.....		31
1.6.4. Din-Hukuk.....		33
1.6.5. Din-Bilim.....		34
1.6.6. Din-İktisat.....		35
II. BÖLÜM : ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER		
2.1. Araştırmanın Amacı.....		37
2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi		37
2.3. Anketin Hazırlanması, Uygulanması ve Verilerin Elde Edilmesi.....		37
III. BÖLÜM : ARAŞTIRMA ALANININ ÖZELLİKLERİ (MALATYA İLİ)		
3.1. TARİHÇESİ.....		40
3.2. KONUMU		41
3.3. SOSYAL YAPISI.....		42
3.3.1. FizikiYapı		42
3.3.1.1.Malatya'da Köy.....		43

III

Sahife

3.3.1.2.Malatya Merkez İlçe.....	45
3.3.1.3.Malatya’da İktisadî Hayat.....	46
3.4. NÜFUS.....	48
3.4.1. Malatya’da Nüfusun Mutlak Miktarı.....	49
3.4.2. Malatya’da Nüfusun Yaşa ve Cinsiyete Göre Dağılımı.....	49
3.5. SOSYAL TABAKALAŞMA.....	51
3.5.1. Türkiye’de Sosyal Tabakalaşma.....	51
3.5.2. Malatya’da Sosyal Tabakalaşma.....	52
3.5.3. Malatya’da Dinî Eğitim Kurumları.....	52

IV. BÖLÜM : ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Genel Bilgiler.....	54
4.1.1. Cinsiyet.....	54
4.1.2. Yaş Grupları.....	55
4.1.3. Doğum Yerleri.....	56
4.1.4. Medenî Durum.....	58
4.1.5. Eğitim Düzeyi.....	59
4.1.6. Meslek.....	61
4.1.7. Ekonomik Düzey.....	61
4.1.8. Gelir Düzeyi.....	62
4.1.9. İlde Kalma Süresi.....	63
4.1.10. Ailedeki Birey Sayısı.....	63
4.A. Dinî İnanç.....	64
4.1.11. Allah’a İman.....	66
4.1.12. Hz. Muhammed’e İman.....	67
4.1.13. Kur’an’a İman.....	67
4.1.14. Ahirete İman.....	68
4.1.15. Meleklerle İman.....	68
4.B. İbadet.....	69
4.1.16. Beş Vakit Namaz Kılma.....	70
4.1.17.Cuma Namazı Kılma.....	71
4.1.18. Teravîh Namazı Kılma.....	71

IV

Sahife

4.1.19. Bayram Namazı Kılma.....	72
4.1.20. Namaz Kılmama Nedeni.....	72
4.1.21. Oruç Tutma.....	73
4.1.22. Oruç Tutmama Nedeni.....	74
4.1.23. Hac.....	75
4.1.24. Zekat.....	75
4.1.25. Kurban.....	76
4.1.26. Kur'an Okumayı Bilme.....	76
4.1.27. Kur'an Okuma Sıklığı.....	77
4.C. Dinî Bilgi.....	77
4.1.28. Dört Büyük Kitabı Bilme.....	78
4.1.29. Hz. Muhammed'in Babası.....	79
4.1.30. Kendi Dini Bilgisini Değerlendirme.....	79
4.1.31. Dindarı Tercih.....	80
4.1.32. Kendisinin Dindarlık Derecesi.....	80
4.1.33. Eşinin Dindarlık Derecesi.....	81
4.1.34. Babasının Dindarlık Derecesi.....	81
4.1.35. Annesinin Dindarlık Derecesi.....	81
4.1.36. Din Eğitiminde Yeterlilik.....	82
4.1.37. Ortadereceli Okullara Kur'an Dersi.....	83
4.1.38. Kendi Dini Bilgisinde Yeterlilik.....	84
4.1.39. Cuma Günü Hakkında Kanaat.....	84
4.1.40. İbadet-Üretim İlişkisi.....	85
4.1.41. Diyanet İşleri Başkanlığı (D.İ.B.).....	85
4.1.42. Laiklik.....	87
4.1.43. Din Eğitimi Mecburiyeti.....	90
4.1.44. Hangi İşlem Daha Önemli?.....	91
4.1.45. Dinî Programları İzleme.....	92
4.1.46. İçki Kullanma.....	92
4.1.47. İçki Hakkında Kanaat.....	93
4.1.48. Faiz Hakkında Kanaat.....	93

4.1.49. İbadet Ederken Heyecan.....	94
4.1.50. Ölüm.....	94
4.1.51. Anne-Babaya ve Komşulara İyilik.....	95
4.1.52. Kendini Dindarlık Bakımından Değerlendirme.....	95
4.1.53. Tercih Ettiği Okul.....	96
4.1.54. Dinî Okulları Tercih Nedeni.....	96
4.1.55. Dinî Bilgi Kaynağı.....	97
4.1.56. Sahip Olduğu Dini Kitaplar.....	98
4.2.57. Dinin Cinsiyet, Yaş, Doğum Yeri, Eğitim Düzeyi, Meslek, Gelir, İlde Kalma Süresi (İ.K.S.) ve Aile İle İlişkisi.....	98
4.2.A.1. Cinsiyet-Beş Vakit Namaz.....	98
4.2.A.2. Cinsiyet-Teravih Namazı.....	99
4.2.A.3. Cinsiyet- Ramazan'da Oruç.....	99
4.2.A.4. Cinsiyet-Hac.....	100
4.2.A.5. Cinsiyet-Kur'an Okumayı Bilme.....	101
4.2.A.6. Cinsiyet-Kur'an Okuma Sıklığı.....	101
4.2.A.7. Cinsiyet-Dört Büyük Kitabı Bilme.....	102
4.2.A.8. Cinsiyet-Hz. Muhammed'in Babasını Bilme.....	102
4.2.A.9. Cinsiyet-Hangi İşlem Daha Önemli?.....	103
4.2.A.10. Cinsiyet-Dini Bilgi Kaynağı.....	103
4.2.A.11. Cinsiyet-Din Eğitiminde Yeterlilik.....	104
4.2.A.12. Cinsiyet-Din Eğitiminde Mecburiyet.....	104
4.2.B.1. Yaş-Beş Vakit Namaz.....	105
4.2.B.2. Yaş-Teravih Namazı.....	106
4.2.B.3. Yaş-Ramazan Orucu.....	107
4.2.B.4. Yaş-Hac.....	108
4.2.B.5. Yaş-Dört Büyük Kitabı Bilme.....	109
4.2.B.6. Yaş-Dindarı Tercih.....	110
4.2.B.7. Yaş-Din Eğitimi Mecburiyeti.....	111
4.2.B.8. Yaş-Tercih Ettiği Okul.....	112
4.2.C.1. Doğum Yeri-Beş Vakit Namaz.....	113

4.2.C.2. Doğum Yeri-Teravîh Namazı.....	114
4.2.C.3. Doğum Yeri- Ramazan'da Oruç.....	115
4.2.C.4. Doğum Yeri-Dört Büyük Kitabı Bilme.....	115
4.2.C.5. Doğum Yeri-Hangi İşlem Daha Önemli. ?.....	116
4.2.C.6. Doğum Yeri-Din Eğitiminde Yeterlilik.....	117
4.2.C.7. Doğum Yeri- Diyanet İşleri Başkanlığı (D.İ.B.).....	117
4.2.C.8. Doğum Yeri-Tercih Ettiği Okul.....	118
4.2.D.1. Eğitim Düzeyi-Beş Vakit Namaz.....	119
4.2.D.2. Eğitim Düzeyi-Ramazan'da Oruç.....	120
4.2.D.3. Eğitim Düzeyi-Kur'an Okumayı Bilme.....	122
4.2.D.4. Eğitim Düzeyi-Dört Büyük Kitabı Bilme.....	123
4.2.D.5. Eğitim Düzeyi-Dini Bilgi Kaynağı.....	124
4.2.D.6. Eğitim Düzeyi-Cuma Günü Hakkında Kanaat.....	125
4.2.D.7. Eğitim Düzeyi-Diyanet İşleri Başkanlığı (D.İ.B.).....	126
4.2.D.8. Eğitim Düzeyi-Laiklik.....	127
4.2.E.1. Meslek-Beş Vakit Namaz.....	128
4.2.E.2. Meslek-Teravîh Namazı.....	129
4.2.E.3. Meslek-Kur'an Okumayı Bilme.....	130
4.2.E.4. Meslek-Din Eğitiminde Yeterlilik.....	132
4.2.E.5. Meslek-Laiklik.....	134
4.2.F.1. Gelir-Beş Vakit Namaz.....	135
4.2.F.2. Gelir-Hac.....	136
4.2.F.3. Gelir-Zekat.....	137
4.2.F.4. Gelir-Dört Büyük Kitabı Bilme.....	138
4.2.F.5. Gelir-Dindarı Tercih.....	139
4.2.F.6. Gelir-Laiklik.....	140
4.2.G.1. İlde Kalma Süresi (İ.K.S.)-Beş Vakit Namaz.....	141
4.2.G.2. İlde Kalma Süresi(İ.K.S.)-Teravîh Namazı.....	142
4.2.G.3. İlde Kalma Süresi (İ.K.S.)-Kur'an Okumayı Bilme.....	143
4.2.G.4. İlde Kalma Süresi (İ.K.S.)- Dindarı Tercih Etme.....	144
4.2.G.5. İlde Kalma Süresi.(İ.K.S.)- Din Eğitiminde Mecburiyet.....	145

4.2.G.6. İlde Kalma Süresi- Laiklik.....	146
4.2.H.1. Aile-Beş Vakit Namaz.....	147
4.2.H.2. Aile-Ramazan'da Oruç.....	148
4.2.H.3. Aile-Dindarı Tercih.....	149
4.2.H.4. Aile-Din Eğitiminde Mecburiyet.....	150
4.2.H.5. Aile-Tercih Etitği Okul.....	152
 SONUÇ.....	 154
KAYNAKLAR.....	164
A. KİTAPLAR.....	164
B. MAKALELER.....	172
C. TEZLER.....	176
D. ANSİKLOPEDİLER, SÖZLÜKLER VE TEMEL KAYNAK ESERLER.....	177
ANKET FORMU.....	178

TABLOLAR VE GRAFİKLER

Sahife

Tablo-1 : Sayım Yıllarına Göre Malatya'da Şehir ve Köy Nüfusu ve Yıllık Artış Hızı.....	44
Tablo-2 : Malatya İli Şehir, İlçe ve Köy Nüfusu, Yüz ölçümü (km ²), Nüfus Yoğunluğu.....	46
Tablo-3 : Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	47
Tablo-4 : Nüfusun İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı.....	47
Tablo-5 : İktisaden Faal ve İşle İlgisi Devam Eden Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı	48
Tablo-6 : Malatya'da Hane Halkı ve Hanede Çalışan Kişi Sayısı.....	48
Tablo-7 : Malatya'da Nüfusun, Yaş Grupları ve Cinsiyetine Göre Dağılımı..	50
Tablo-8 : Türkiye'deki Kişi Başına Gayri Safi Millî Hasıla (G.S.M.H.)ve Milli Gelir(T.L).....	51
Tablo-1.1: Cinsiyet.....	54
Tablo-1.2: Yaş Grupları.....	55
Tablo-1.3: Doğum Yeri.....	56
Tablo-1.4: Medeni Durumu.....	58
Tablo-1.5: Eğitim Düzeyi.....	59
Tablo-1.6: Meslek.....	61
Tablo-1.7: Ekonomik Düzey.....	61
Tablo-1.8: Gelir Düzeyi.....	62
Tablo-1.9: İlde Kalma Süresi (İ.K.S).....	63
Tablo-1.10: Ailede Birey Sayısı.....	63
Tablo-1.11: Allah'a İman	66
Tablo-1.12: Hz. Muhammed'e İman.....	67
Tablo-1.13: Kur'an'a İman.....	67
Tablo-1.14: Ahirete İman.....	68
Tablo-1.15: Meleklerle İman.....	68
Tablo-1.16: Beş Vakit Namaz.....	70
Tablo-1.17: Cuma Namazı.....	71
Tablo-1.18: Teravih Namazı.....	71

Tablo-1.19: Bayram Namazı.....	72
Tablo-1.20: Namaz Kılmama Nedeni.....	72
Tablo-1.21: Oruç.....	73
Tablo-1.22: Oruç Tutmama Nedeni.....	74
Tablo-1.23: Hac.....	75
Tablo-1.24: Zekat.....	75
Tablo-1.25: Kurban.....	76
Tablo-1.26: Kur'an Okumayı Bilme.....	76
Tablo-1.27: Kur'an Okuma sıklığı.....	77
Tablo-1.28: Dört Büyük Kitabı Bilme.....	78
Tablo-1.29: Hz. Muhammed'in Babası.....	79
Tablo-1.30: Kendi Dini Bilgisini Değerlendirme.....	79
Tablo-1.31: Dindarı Tercih.....	80
Tablo-1.32: Kendisinin Dindarlık Derecesi.....	80
Tablo-1.33: Eşinin Dindarlık Derecesi.....	81
Tablo-1.34: Babasının Dindarlık Derecesi.....	81
Tablo-1.35: Annesinin Dindarlık Derecesi.....	81
Tablo-1.36: Din Eğitiminde Yeterlilik.....	82
Tablo-1.37: Ortadereceli Okullara Kur'an Dersi.....	83
Tablo-1.38: Kendi Dini Bilgisinde Yeterlilik.....	84
Tablo-1.39: Cuma Günü Hakkında Kanaat.....	84
Tablo-1.40: İbadet-Üretim İlişkisi.....	85
Tablo-1.41: Diyanet İşleri Başkanlığı (D.İ.B.).....	85
Tablo-1.42: Laiklik.....	87
Tablo-1.43: Din Eğitimi Mecburiyeti.....	90
Tablo-1.44: Hangi İşlem Daha Önemli?.....	91
Tablo-1.45: Dinî Programları İzleme.....	92
Tablo-1.46: İçki Kullanma.....	92
Tablo-1.47: İçki Hakkında Kanaat.....	93
Tablo-1.48: Faiz Hakkında Kanaat.....	93
Tablo-1.49: İbadet Ederken Heyecan.....	94

Tablo-1.50: Ölüm.....	94
Tablo-1.51: Anne-Baba ve Komşulara İyilik.....	95
Tablo-1.52: Kendini Dindarlık Bakımından Değerlendirme.....	95
Tablo-1.53: Tercih Ettiği Okul.....	96
Tablo-1.54: Dinî Okulları Tercih Nedeni.....	96
Tablo-1.55: Dini Bilgi Kaynağı.....	97
Tablo-1.56: Sahip Olduğu Dini Kitaplar.....	98
Tablo-2.A.1: Cinsiyet- Beş Vakit Namaz.....	98
Tablo-2.A.2: Cinsiyet -Teravih Namazı.....	99
Tablo-2.A.3: Cinsiyet-Ramazan'da Oruç.....	99
Tablo-2.A.4: Cinsiyet-Hac.....	100
Tablo-2.A.5: Cinsiyet-Kur'an Okumayı Bilme.....	101
Tablo-2.A.6: Cinsiyet-Kur'an Okuma Sıklığı.....	101
Tablo-2.A.7: Cinsiyet-Dört Büyük Kitabı Bilme.....	102
Tablo-2.A.8: Cinsiyet-Hz. Muhammed'in Babasını Bilme.....	102
Tablo-2.A.9: Cinsiyet-Hangi İşlem Daha Önemli?.....	103
Tablo-2.A.10: Cinsiyet-Dini Bilgi Kaynağı.....	103
Tablo-2.A.11: Cinsiyet-Din Eğitiminde Yeterlilik.....	104
Tablo-2.A.12: Cinsiyet-Din Eğitiminde Mecburiyet.....	104
Tablo-2.B.1: Yaş-Beş Vakit Namaz.....	105
Tablo-2.B.2: Yaş-Teravih Namazı.....	106
Tablo-2.B.3: Yaş-Ramazan'da Oruç.....	107
Tablo-2.B.4: Yaş-Hac.....	108
Tablo-2.B.5: Yaş-Dört Büyük Kitabı Bilme.....	109
Tablo-2.B.6: Yaş-Dindarı Tercih.....	110
Tablo-2.B.7: Yaş-Din Eğitimi Mecburiyeti.....	111
Tablo-2.B.8: Yaş-Tercih Ettiği Okul.....	112
Tablo-2.C.1:Doğum Yeri-Beş Vakit Namaz.....	113
Tablo-2.C.2:Doğum Yeri- Teravih Namazı.....	114
Tablo-2.C.3:Doğum Yeri-Ramazan Orucu.....	115

Tablo-2.C.4:Doğum Yeri-Dört Büyük Kitabı Bilme.....	115
Tablo-2.C.5:Doğum Yeri- Hangi İşlem Daha Önemli?.....	116
Tablo-2.C.6:Doğum Yeri-Din Eğitiminde Yeterlilik.....	117
Tablo-2.C.7:Doğum Yeri-Diyanet İşleri Başkanlığı (D.İ.B.).....	117
Tablo-2.C.8:Doğum Yeri-Tercih Ettiği Okul.....	118
Tablo-2.D.1:Eğitim Düzeyi-Beş Vakit Namaz.....	119
Tablo-2.D.2:Eğitim Düzeyi-Ramazan'da Oruç.....	120
Tablo-2.D.3:Eğitim Düzeyi-Kur'an Okumayı Bilme.....	122
Tablo-2.D.4:Eğitim Düzeyi-Dört Büyük Kitabı Bilme.....	123
Tablo-2.D.5:Eğitim Düzeyi-Dini Bilgi Kaynağı.....	124
Tablo-2.D.6:Eğitim Düzeyi-Cuma Günü Hakkında Kanaat.....	125
Tablo-2.D.7:Eğitim Düzeyi-Diyanet İşleri Başkanlığı (D.İ.B.).....	126
Tablo-2.D.8:Eğitim Düzeyi-Laiklik.....	127
Tablo-2.E.1: Meslek-Beş Vakit Namaz.....	128
Tablo-2.E.2: Meslek-Teravih Namazı.....	129
Tablo-2.E.3: Meslek-Kur'an Okumayı Bilme.....	130
Tablo-2.E.4: Meslek-Din Eğitiminde Yeterlilik.....	132
Tablo-2.E.5: Meslek-Laiklik.....	134
Tablo-2.F.1: Gelir- Beş Vakit Namaz.....	135
Tablo-2.F.2: Gelir- Hac.....	136
Tablo-2.F.3: Gelir-Zekat.....	137
Tablo-2.F.4: Gelir-Dört Büyük Kitabı Bilme.....	138
Tablo-2.F.5: Gelir-Dindarı Tercih.....	139
Tablo-2.F.6: Gelir-Laiklik.....	140
Tablo-2.G.1: İlde Kalma Süresi (İ.K.S.)-Beş Vakit Namaz.....	141
Tablo-2.G.2: İlde Kalma Süresi (İ.K.S.)-Teravih Namazı.....	142
Tablo-2.G.3: İlde Kalma Süresi (İ.K.S.)-Kur'an Okumayı Bilme.....	143
Tablo-2.G.4: İlde Kalma Süresi (İ.K.S.)-Dindarı Tercih.....	144
Tablo-2.G.5: İlde Kalma Süresi (İ.K.S.)- Din Eğitiminde Mecburiyet.....	145
Tablo-2.G.6: İlde Kalma Süresi (İ.K.S.)- Laiklik.....	146
Tablo-2.H.1: Aile-Beş Vakit Namaz.....	147

XII

Sahife

Tablo-2.H.2: Aile-Ramazan'da Oruç.....	148
Tablo-2.H.3: Aile-Dindarı Tercih.....	149
Tablo-2.H.4: Aile-Din Eğitiminde Mecburiyet.....	150
Tablo-2.H.5: Aile-Tercih Ettiği Okul.....	152

GRAFİKLER

Grafik-1 : Malatya'da Yıllara Göre Nüfusun Köy-Şehir Dağılımı.....	43
Grafik-2 : Tarihi Süreç İçerisinde Malatya Nüfusundaki Değişmeler.....	49

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eskilere uzanan din, her devirde bireyleri ve toplumları etkilemiştir. İster ilkel, isterse modern toplum olsun daima bir din olgusu ile karşı karşıya olmuştur. Nitekim eski Yunan ahlakçılarından Plutargue, “dünyayı dolaşınız, duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz, şehirler bulacaksınız; fakat mabedsiz ve mabudsuz bir şehir bulamayacaksınız” demektedir.¹ Ünlü çağdaş dinler tarihçisi M. Eliade ise, ilk insanın “dindar adam” olduğunu ve anlamlı bir dünyanın ancak kutsalın keşfi ile mümkün olabileceğini ileri sürmektedir.² Her toplumda bireysel olarak dine ilgisiz veya ateist insanlar görülebilmektedir. Fakat bir toplumun veya milletin tümüyle ateist olduğuna rastlanamamıştır.³ Zaten insanın din ile ilişkisi, onun kendi varlık yapısında gizlidir. Çünkü insan, yaratılışı gereği inanmaya yetenekli bir varlıktır.⁴ Doğal olarak inanç olayı sadece insana hastır ve insanın diğer yaratıklardan ayırt edici özelliğidir.⁵ Değişik bir ifade ile inanç, zihinsel bir faaliyetin sonucunda ortaya çıkar.⁶ Dinin insan ile olan bu yakın münasebeti gözönünde tutularak, ruhun imana duyduğu ihtiyaç, vücûdun yemeğe karşı olan ihtiyacına benzetilmek suretiyle bu olgunun insan hayatındaki önemine işaret edilmiştir.⁷

Din, üzerinde herkesin görüş beyan ettiği bir konu olması yönüyle de dikkat çekmektedir. Bu nedenle, “din alanı, herkesin at oynattığı sahipsiz bir arazi gibidir.” diyen Aydın, dinin temel kavramları örgüsünü iyice tanımayan, bu örgünün mantığını yakalayamayan bir kimsenin dini verileri sağlıklı bir şekilde değerlendirmesinin mümkün olamayacağını savunur.⁸ İster lehinde, isterse aleyhinde olsun din olayının bu denli tartışılmış ve konuşulmuş olması, bir yerde onun önemini ortaya koymaktadır.

Bireyin olduğu gibi, toplumların da dinle ilişkileri farklı derecelerde olmuştur. Nitekim, Vergin, Ülkemiz için dinin önemine “kimi devletlerin petrolü, kimi devletlerin silahı vardır. Ama Türkiye için en önemli faktör dindir.” diyerek işaret etmektedir.⁹ Ayrıca 1959 yılında onbir ülkenin 6-14 yaşları arasındaki çocukları üzerinde yapılmış bir araştırmada, “siz nesiniz?” (What are you?) sorusuna Türk çocuklarının verdikleri cevaplarda dinsel bir niteliği öne çıkarmakta ikinci sırada yer almışlardır.¹⁰ Öte yandan

¹ -KARAMAN, A; Dinler Tarihi, 5. Baskı, İst, 1984, sh.14.

² -ELİADE, M; Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, (Çev.M.AYDIN),Konya,1995,sh.VI-1.

³ -CİLACI,O; Günümüz Dünya Dinleri, Ank. 1995, sh.24.

⁴ -Rum Suresi, ayet:30.

⁵ -BİLGİSEVEN, A.K; Din Sosyolojisi,İst.1985.sh.1;BAŞGİL.A.F;Din ve Laiklik, 6.Baskı, İst. 1985,sh. 68.

⁶ -TAYLAN, N; İlim-Din İlişkileri, İst. 1979, sh.22.

⁷ - MERİÇ, Ü; “Değişen Değerler ve Aile” Kadın ve Aile Dergisi, S. 21, 1986, sh.17.

⁸ -AYDIN, M; Din Felsefesi, 3. Baskı, İst. 1992, sh.5.

⁹ -VERGİN, N; Kutlu Doğum Haftası, I. Uluslararası İlmî Toplantı (Bildiri)T.D.V. Haber Bülteni, 1994 S. 31, sh. 21.

¹⁰ -MARDİN, Ş; Din ve İdeoloji, 5. Baskı, İst. 1992, sh.80.

Türköne, Türk sosyal biliminin din olgusunu yok saydığını, adeta gözlerini yumduğunu söylemekte ve Türk toplumunu anlamaya çalışan her insanın İslam'ın toplum hayatındaki fonksiyonlarını bilmek zorunda olduğunu ileri sürmektedir.¹¹

İslam hakkında farklı ve ilginç yorumlarda bulunan E. Gellner'e göre Orta Çağ boyunca, Hristiyanlık, Çin, Hint ve İslam olmak üzere dört önemli uygarlık olmuştur. Bunlardan İslam hariç diğer üç uygarlık sekülerizasyona uğramıştır. İslam'da böyle bir oluşumun henüz meydana gelmediğini, ruhbanlık örgütünün bulunmadığını ve insanların eşit kabul edildiğini açıklayan E. Gellner, "İslam'da sekülerleşmenin olduğunu söylemek bütünüyle yanlıştır. Çünkü İslam'da sekülerleşme diye bir olguya ya da oluşuma rastlamak olanak dışıdır." demektedir.¹² Güngör de bu paralelde görüşlerini şöyle açıklamaktadır. "İslam, insanın dünyasını maddi ve manevi veya Kayser'in ile İsa'nın sahası diye ikiye ayırmamıştır. Başka bir ifade ile, İslam insanı maddi ve manevi bütünüyle kavramaya çalışan, onu topyekün ele alan bir sistemdir. Bu yüzden İslam, Hristiyanlık'taki manasıyla laik değildir. İslam'da laiklik daha ziyade vicdan hürriyeti şeklinde ortaya çıkmaktadır."¹³

Ülkemizde özellikle batılılaşma süreci ile birlikte dinin varlığı ve konumu tartışma konusu yapılmıştır. Cumhuriyet döneminin siyasi iktidar kadroları Türkiye'nin artık İslam medeniyetinde kalamayacağını düşünmüşlerdir. Bu tür anlayışlar, haliyle Türkiye'nin İslam ve Batı kültürleri arasında bir bocalamaya girmesine zemin hazırlamıştır. Böylece Türkiye, ne Batı kültürüne girebilmiş, ne de İslam kültüründe kalabilmiştir.¹⁴ İslam'ın sadece vicdanlara bırakılmasını savunan bir laiklik anlayışı, Cumhuriyetin ilk yıllarında dinin yer altına çekilerek ehil olmayan kişilerce gizli eğitim ve öğretiminin yapılmasına neden olmuştur. Bu yasaklamalarla birlikte din, şehirden köylere doğru bir yön takip ederek adeta kapalı bir hayat alanına girmeye başlamıştır. Bunun sonucunda "taşralaşmış bir müslümanlık" kendini göstermiştir. Bilahare 1950'li yıllardan itibaren nisbeten sağlanan serbestlik ortamında din, köylerden tekrar şehire doğru bir yönelme göstermiştir. Ancak bu geriye dönüş de sağlıklı bir İslamlaşmayı sağlayamamış, özellikle gecekondü bölgelerinde bir "arabesk İslam" anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁵

Batıda din olgusu çok yönlü bilimsel araştırmalara konu olmuşken, ülkemizde bu alanda yapılmış sosyal içerikli incelemelerin sayısı parmaklarla gösterilecek kadar azdır.¹⁶ Bunda, Cumhuriyet dönemi aydınlarının din konusunda gösterdikleri çok farklı

¹¹ -TÜRKÖNE, M; Modernleşme Laiklik ve Demokrasi, Ank.1994, sh.77.

¹² -GELLNER, E; "Postmodernizm, Akıl ve Din" (Çev: Y.KAPLAN), Bilgi ve Hikmet, Güz, 1993/4, sh.86.

¹³ - GÜNGÖR, E, İslam'ın Bugünkü Meseleleri , 8. Baskı, İst, 1991. sh.58.

¹⁴ -GÜNGÖR, E, a.g.e; sh.118.

¹⁵ - OCAK, A.Y; "Değişen Dünyada İslam'ın Batıya Dönük Yüzü ", Türkiye Günlüğü, S.35,1995,sh.91-92.

¹⁶ -GÖDELEK, E; "Bir Dinî Tutum Ölçeği Geliştirme Girişimine İlişkin Ön Çalışma" Ç.Ü.İ.F.D.C.1.S.1, Adana, 1987,sh.86.

yaklaşımların da rolü olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷ Öte yandan, dinin bilimsel olarak incelenip incelenemeyeceği de tartışma konusu olmuştur. Özellikle dinin hangi alanının sosyolojik ve neresinin sosyolojik olmadığı ya da bireysel olduğu, din sosyolojisinin büyük bir problemi olmaya devam etmektedir. Özdalga, “bilim dinsel hayatın bütün sırlarını keşfedemez. Bilimsel ya da rasyonel bir yaklaşımla incelenebilecek olan dinin sonuçlarıdır.” açıklamasında bulunur.¹⁸ Mc. Guire ise, dinin sosyolojik olarak incelenmesini engelleyen alanın dinin kutsallık boyutu olduğunu söyler.¹⁹ Öte yandan N. Smart, dinin kompleks bir yapıya sahip olduğunu, incelemelerde görünen ve görünmeyen boyutları ile ele alınması gerektiğini ileri sürer.²⁰ Bu bağlamda antropolog Radcliffe-Brown, bir dini anlamak için etkilerini araştırmamız gerektiğini ve bu yüzden din faaliyet halinde araştırılmalıdır demektedir.²¹ Çünkü din, şayet içinde olduğu sosyal ve kültürel sistem gözardı edilerek incelenirse, birçok sosyolojik gerçekler tesbit edilemeyecektir.²²

Kentleşme ile birlikte, dinin tamamen fonksiyonunu kaybedeceğini ileri süren teorilerin aksine, günümüzde modern şehir hayatı bireyleri dine yönlendirmiştir. Sekülerizasyon olayı ile yalnızlığa itilen insanlar, cemaat hayatına yönelmeye ve sığınmaya başlamışlardır.²³ Karadeniz Ereğli’inde 1970 ve 1971 yıllarında üç köyde yapılmış bir alan araştırmasında-sanayileşmenin bireyleri dine ilgisiz hale getireceği varsayımının aksine-Demir-Çelik fabrikalarının kurulmasından bir kaç yıl sonra dinselikte bir artış görülmüştür. Daha da ötesi, fabrikalara sınır olan bir köyde, önceleri mevcut olmayan bir tarikat varlığını göstermeye başlamıştır.²⁴ Zaten modern toplumda dinde görülen, geriye dönüş, uyumsuzluk, sarsıntı vb. bir intibak probleminden başka birşey değildir. Zira, modern kent hayatında eskinin geleneksel ve şekilci din anlayışının yerine daha akılcı ve daha içten yaşanan bir dindarlığın yerleşmekte olduğu anlaşılmaktadır.²⁵ Yinger de bu bağlamda, yeni inançların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ortamların iyi incelenmesi gerektiğini, böyle bir tahlil yapılmadan geleneksel din anlayışının yıkıldığı yönünde yorum yapmanın bizi yanılgılara

¹⁷ -SEZER, B; Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İst. 1981, sh.18.

¹⁸ - ÖZDALGA, E; “Din Din midir, Yoksa Başka Bir Şey midir?” İslamî Araştırmalar Dergisi, C.3, S.2, 1989, sh.38.

¹⁹ -SEZEN, Y; İslam Sosyolojisi, İst, 1994, sh.27.

²⁰ -SMART, N; “Din ve İnsan Tecrübesi” (Çev.:A.İ.YİTİK),Dokuz Eylül Ü.,İ.F.D.,C.7,1992,sh.423- 424.

²¹ -MARDİN, Ş, a.g.e., s.50.

²² -YİNGER,J.M; The Scientific Study of Religion, The Macmillan Com, London, 1970, sh.21.

²³ -SARIBAY,A.Y; “Refah Partisinin Ardındaki Sosyo-Politik Dinamikler”, Türkiye Günlüğü, S. 27,1994, sh. 20.

²⁴ -VERGİN, N; “Toplumsal Protesto ve Dinsel Hareketler”, İ.Ü.İk.Fak. Mecmuası, C.37.S.1-4, 1986, sh. 117.

²⁵ - COŞKUN, A; “Gelenek ve Geleceğin Kavşağında Dindar İnsanla Modern İnsan Karşı Karşıya”, Bilgi ve Hikmet, Bahar, 1994/6, sh.46.

götüreceğini söyler. Yine ona göre, “dinî çöküş” döneminden söz etmek yerine “dinî değişim” den bahsetmek daha uygun olur.²⁶

Öte yandan insanların huzurlu ve mutlu bir hayat sürebilmelerinde düşünce ve davranışların uyum içinde olmalarının da çok önemli yeri vardır.²⁷ Bu kural, bireyin kendi iç dünyasındaki düşünce ve yaşayışı arasında olduğu gibi, birey ve toplum ilişkileri için de geçerlidir. Örnek olarak, bireyin tutumu ile toplumun değer yargıları arasında bir uyumsuzluk olursa veya anne ve babanın çocuklarına tavsiyesi ile davranışları arasında bir tutarsızlık ve tezat ortaya çıkarsa çeşitli ruhsal ve kişilik bozuklukları ve özellikle de “kaygı nevrozu” kendini gösterir.²⁸ Zaten eğitimde, eğitimcinin sözlerinden daha çok tutum ve davranışlarıyla etkili olduğu bir gerçektir.²⁹ Bu bağlamda Yörükoğlu’nun şu ifadeleri çok anlamlıdır. “Kişinin yaşadığı çevre ve toplumla ters düşmeyen, inandığı değerleri ve inançları olmalıdır. Hiç kimse toplumun törelerini, geleneklerini ve değer yargılarını ve ahlak kurallarını tümünden yadsıyamaz (inkâr edemez) ya da kendini onların dışında ve üstünde göremez.”³⁰ Hiç şüphesiz, sağlıklı ve huzurlu dinî hayat, inanç ve ibadetlerin bütünlük içinde uyum göstermelerine bağlıdır. Bu nedenle Armaner, ibadetlerle desteklenip kökleştirilmeyen inançların zayıflayacağını ve böyle kimselerin dindarlıklarının farazî ve hayalî olacağını söylemektedir.³¹ Esasında bölünme kabul etmeyen bir varlık olan insanın, iç ve dış dünyasının birlikte ele alınması bilimsel bir yaklaşımdır. Doğumdan ölüme kadar süren insan hayatı, bir bütün olmakla birlikte gelişim özellikleri itibarıyla, birbirinden farklı yaş devrelerine ayrılarak incelenebilir. Gerçi her bireyin yaşadığı fiziki çevre ile sosyo kültürel koşulları birbirinden farklıdır. Bunlardan başka kalıtım, beslenme ve sağlık gibi unsurların da insan gelişiminde önemli etkileri vardır. Bu yüzden insan hayatını çeşitli yaş dönemlerine kesin çizgilerle ayırmak güç bir iştir. Fakat buna rağmen konunun iyi tahlil edilmesi için böyle bir uygulama önem arzetmektedir.³² Örneğin Freud’a göre psikoseksüel gelişme, oral (0-1 yaş), anal (2-3 yaş), fallik (4-5 yaş), örtük (6-12 yaş) ve genital (13-18) aşamalarından oluşur. Erikson ise psikososyal gelişimi şu aşamalara ayırarak inceler: Temel güven ve bunun karşıtı temel güvensizlik (0-1 yaş), bağımsızlık ve bunun karşıtı utanç ve şüphe (2-3 yaş), girişim ve bunun karşıtı suçluluk duygusu (4-5 yaş), üreticilik ya da aşağılık duygusu (6-12 yaş), benlik özdeşleşmesi ve bunun karşıtı rol bunalımı (13-18 yaş), yakınlık ve bunun karşıtı yalnızlık (19-25 yaş), üreticilik ve bunun karşıtı verimsizlik (26-40+ yaş) ve benlik

²⁶ -YİNGER, J.M; a.g.e. sh.1

²⁷ -GÜNGÖR, E; Değerler Psikolojisi, Amsterdam, 1993, sh.12.

²⁸ -ÖZTÜRK, H.; Ruh Sağlığı, İst., tarihsiz., sh.96.

²⁹ -ÇAĞATAY, T.; Gütün Sosyolojisine Giriş, Ank.1968, sh.267

³⁰ -YÖRÜKOĞLU, A.; Çocuk ve Ruh Sağlığı, Ank; 1980. sh.5.

³¹ -ARMANER, N.; İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi, İst, 1967, sh.46-48.

³² -ARMANER, N.; Din Psikolojisine Giriş, Ank. 1980, sh.80.

kaynaşımı ve bunun karşısı bezginlik (40+yaş). Bunlara karşılık Piaget, bilişsel gelişimi, duygusal hareketsel, operasyon öncesi, somut işlemsel ve formel işlemsel şeklinde sınıflandırır.³³ Bununla birlikte, genel olarak insan hayatını çocukluk (0-12 yaş), erginlik (12-21 yaş) ve yetişkinlik (21-60 yaş) olmak üzere üç ana gelişim dönemine ayırarak incelemek mümkündür. Bilhassa dini tutum ve davranışlar açısından bu devrelerin özelliklerini bilmek, konumuza açıklık getirecektir.

I. Çocukluk Çağı (0-12 yaşları arası)

Bebeklik döneminde (0-2 yaş) çocukta dinî bakımdan gözle görülebilecek belirtilere rastlanmaz. Ancak birçok psikologun yaptığı bilimsel araştırmalar, çocuğun dinî etkilere ve tercübelere ruhen hazır ve yetenekli olarak dünyaya geldiğini gösterir neteliktir. Nitekim Alman Psikolog Eduart Spranger, dinî yaşayışın temelinde, çocuğun doğuştan getirdiği dinî yeteneğin bulunduğunu belirtmektedir. İlk çocukluk dönemi (2-6 yaş) ise, taklitçiliğin hakim olduğu bir devredir. Bu yaşlarda çocuk, büyüklerinin her türlü hareketlerini bilinçsiz olarak taklit eder. Namaz kılma, dua etme, sofrada besmele çekme gibi büyükler tarafından yapılan tüm dini pratikler, çocuğun ilgisini çekmekte ve aynen taklit edilmektedir. Tabiatıyla büyüklerin bu davranışı, çocukların ilerideki din anlayışları üzerinde etkili olmaktadır.

Dört yaşından sonra, birçok soyut kavramları anlamaya çalışan çocuk, Allah'ı insan şeklinde tasavvur etmeye başlar. Bilahare altı yaşına girince, din ve Allah inancı biraz daha belirgin bir hale gelir. İnsan gibi hayalde canlandırılan Allah , ruhanî ve sembolik bir varlık olarak algılanmaya başlanır. Altı-oniki arası yaşlarda, özellikle çocuğun okula gitmesiyle çevre ile ilişkileri sıklaşır. Çevrenin genişlemesiyle birlikte çocuğun sosyalizasyonunda bir yerde tek faktör olan anne ve babanın bu etkinliği sürerken okulda öğretmen ve arkadaş grubu da bu süreçte etkili olmaya başlar.³⁴

II. Erginlik Çağı (12-21 yaşları arası)

Erginlik, gelişim psikolojisinde üzerinde önemle durulan bir devredir. Bu dönemde bireylerde hızlı bedensel bir takım değişimler yanında zihinsel olarak da bazı gelişmeler kendini göstermektedir.

Önceleri Allah'ı insana ait modeller şeklinde düşünen çocuk, bu dönemde tek, eşi ve benzeri olmayan, güç ve kuvvet sahibi bir varlık olarak anlamaya ve kavramaya başlar. Yani bu çağda somut kavramların yerini artık soyut düşünceler alır. Bu nedenle çocuğun dünyasında zekanın hızla geliştiği ve dinsel uyanmanın izlenebildiği 13. yaş için "dinî gelişim yaşı" da denmektedir. Ergen, bu dönemde yetişkinlerle olumlu ilişkiler kurmada

³³ -CÜCELOĞLU, D.; İnsan ve Davranışı, R.K., İst. 1996, sh.337.

³⁴ - PEKER, H.; Din Psikolojisi, Samsun, 1993, sh. 102-105; YAVUZ, K., Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Ank. 1983, sh.37-48.

zorlanmakta ve birçok konuda görüş ayrılığına düşmektedir. Bu özellikleri nedeniyle daha çok ruhsal bir anlam ifade etmek üzere bu yaşta olanlara “delikanlı” adı verilmektedir.³⁵

Ergen, din nazarında artık dinin emir, yasak, görev ve kuralları karşısında sorumluluğu bulanan kimsedir. Bu bakımdan dönemin özelliklerinin bilinmesi din eğitimi ve öğretiminde büyük önem taşır. Ergen, gerek kendi iç dinamizmindeki iniş ve çıkışlar, gerekse toplumdaki değer yargılarının sürekli değişime uğraması nedeniyle bir takım bocalamalar ve bunalımlarla karşılaşır. Bu sıkıntıların ergenin ruhsal ve bedensel yönden geçirmiş olduğu hızlı gelişmelerin sonucu olduğundan şüphe yoktur. Zihin gelişiminin belirli bir seviyeye ulaşması, düşünce faaliyetinin artması ergende bağımsızlık duygusunun uyanmasına neden olur. Dolayısıyla kendini yetişkinler düzeyinde görerek herkesle tartışmaya başlar. Özellikle kendisine en yakın olarak anne ve babasının düşüncelerini eleştirir ve onlara karşı bir tavır takınır.³⁶ Bu nedenle çocukların dinî yönden eğitilmelerinde yetişkinlerin son derece dikkatli olmaları ve onlara sağlıklı bilgiler vermeleri gerekmektedir. Aksi halde, daha önce anlatılanların yersiz ve tutarsızlıklarını anlamaya başlayan genç, büyüklere karşı bir güvensizlik içerisine girecektir.

Bu dönemde gençlerle yetişkinler arasında meydana gelen anlaşmazlıkların giderilmesinde dinin etkin bir yeri vardır. Çünkü dinin birleştirici, kaynaştırıcı ve yumuşatıcı yönü, farklı iki yaş devresindeki insanlar üzerinde olumlu etki yapar. Ayrıca dinin öngördüğü küçüklere sevgi ve büyüklere saygı ilkesi de, gencin bu proplemli dönemi nisbeten rahat atlatmasında yardımcı olur.³⁷

“Dinî şüphe” ergenlik döneminin önemli bir özelliği ve aynı zamanda büyük bir sorundur. Nitekim bazı batı ülkelerinde yapılan araştırmalarda³⁸, ergenlik dönemindeki erkeklerin %75’i ve kızların ise %50’sinin; Mısır’da müslüman gençlerde ise erkeklerin %27’sinin ve kızların %21’nin dinî şüphe ile karşılaştıkları anlaşılmıştır. Ayrıca aynı amaçla ülkemizde yapılan araştırmalar, bu oranın %30 dolaylarında seyrettiğini ortaya koymuştur.³⁹ Ancak bu şüphe hali ergenliğin son yıllarına doğru hızlı bir şekilde düşüş gösterir.⁴⁰ Öte yandan dinî şüphenin oluşmasında etkili olan faktörlerin neler olduğu konusu üzerinde bir çok fikirler ileri sürülmüştür. Örnek olarak Günay, gençlerin dini konuda yeteri kadar bilgilendirilip eğitilmemeleri nedeniyle oluşan başarısız sosyalleşmenin bu şüphenin ortaya

³⁵ -ARMANER, N.; a.g.e, sh.93-95.

³⁶ -HÖKELEKLİ, H.; Din Psikolojisi, Ank, 1993, sh. 266-270.

³⁷ -ŞENTÜRK, H.; “Dinî Gelişim Psikolojisi” Diyanet (İlmi dergi), C.31, S. 4, 1995, sh.70-74.

³⁸ -VERGOTE, A.; “Ergenlikte Din” (Çev: E.FIRAT), A.Ü.İ.F.D., S. 24, 1981,sh.588-589

³⁹ -HÖKELEKLİ, H.; “Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler” Din Öğretimi Dergisi, Ank,1988, S.14, sh.73-83.

⁴⁰ - HÖKELEKLİ, H.; a.g.e. sh.272.

çıkışında önemli bir etken olduğunu söylemektedir.⁴¹ Ayrıca dini şüphenin ailede alınan dini bilgiler ile okulun veya çevrenin verdiği eğitimin uyum içinde olmamasından yani çelişkili fikirler içermesinden kaynaklandığı da iddialar arasındadır. Başka bir ifade ile, dini öğreten kimselerin kendi yaşantılarının buna uygun olmaması, söyledikleri ile tutum ve davranışlarının tezat oluşturması ergenlik devresinde dinî şüpheyi arttıran önemli bir neden olarak kabul edilmektedir.⁴²

III. Yetişkinlik Çağı (21-60 yaşları arası)

Yetişkinlik, ergenlik yıllarını izleyen ve hayatın sonuna kadar devam eden dönemin genel adıdır. Yetişkin, fiziksel ve psikolojik gelişimini tamamlamış ve olgunluğa ulaşmış kimse olarak kabul edilmektedir. Bu devrenin başlangıcı genellikle 21. yaşla başlatılmakla birlikte, esasında ülkeye ve kişiye göre farklılık gösterebilmektedir. Bu nitelikler gözönüne alınarak yetişkin “zihinsel, bedensel ve psikolojik olgunluğa erişmiş, ekonomik bağımsızlığını kazanmış ve toplumda bir sorumluluk üstlenmiş birey”⁴³ şeklinde tanımlanmaktadır.

Bireylerin din anlayışlarının 20 yaşından itibaren netlik ve açıklık kazanması gözönünde tutularak⁴⁴ bu araştırmamızda 20 yaşın üzerinde olan deneklere anket uygulanmıştır. O halde, bu yaşlardan itibaren başlayan yetişkinlik çağı, konumuz açısından daha fazla önem arz etmektedir. Bu nedenle, yetişkinlik çağını kendi içinde çeşitli yaş gruplarına ayırmak suretiyle daha detaylı analizini yapmak, ilgili tabloların anlaşılıp yorumlanmasında kolaylık sağlayacaktır.

Yetişkinlik, kendi içinde genellikle ilk yetişkinlik, orta yaş ve yaşlılık olmak üzere üç ayrı gelişim safhasına ayrılarak incelenir.

3.1. İlk Yetişkinlik Dönemi (21-40 yaşları arası)

Daha önce görülen dinî şüphe, kararsızlık ve çalkantıların nisbeten durulmaya başladığı bir devredir. Dini hayatta bir dengelenme ve yeniden yapılanma yönünde gelişmeler göze çarpar. Bu gelişmelerin duygusallıktan akılcılığı doğru bir seyir takip ettiği de söylenebilir. Böylece kişi bu devrede ya şüpheleri atarak sağlıklı bir din düşüncesi geliştirir ya da dini tümüyle reddedebilir. En fazla dine ilgisizliğin bu devrede görülmesi nedeniyle bazı araştırmalarda “hayatın en az dindar olunan safhası” olarak nitelendirilmektedir. Batı ülkelerinde yapılan araştırmalarda da, 18-30 yaşları arasında dinî faaliyetlerde düşüş görülmüş, 30 yaşından sonra ise sürekli bir artış olmuştur. Vergote de “insan, şahsi ve aşkın gayesi içinde bilenen gerçek dini imana ancak 30 yaşlarına doğru

⁴¹ -GÜNAY, Ü.; “Türkiye’de Dinî Sosyalleşme” Türkiye I. Din Eğitimi Semeneri, Ank. 1981, sh.199.

⁴² -PEKER, H.; a.g.e. sh.108.

⁴³ -CELEP, C.; Halk Eğitimi; Ank, 1993. sh.34.

⁴⁴ -KÖKTAŞ, M.E.; Türkiye’de Dinî Hayat, İst., 1993, sh.69.

ulaşır.”⁴⁵ diyerek bu görüşe katılır. Taplamacioğlu’nun yaptığı araştırmada da⁴⁶ 16-30 yaşlarında dinî uygulamalar en düşük düzeyde görülmüş, bu yaşlardan sonra ise sürekli artış göstermiştir. Öyle anlaşıyor ki, dönemin başında görülen ilgisizlik, evlenme ve anne-baba olmanın kişiye getirdiği sorumluluk duygusunun hissedilmesiyle ortadan kalkmakta ve tekrar dine ilgi göstermede artış olmaktadır. Bu artışta çocuklarına iyi örnek olmak istek ve arzusunun etkili olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁷

3.2. Orta Yaş Dönemi (40-60 yaşları arası)

Orta yaş, insan hayatında kritik bir dönüm noktasını oluşturur. Birey, hiçbir konuda artık eskisi gibi olamadığını anlamaya başlar. Fiziksel ve ruhsal bir takım değişiklikler meydana gelir. Önceki enerjik ve dinamik hayat, yorgunluk ve bitkinliğe dönüşür. Görme ve işitmede bozukluklar, cinsel arzuda zayıflama ve yaşlılık devresine yaklaşmış olma korku ve edîşesi bu devrenin önemli sorunları arasında yer alır. Bu yaşlarda insan bir iç hesaplaşma içerisine girer. Önceki yıllarda yapılan işler gözden geçirilerek değerlendirilmesi yapılır. Gençlikteki ideallerin ne ölçüde gerçekleştirildiğine bakılır. Sonuçta ideal ve hayallerinin tümüyle yerine getirilemediğini gören birey, hayalkırıklığına ve ümitsizliğe düşmekte ve pişmanlık duymaktadır. Bu duygular onu karamsarlığa doğru götürür. Tüm bunlara bağlı olarak, sosyal ilişkilerde bazı problemler ortaya çıkabilir. Özellikle erkeklerin 40-45 yaşlarında “orta yaş krizi” denilen bir bunalıma düştükleri, kadınların ise menopoza bağlı olarak ortaya çıkan psikolojik bir buhran ve sıkıntı yaşadıkları görülmüştür.⁴⁸

Özbaydar, bu devrenin özelliklerini şöyle özetler: “Orta yaşa (40-60) yaklaştıkça genellikle dine duyulan alaka fazlalaşmaya başlar. Orta yaşta alaka sahaları daralır ve artık üstünlüğünü kaybeden alakaların yerini almak üzere din, orta yaşlıların hayatını doldurur.”⁴⁹ Bir anlamda din, bu yaş devresindeki insanların psiko-sosyal uyumu için vaz geçilmez bir unsurdur. Öbür yandan tasavvufî hayatın kimi insanlarda bu devrede ortaya çıktığı görülür. Başka bir söyleyişle, bireyin geleneksel din anlayışının yerine, tasavvufî yönü ağırlıklı bir din düşüncesi geçmektedir.⁵⁰

3.3. Yaşlılık Dönemi (60 yaş ve sonrası)

Bu dönemde insanlarda bedensel ve ruhsal bir takım değişimler kendini gösterir. Şöyle ki, görme ve işitmenin zayıflaması, dişlerin dökülmesi, saçların ağarması, kamburlaşma, boy kısalması, derinin buruşması vb. fiziksel yapıda ortaya çıkan

⁴⁵ - VERGOTE, A.; a.g.m., sh. 591.

⁴⁶ -TAPLAMACIOĞLU, M.; “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi” A.Ü.İ.F.D.C.X, Ank, 1963, sh.145-151.

⁴⁷ -HÖKELEKLİ, H.; a. g. e., sh.281-283.

⁴⁸ -ŞENTÜRK, H.; a. g. m., sh.78.

⁴⁹ -ÖZBAYDAR, B.; Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma, İst. 1970, sh.17.

⁵⁰ -HÖKELEKLİ, H.; a. g. e., sh. 285-286.

değişmelerdir. Bunun yanında, uykusuzluk, ruhsal sıkıntı, çalışmada isteksizlik çabuk sinirlenme, bellek zayıflaması da ruhsal yapıda oluşan çöküntülere örnek teşkil ederler. Gençlerdeki cevval zekaya karşılık, yaşlılarda kuvvetli bir muhakeme gücünün bulunduğu da bir gerçektir. Böylece yaşla birlikte kaybolan ya da zayıflayan bazı yetenekler karşısında tercübe ve bilgi ile adeta bir dengeye ortaya çıktığı açıkça görülür.

Yaşlılarda görülen psikolojik hallerden birisi, eskiye bağlılık ve özlem duygusunun aşırı derecede artmasıdır. Öte taraftan yaşın ilerlemesiyle genç nesiller arasındaki mesafe sürekli büyümektedir. Haliyle kuşaklar arası çatışma gün geçtikçe şiddetini artırmaktadır. Bu manzara, yaşlıların bir ürküntü ve korkuya kapılmalarına neden olmaktadır. Görülen önemli psikolojik hallerden bir diğeri de yaşlılarda egoizm ve egosentrizmin ortaya çıkışıdır. Yaşlılık döneminde birey, çevresindeki herkesin kendisine saygı göstermekle yükümlü olduğunu sanır. Ayrıca mal ve paraya aşırı bir düşkünlük gösterir ve sadece kendini düşünür ve sever.

İnsanın yaşlılık döneminde daha çok dine yöneleceği düşünülürse de, artan yaşla beraber dinî ilginin çoğaldığını gösteren pek az araştırma vardır. Zira, önceki dinî alışkanlık ve anlayışlar bu dönemde aynen devam eder. Önceleri dindar olan bir yaşlı bu dönemde de eski din anlayışını sürdürecektir. Buna karşılık, dinî bilgi ve tecrübe birikiminden yoksun bir maziye sahip bireylerin, dine sağlıklı bir yöneliş göstermeleri de zor olacaktır.⁵¹

“Dinî Hayatın Sosyolojik Tahlili (Malatya Uygulaması)” adını tanıyan çalışmamız, bir alan araştırmasıdır. Malatya merkezi ile sınırlı tutulan bu çalışmada, toplam 1800 deneye anket uygulanmıştır. Bu tür uygulamalı çalışmalarda genelde halkın tedirginlik duyduğu bilinen bir gerçektir. Ayrıca anketteki soruların dinî inanç ve tutumları ölçmeye yönelik oluşu, bu problemleri daha da çoğaltmıştır. Buna rağmen deneklerle samimi diyalog kurulmaya çalışılarak daha sağlıklı bilgiler elde etmek için son derece özen gösterilmiştir. Başlangıçta sorulara karşı bazı tepkiler olmuşsa da sonradan kurulan samimi ilişkilerle serbest bir ortam oluşturulmuştur.

Tezimiz dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, “Sosyolojik Açından Din” adını taşımaktadır. Bunun alt başlıklarında, din kavramı, dinin tanımı, kaynağı, sınıflandırılması, din -toplum ilişkileri ve dinin eğitim, aile, ahlak, hukuk ve bilim gibi bazı sosyal kurumlarla ilişkileri tek tek ele alınmaktadır.

İkinci bölümde, araştırma ile ilgili genel bilgiler verilmektedir. Burada araştırmanın amacı, evren ve örnekleme belirtilmekte ve anketin hazırlanmasından uygulanmasına kadar olan süreç hakkında bilgi verilmektedir.

⁵¹ -ARMANER, N.; a. g. e., sh. 133-136.

Üçüncü bölüm, tezin uygulama alanı olan Malatya ili hakkında bilgi verilmeye ayrılmıştır. Burada, Malatya'nın tarihçesi, konumu, sosyal yapısı, nüfus özellikleri ve sosyal tabakalaşma gibi konular üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde ayrıca araştırma alanı Malatya ilindeki formel dinî eğitim kurumları ile ilgili kısaca bazı bilgilere de yer verilmektedir.

Dördüncü bölüm ise, araştırmamızın asıl uygulamalı kısmını oluşturmaktadır. Ankette yer alan 56 soruya 1800 deneğin verdiği cevaplar, teker teker ele alınarak tablolarla gösterilmiştir. Bu bölümün ikinci kısmında ise dinin cinsiyet, yaş, doğum yeri, eğitim düzeyi, meslek, gelir, ilde kalma süresi (İ.K.S.) ve aile ile ilişkisi çapraz tablolarla KH²'si de verilmek suretiyle ortaya konulmuştur. Sonuç kısmında ise, araştırmanın genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

I. BÖLÜM: SOSYOLOJİK AÇIDAN DİN

Dinin tanımı, kaynak ve tasnifi esasında doğrudan sosyolojinin konusu değildir. Ayrıca bunlara ilave olarak dinin kendisi yani içeriği ve bireylerin kutsal bir güçle ilişkileri de sosyolojinin ilgi alanının dışındadır.⁵² Bu bilim dalı daha çok dinin toplumsal boyutları üzerinde durur. Fakat buna rağmen klasik din sosyolojisi kitaplarımızda yer verildiği gibi, din olgusunun daha iyi kavranması ve açıklanması için bu mevzulara da kısaca temas etmekte fayda görülmektedir.

1.1. Din Kavramı:

Latince’de din “religio” sözcüğü ile ifade edilir. Bunun bir şeyi görev edinmek, tekrar tekrar okumak, yapmak, ihmal etmemek anlamına gelen ve Tanrı’ya karşı görevini titizlikle yerine getirmeyi ifade eden “re-legere” den veya bağlamak manasını veren ve insanla Tanrı arasındaki bağı ifade eden “re-ligare”den çıktığı ileri sürülmektedir. Öte yandan halen Batı dillerinde kullanılan “religion” kelimesinde, belirtilen her iki anlamın bulunduğu da savunulmaktadır.⁵³

Eski Yunanca’da din sözü, korku ile karışık sevgi ve saygı manalarını ifade etmektedir.⁵⁴

İslam öncesi Türklerin, din kavramını ifade etmek üzere, çeşitli dönemlerde, “drn”, “darm”, “nom”, “den” gibi sözcükler kullandıkları çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.

Hinduizm’in kutsal dili Sanskritçe’de din manasında “dharma” kelimesi kullanılır.

Çinli’lerin din anlamında bugün “chung chiao”(congciav) sözcüğünü kullandıklarını görmekteyiz. Japonlar, Budizm’den önceki dinî yapılarını ifade ederken “şinto” sözünü kullanırlardı. “Şinto” kavramı, Çince’deki iyi varlıkları anlatan “şen” ile “tao” sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuş, “Tanrıların yolu” anlamını ifade eder.⁵⁵

Arapça’da din sözünün üç anlamı bulunmaktadır. 1- Arami-İbrani dillerinden gelen anlamı ile din, mülk, idare etmek, hükmetmek, ceza, yargı, hesap, muhasebe ve mükafat manalarında kullanılmaktadır.

⁵² -SEZER, a. g. e., sh. 21; VRİJHOF, P.H.; “Din Sosyolojisi Nedir?”, (Çev. M.E.KÖKTAŞ), D.E.Ü.İ.F.D, S.4, İzmir, 1987, sh.516-517.

⁵³ -TAPLAMACIOĞLU, M.; Din Sosyolojisi, Ank., 1983, sh.49.

⁵⁴ - Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, C.1, İst, 1990, sh.358.

⁵⁵ -T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.9, İst. 1994, sh.314.

2- Öz Arapça'da din, üsul, adet, tutulan yol ve huy gibi anlamları ifade etmektedir.

3- Farsça Zend-Avesta'daki "dâena" sözünden geldiği öne sürülen din kelimesi, din ve mezhep edinmek, inanmak, adet edinmek anlamlarına gelir.⁵⁶

Ünlü Dinler Tarihçi'si Draz, din sözünün bütün anlamlarıyla birlikte, Arap dilinin gramerine uygun Arapça asıllı bir kelime olduğunu söyler. Draz, iddia edildiği gibi, din kavramının Farsça veya İbranice'den geçmediğini, bunun aslının olmadığını öne sürer.⁵⁷

Kur'an'da din kelimesi 92 yerde geçmekte, ayrıca üç ayette de değişik türevleri yer almaktadır.

Din kavramının İslamî literatürdeki anlamları 4 grupta ele alınmaktadır.

1- Ceza, mükafat, hüküm, hesap: Fatiha Suresi'nde geçen "Maliki Yevmid'din (Din gününün sahibi)" ayetinde din, ceza ve hesap anlamındadır.

2- İtaat, teslimiyet, hizmet, ibadet: Bakare Suresi'nin 132. ayetinde geçen din sözcüğü bu anlamda kullanılmıştır.

3- Üstün gelme, hakimiyet, zelil kılma, zorlama: Nahl Suresi'nin 52. ayetindeki din, hakimiyet manası taşır.

4- Adet, yol, kanun, şariat, millet, mezhep: Yusuf Suresi'nin 76. ayetinde geçen din, şariat veya kanun anlamını ifade eder.⁵⁸ Kur'an'da bu anlamlar yanında dinin İslam sözcüğü ile eşanlamlı kullanıldığı da görülmektedir.⁵⁹ Burada işaret edilmesi gereken önemli bir konu; dinin Batı dillerindeki karşılığı olan "religion"nun hiçbir zaman İslam dini ile eşanlamlı olamadığıdır. Zira religion sadece bir takım inanç, ibadet ve merasimlerden ibarettir. İslam'ın tam karşılığı değildir.⁶⁰

1.2. Dinin Tanımı:

Din, tanımı güç kavramlardan birisidir. Her tanım sadece onun bir yönünü dile getirmektedir. Daha doğrusu yapılan tanımlamalarda, herkesin kendi dinini esas aldığı göze çarpmaktadır. Ayrıca dinin duygu ve değer alanları içerisinde yer alışı, tanımlama, anlama ve yorumlama güçlüğüne beraberinde getirmektedir. Şimdiye dek, yüzden fazla din tanımı yapılmış olmasına rağmen, herkes tarafından kabul edilen bir tanıma henüz ulaşılammıştır. Bir yerde bütün dinleri veya inanç sistemlerini kapsayacak bir tanımın yapılması mümkün

⁵⁶ -İslam Ansiklopedisi, C.3, İst, 1988, sh.590; TAPLAMACIOĞLU, M; Karşılaştırmalı Dinler Tarihi; Ank., 1966, sh. 11-12; GÜNAY, Ü.; Din Sosyolojisi Dersleri, Kayseri, 1993, sh.145-146.

⁵⁷ -DRAZ, A.; Din ve Allah İnancı, (Çev. B. KARLIĞA), İst., tarihsiz, sh. 38.

⁵⁸ -TÜMER, G.; KÜÇÜK.A.; Dinler Tarihi, Ank.; 1985, sh.2-3; T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.9, s.313-314; CİLACI, O.; Dinler ve İnsanlar, Konya, 1990, sh.28-29.

⁵⁹ - KONUK, Y.; Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi, Ank., 1994, sh.7.

⁶⁰ -ER, İ.; "Genelde Din Sosyolojisine Karşı İlgisizliğin Kaynağı ve Bu İlgisizliğin Gedirilmesi", U.Ü.İ. F. D., S.2, C.2, 1987, sh.202; ÇELİK,Ö.; "Modern İdrakin Tabii Hasılası Ya da Tarihin Kıvrılım Evresinde Son Arayışın Dili-I", Bilgi ve Hikmet, Bahar, 1993/2, sh.71; ER, İ.; "Kültür ve Din Münasebeti", Milli Kültür, S.52, 1986, sh.29.

görünmemektedir. Ancak bazı düşünürlere göre yapılan din tanımları bize, bu sosyal kurumun ne olduğu hakkında önemli bilgiler verebilecek; en azından dinlerin kimi ortak özelliklerini, değişmeyen yanlarını tesbit etme imkanı sağlayabilecektir.

Din için herkesin kabul edebileceği belki de tek ortak nokta şüphesiz onun insanlara ait oluşudur. Zira, hayvanlar alemi için din ve inanç söz konusu değildir.⁶¹ Bunun yanında, dinlerde ortak olan özelliklerin neler olduğuna bakmak, bu üst yapı kurumunun daha iyi anlaşılmasını kolaylaştırır. Örneğin, Z. Gökalp bir dinde inanç, ibadet ve cemaat olmak üzere üç unsurun bulunduğunu ileri sürmektedir.⁶² Başka bir görüşe göre, dinlerde bulunan ortak özellikler şunlardır: Her dinde inanç, ibadet, tapınak, ümmet ve irrasyonel bir yön bulunmaktadır. Dinler içerisinde sadece İslam'ın irrasyonel yanı yoktur.⁶³ Din üzerinde yapılan başka araştırmalarda bütün dinlerde; insan üstü varlık inancı, ibadetler, ölümden sonraki hayat inancı ve kutsallık düşüncesi mevcut olduğu görülmüştür.⁶⁴

Dinlerin tanımlama problemi konusunda Aydın şöyle demektedir: “Aslında, dini inceleme ve araştırma konusu edinen her disiplin, kendi işine yarayan bir din tarifiyle yola çıkmaktadır. Bir psikolog, dini çok kere yaşanan bir tercübe; bir sosyolog, ictimâî bir müessese; bir kelimacı, akıl ve nakille müdafa edilebilen bir sistem olarak görür. Bu tariflere bir de dinin aleyhinedeki görüşlere temel teşkil eden tarifleri (sözgelişi, Marx'ın, Freud'un veya Comte'un tariflerini) katacak olursak işin içinden çıkmak daha da zorlaşır.”⁶⁵

Bilim adamlarınca yapılan bazı din tanımları şöyledir: Tanımlamalarında zihnî yönü ön plana çıkaranlardan Herbert Spencer dini, “her şeyin bizim bilginimizin üstüne çıkan bir kudretin tezahürü olduğunu kabul” olarak; Max Müller ise “insanın, çeşitli adlar ve değişen görünüşler altındaki sonsuzu kavramasını sağlayan zihnî bir melekesi veya yeteneği” şeklinde tarif etmiştir. Bu tanımlarda dikkati çeken husus, insanın ihtiyaç duyduğu, maddi ve manevi değerleri elinde tutan “Tanrı” inancıdır. Dini, Tanrı'nın varlığı ile açıklama veya tanımlama çok yaygındır. Ancak bunlara bir takım eleştiriler de yöneltmiştir. Genelde eleştiriler; Budizm ve Jainizm gibi ateist dinler gözönüne alınarak yapılmışsa da, bu dinler, Tanrı kavramına karşı çıkmamakta, hatta bazı kollarında Tanrı anlayışına da rastlanmaktadır. Öte yandan bu tür dinlerde Nirvana'ya ve görünmeyen varlıklara inanç da bulunmaktadır. Böylece ilkel kabile dinlerinden en gelişmiş olanlarına kadar bütün dinlerde Tanrı

⁶¹ - BİLGİSEVEN, A.K.; a. g. e., sh. 1-8.

⁶² -GÜNAY, Ü.; “Ziya Gökalp ve Din Sosyolojisi”, E.Ü.S. B. E. Dergisi, S.3. 1989, sh.224.

⁶³ -BERKAY, F.; “Türk Toplumu Açısından İslamiyet”, Sosyoloji Dergisi, S.19-20, İ.Ü.Ed.Fak.Yay. 1964-1966, sh.205.

⁶⁴ -CANAN, İ.; 99 Aydın Konuştu, Din Gerçeği (içinde), İst., 1984, sh.137.

⁶⁵ -AYDIN, M.; a. g. e. sh.6.

mefhumunun bulunduğunun anlaşıldığı günümüzde, artık bu eleştirilerin bir anlamı kalmamıştır.

Julian Huxley, “dinin mahiyeti korku, saygı... ve mahiyette kutsiyet duygusudur” şeklindeki tanımında dindarın yaşadığı hissi durumlara önem verir.⁶⁶ E. Durkhem dini, kutsal şeylere ilişkin pratiklerin ve inançların birleşik bir sistemi olarak tanımlar.⁶⁷

K. Marx’ı en çok etkileyenlerden biri olan Feuerbach’a göre ise din, insanın kendi düşüncesini insan üstü bir plana aktarmasıdır. Öte yandan K. Marx’ın ünlü din tanımı şöyledir: “Din, baskıya tabi yaratıkların iç çekmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi ruhsuz olayların ruhudur. Din, halkın afyonudur.”⁶⁸ Dini, akıl noktasından inceleyen Hegel, “her din, temelde evrenin belirli bir tarzda görülüşünden başka birşey değildir.” şeklinde bir tanım yapar. Duygusal boyutuna göre anlam vermeye çalışan romantik düşünürlerden Scheleirmacher ise dinin, “sonsuzla karşı duyulan bir duygu ve heyecandan” başka birşey olmadığını söyler. Batılı düşünürlerce yapılan ve tutulan bir diğer tanım ise, Emile Boutroux’a aittir: “Din, bilimsel görüş yanında iman ve his görüşünün hakkını istemesinden ibarettir.”⁶⁹

Frazer dini, “insanla tabiatüstü arasındaki ilgiler” diye tanımlar. Bu görüş, sağlıklı ve tutarlı görünmemektedir. Zira, ilkel bir din olarak totemcilikte kutsal olan, tabiatın üstünde değil, içindedir. Totemli dinlerde soyut bir Tanrı anlayışı yoktur. O halde, tek başına Tanrı veya ruhani varlık kavramı, dinlerin ayırt edici bir unsuru olarak kabul edilmemektedir. Oysa din, iman, ibadet ve cemaatten meydana gelmiş karmaşık bir sistemdir. Taplamacioğlu’nun “bir bütün, ancak onu teşkil eden parçalar gözönünde tutularak tanımlanabilir.”⁷⁰ dediği gibi, din tanımlarında da bu konuya dikkat edilmesi gerekmektedir.

Dinin sihirle içiçe olduğu, zaman zaman birbirleriyle karıştırıldığı da görülmektedir. Halbuki bu iki alanı bazı nitelikler birbirinden ayırır. Dini, sihirden ayıran ölçü, bütün dinlerde bir cemaatin bulunmasıdır. Sihirbazın bir ümmet veya cemaati yoktur, sadece iştirakçileri vardır.⁷¹

Vernon’a göre “din, sosyolojik açıdan kültürün bir kısmı olup genellikle aile, eğitim, hükümet sistemi gibi belli başlı sosyal kurumlar içinde yer almaktadır.” Dinler, toplumun sosyal düzene ait değer yargılarına da tesir ettiklerinden önemli ölçüde bir sosyal kontrol kuvveti sayılırlar. Bu anlamda Mac iver’a göre din, “ahlakın döl yatağıdır.” E.B.Tylor’a

⁶⁶ -T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C. 9, İst., 1994, sh. 315-316

⁶⁷ -ROBERTS, K.A.; Religion in Sociological Perspective, Wadsworth Pub. Com., Belmont, California, 1990, sh.4.

⁶⁸ -MARDİN, S.; a. g. e., sh. 43-44.

⁶⁹ -Sosyal Bilimler Ansiklopedisi C.1.İst, 1990, sh.356.

⁷⁰ -TAPLAMACIOĞLU, M.; Dinler Tarihi, sh. 22.

⁷¹ -TAPLAMACIOĞLU, M.; Din Sosyolojisi, sh.56-66.

göre “din, ruhsal varlıklara olan inançtır.”⁷² Yinger ise dini, hayatın çözümlenemez problemleriyle mücadele etmek amacıyla geliştirilmiş bir inançlar ve pratikler sistemi olarak ele alır.⁷³

Mircae Eliade, dinin sosyal bir olay olduğunu kabul etmekle beraber, dini yalnızca toplum veya birey bazında ele almanın yanlış olacağını söyler. Dini, “daha olumlu düşünce şekilleri karşısında silinip ortadan kaybolmaya mahkum bir ilkel ve büyüselsel düşünce tarzı” olarak kabul eden A. Comte ve onu takip eden diğer pozitivistler, eksik ve tek yanlı bir din anlayışı sergilemişlerdir.⁷⁴ Roman’ın ünlü hatibi Çiçeron, “din, insanı Tanrı’ya bağlayan bağın adıdır” derken Robert Spencer ise dini şöyle tarif etmektedir. “Din ne zaman, ne de mekan bakımından tasavvuru mümkün olmayan bir güce inanmaktır.”⁷⁵ Atropolog Geertz, “din, insanlarda güçlü, şumullu ve kalıcı motivasyonlar ve ruhsal eğilimler kuran ve bunlar aracılığı ile varoluş konusunda genel çerçevede kavramlar dile getiren ve böylece etkili olan bir semboller sistemidir” şeklinde tanım yapmakta⁷⁶ ve E. Renan ise, din için “insan tabiatının en yüksek, en çekici tezahürlerinden biridir.” demektedir.⁷⁷ İlk defa bütün dinleri içine alacak şekilde, dinin mahiyetini tarif etmeye çalışan R. Otto, din için “mukaddes olanın yaşanmasıdır”⁷⁸ derken ünlü din sosyologu Gustave Mensching “din, insanın kendi tecrübesiyle mukaddese ulaşmasıdır” şeklinde bir tanım yapmaktadır.⁷⁹

İslam bilginleri de, Kur’an ve İslam inançlarını gözönüne alarak birçok tanımlar yapmışlardır. Örneğin, Seyyid Şerif Cürcani, “din, akıl sahiplerini peygamberliğin bildirdiği şeyleri kabule çağıran ilahi bir kanundur” şeklinde bir tanımda bulunurken, Tahanevi, “din, akıl sahiplerini kendi iradeleriyle halde salaha, ahirette felaha sevkeder.” demektedir. Gazali ise onu, “kul ile Rabbi arasındaki muamele” olarak görmektedir.⁸⁰ Muhammed Abduh din için “insanın kainattaki varlıkları müşahade ederek duyular üstü ilahî gerçekleri kavramasından ibarettir.” değerlendirmesini yapmaktadır.⁸¹ İslam Ansiklopedisi’nde ilgili maddeyi yazan D.B. Macdonald’a göre din tanımı şöyledir: “Allah tarafından kurulup, mensuplarını dünya ve ahirette saadet ve selamete götüren, iman ve amellerden müteşekkil bir yol ve müessesedir.”⁸² Muhammed İkbâl ise dini şöyle açıklamaktadır: “Din bir felsefe şubesi değildir. O, ne mahza tefekkür (ne sırf düşünce) ne de ancak ameldir. Belki bütün

⁷² -TÜRKDOĞAN, O.; Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, 2. Baskı, İst., 1977, sh.257-288.

⁷³ -YİNGER, J.M.; a. g. e. ; sh. 7.

⁷⁴ -GÜNAY, Ü.; a. g. e.; sh. 155-156.

⁷⁵ -DRAZ, A.; a. g. e. , sh. 41.

⁷⁶ -ROBERTS, K. A.; a. g. e., sh. 9.

⁷⁷ -CHALLAYE, F.; Dinler Tarihi, (Çev: S. TİRYAKIOĞLU), İst., 1960, sh.5.

⁷⁸ -FREYER, H.; Din Sosyolojisi, (Çev: T. KALPSÜZ), Ank, 1964, sh.31-32.

⁷⁹ -KEHRER, G.; Din Sosyolojisi, (Çev. S. YÜKSEL), İst., 1992, sh.11.

⁸⁰ -TÜMER, G.; a. g. e., sh.8.

⁸¹ -T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.9, sh.315.

⁸² -İslam Ansiklopedisi C.3, sh. 590-591.

insanın (insan-ı kâmilin), zât-ı küll'ün ifadesidir.”⁸³ İslam kelimcileri ise dini, “Allah tarafından vahiy yoluyla ve peygamberleri aracılığıyla va'z edilen ve saliklerini dünya ve ahirette saadet ve necata götüren, itikad ve amellerden mürekkep bir müessese” olarak tanımlamaktadırlar.⁸⁴

1.3. Dinin Kaynağı:

Dinin tanımı gibi, kaynak problemi de 19. y.yılın son yarısında düşünürleri çok meşgul etmiş ve bu yüzden bir çok teoriler ortaya atılmıştır. Bu konudaki düşünceleri, başlıca üç grupta ele alabiliriz: 1- Animizm (ruhçuluk) 2-Naturizm (tabiatçılık) 3- Totemizm (totemcilik)

1.3.1. Animizm (ruhçuluk):

Bu kuramın kurucusu antropolog E.B. Tylor'dır. Buna göre kutsallık düşüncesinin temeli ruhtur. İyi ve kötü ruhlar vardır. İyilerden yardım almak ve kötülerin de zararlarından korunmak için dua etmek, adaklar adamak ve törenler yapmak gerekir. Nitekim, “dua, kurban ve adak dinin temel öğeleri”⁸⁵ olarak kabul edilir. Ölüm ve rüyalar ilkel insanlarda ruh fikrini ortaya koymuştur. İlkel insanlar, vücutta ayrıca bir ruh olayının olduğunu anlamışlardır. Onlara göre düş, ruhun gövdeden geçici olarak ayrılmasıdır; ölüm ise ruhun bir daha dönmek üzere gövdeyi terketmesidir. İlkel toplumlar, ata ruhlarını iyi olan cinsinden sayarak onlardan yardım dilemişlerdir. Delirme, bayılma ve çarpılma gibi hallerin kötü ruhlardan geldiğini düşünmüşlerdir. Tavrı ve hareketlerine göre ruhlar iyi veya kötü olarak değerlendirilmiş ve sonuçta iyiler tanrılara, kötüler ise cin ve şeytana dönüşmüştür. Tylor, bu yorumu ile ilk dinin animizm olduğu sonucuna varmıştır. Yine bu yazara göre ilk din törenleri cenaze törenleri, ilk adaklar ölümlere verilen yiyecekler ve ilk tapınaklar ise, ataların mezarları olmuştur. Din atalara tapınmak ile başlamış ve bilahare tabiata tapınma (naturizm) ile devam etmiştir.⁸⁶ Bu görüş dini rüya gibi basit bir olaya indirgemesi yönüyle eleştirilmiştir. Durkheim de, animizmin fikirlerinin tutarlı olmadığını söyler.⁸⁷

1.3.2. Natürizm (tabiatçılık):

Dinin kaynağını, tabiat olaylarına bağlamak isteyen bu görüşün ileri gelenlerinden birisi Max Müller'dir. Bu teoriye göre insanlar, gök gürültüsü, yanardağ, yıldırım, fırtına, kasırga, karanlık, ay ve güneş tutulması, ateş, deniz ve ırmak gibi büyük tabiat olayları karşısında hayret, hayranlık, korku ve saygı duymuşlar ve onları kutsal kabul ederek tapınmaya başlamışlardır. Bunlara göre asıl din buradan doğmuştur. Max Müller'in bu

⁸³ -BİLGİSEVEN, A. K.; a. g. e., sh. 3.

⁸⁴ -GÜNAY, Ü.; a. g. e.; sh. 148.

⁸⁵ -HANÇERLİOĞLU, O.; Toplumbilim Sözlüğü, İst., 1986, sh.60.

⁸⁶ -KÖSEMİHAL, N.Ş.; Durkheim Sosyolojisi, İst.; 1971, sh. 106-109.

⁸⁷ -TAPLAMACIOĞLU, M.; a. g. e., sh. 67-74.

konudaki görüşleri şöyle özetlenebilir: Dünyaya gözlerini açan insanoğlunun ilk karşılaştığı ve son derece dikkatini çeken hareketler, şüphesiz tabiat olaylarıdır. Dehşet ve hayranlıkla gözlediği, anlamını ve nedenini anlayamadığı bu olaylar, ilkel insan için korkulu ve esrarlı harikalar olmuştur. Doğanın bu anlaşılmaz manzaraları insanlarda din fikrini uyandırmıştır.

Durkheim, dinin tabiat olaylarına bağlanarak açıklanmasını doğru bulmayarak naturizmi şiddetle eleştirmiştir. Çünkü tabiat aleminde devamlı tekrarlanan olaylar, bir düzen içerisinde hareket etmektedirler. Böylece doğal olaylar, insanlar için ilginç ve harika olmaktan çıkarlar. Durkheim'a göre bu olaylar dinin kaynağı olamaz, zira insanlar, bunların sıradan ve devamlı tekrarlanan hareketler olduğunu öğrenince dinden vazgeçmeleri gekirdi. Oysaki tam tersine, insanların tabiat olaylarının sırrına eriştikçe daha dindar oldukları görülmektedir.⁸⁸

1.3.3. Totemizm (totemcilik):

Totem kavramı ilk defa J. Long adlı bir gezginin 1791 yılında yayınladığı bir kitapta yer alır. Totem, klanlardaki insanların kendinden geldiklerine inandıkları, kutsal sayılan hayvan, bitki veya cansız verilen addır.

Totemizm, ana tarafından akrabalık, dış evlenme, totem inancı, ortaklaşa mülk v.b. gibi niteliklerle karakterize edilir. Her klanın totemi kutsal olduğu gibi, klanın üyeleri de kutsal kabul edilir. Bu yüzden aralarında evlilik yasaklanmıştır. Her klan, diğerlerinden totemi ile ayrılır. Başka bir deyişle totem, klanları birbirinden ayıran bir semboldür. Klan, nasıl ilkel bir birlik ise, totemizm de buna bağlı olarak ilkel bir din gibi değerlendirilmektedir.

İslam'dan önce Araplarda kabile adlarına bakıldığında, "Beni Esed" kabilesinin totemi aslan; "Beni Nemir" in kaplan ve "Beni Kelb" in köpek olduğu görülmektedir. Eski Türkelde de "Akkoyunlu, ve "Karakeçili" gibi adların totemciliğin kalıntısı olabileceği ileri sürülmektedir.⁸⁹

Durkheim'a göre, en ilkel din totemizm'dir, bütün dinler ondan çıkmıştır. M. Müller'in naturist ve Tylor'un animist yaklaşımları isabetli değildir. bunların hiçbirisi dinin kaynağı olamaz. Buna karşılık, Frazer de Durkheim'i eleştirerek, dış evlenme ile totemizmin devamlı beraber olmadığını, bazı kabilelerde exogami olduğu halde totemizmin bulunmadığını söylemektedir.

Totemcilikte ruhun ölmezliği, ata ruhları ve ahiret düşünceleri bulunmamaktadır. Tabiatüstü alem ile tabii alem henüz birbirinden ayrılmış değildir.⁹⁰ Animizm, naturizm ve totemizm teorileri dışında dinin kaynağı ile ilgili ayrıca birçok farklı görüşler ileri

⁸⁸ - GÜNAY, Ü.; a. g. e., sh.94-96.

⁸⁹ -TAPLAMACIOĞLU, M.; a. g. e.; sh. 78-85.

⁹⁰ -ÜLKEN, H.Z.; Dinî Sosyoloji, İst.; 1943, sh. 9-29.

sürülmüştür. Örneğin, İngiliz filozofu H. Spencer, dinin korku sonucu atalara tapınma ile başladığını⁹¹, J.G. Frazer, dinin büyüden çıktığını ve L. Bruhl ise din ve büyü'nün bir kökün iki ayrı kolu olduğunu iddia etmişlerdir.⁹²

20. yüzyılda yapılan antropolojik ve tarihsel araştırmalar, dinlerin totemcilik veya putlara tapmaktan doğmadığını, tersine olarak dinin ilk kaynağının tek tanrı düşüncesine dayanan tevhit anlayışı olduğunu ortaya koymuştur. Mesela, İngiliz Andrew Lang dinlerin temeli olan Allah fikrinin insanın zihninde önceden bulunduğunu, politeizmin ilk dinlerdeki tek tanrı inancının bozulmuş şekli olduğunu öne sürerken⁹³ Fransa'da Pinard de la Boullaye ile Almanya'da Wilhelm Schmidt, ilkel kavimlerde tek tanrı fikrinin var olduğunu söylemektedirler.⁹⁴ Öte yandan İtalyan dinler tarihçisi R. Rettazzoni de; yaptığı araştırmalarda ilkel toplumlarda tek tanrı inancının geçerli olduğunu kabul etmektedir.⁹⁵

İslam dinine göre ise, insanlığın ilk dini politeizm değil, tek tanrı fikrini savunan tevhid anlayışıdır.⁹⁶ Çünkü Hz. Adem aynı zamanda ilk peygamberdir. İnsanlar zaman içerisinde, peygamberlerin tebliğ ettikleri tevhit akidesinden uzaklaşarak, puta tapıcılık gibi şirk düşüncesine kapılmaya başlamışlardır. Yani insanlık, monoteist bir din anlayışını bırakarak çok tanrılı bir hayatı benimsemiştir.⁹⁷ Böyle bir manzara karşısında, toplumlara tekrar yeni peygamberler gönderilerek, insanlık düştüğü bu şirk anlayışından kurtarılmaya çalışılmış ve elçiler zinciri Hz. Muhammed (s.a.v) ile son bulmuştur. Kur'anda Allah insanı en güzel biçimde (Tin suresi:4) ve inanma ihtiyacı içinde (Rum Suresi :30) yaratmış olduğunu belirtmektedir. Ayrıca "Andolsun ki, her ümmete Allah'a kulluk edin, azdırıclardan kaçının diyen bir elçi göndermişizdir."(Nahl Suresi:36); "Biz, elçi göndermedikçe azap etmeyiz." (İsra Suresi: 15) ve "Her milletin bir yol göstereni vardır." (Rad Suresi:7) mealindeki ayetler, her topluma mutlaka Allah'ın birliğine davet eden elçiler gönderildiğine işaret etmektedir. Bütün peygamberlerin getirdikleri dini sistemlerde muamelata ait kısımlarda farklılık olmakla birlikte, iman ve tevhid ile ilgili özde bir değişiklik söz konusu olmamıştır.

Görüldüğü gibi, İslam'da dinin kaynağı vahiydir. O da tevhid akidesine dayanmaktadır ki, bunun merkezinde tek ve mutlak Allah vardır.⁹⁸

⁹¹ - TÜMER, G.; a. g. e., sh.28.

⁹² -KÖSEMİHAL, N.Ş.; Sosyoloji Tarihi, İst., 1982, sh.272.

⁹³ -ELİADE, M.; a. g. e., sh. 56-57.

⁹⁴ -DEMİRCİ, K.; Dinlerin Dejenerasyonu, İst. 1985. sh. 15-16.

⁹⁵ -YAVUZ, K.; Psikanalizde İlk Dinî Gelişmelerin Değeri, Erzurum, 1987, sh.44.

⁹⁶ -BİLGİSEVEN, A.K.; a. g. e., sh. 8.

⁹⁷ -ŞEYBE, A.K.; Çağdaş Dünya Dinleri, (Çev.: O. CİLACI), İst. 1983, sh.31.

⁹⁸ -TÜMER, G.; a. g. e., sh. 35-36; YAVUZ, a. g. e.,sh. 46-47.

1.4. Dinlerin Sınıflandırılması:

Herkesin üzerinde anlaştığı bir din tanımı olmadığı gibi, bilim adamlarının tümünün kabul ettiği din sınıflaması da henüz bulunmamaktadır. Tasnif çalışmalarında dinlerin çok çeşitli özellik ve niteliklerine göre sınıflandırılmaya tabi tutuldukları görülmektedir. Bunlardan sadece bir kısmı, ön bilgi mahiyetinde olmak üzere verilecektir.

J. Wach dinleri, 1. Geleneksel din (traditional religion) 2- Kurucusu olan din (founded religion); G. Mensching, 1- Ulusal din, 2- Evrensel din,⁹⁹ ve A. Schimmel, 1- İlkel kabile dinleri, 2- Milli dinler, 3-Evrensel dinler şeklinde tasnif yapmaktadırlar. Diğer bir sınıflandırma da şöyledir: 1- Sakramental (dinî ayin ve törene dayanan) din. 2- Profetik (peygambere dayanan) din, 3- Mistik (tasavvufi) din.¹⁰⁰

Tanrı unsuru gözönünde tutularak dinler, 1- Çok tanrılı (politeist), 2- Tek tanrılı (monoteist) ve 1. Tanrılı dinler 2- Tanrısız dinler (Budizm) diye gruplandırılmaktadır. Ayrıca dinler, 1-İlkel dinler, 2-Milli dinler, (Taoizm, Budizm, Konfüçyüsizm v.b) 3- Evrensel dinler olarak da tasnif edilmiştir.¹⁰¹

Dünyadaki coğrafi dağılıma göre ise dinler, 1-Batı Asya (önasya) dinleri, 2- Asya dinleri, 3-Avrupa dinleri, 4-Afrika dinleri, 5- Amerika dinleri ve 6- Avusturalya dinleri¹⁰² diye adlandırılmaktadır. Yine coğrafi konum gözönüne alınarak yapılan diğer bir gruplandırma ise şu şekildedir: 1-Ortadoğu veya Sami grubu (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam), 2- Hint grubu (Hinduizm, Budizm), 3- Çin-Japon grubu (Taoizm, Şintoizm vb)¹⁰³ Konuşulan dillere göre; 1- Sami dillerini konuşan milletlerin dinleri, 2-Turan dillerini konuşan milletlerin dinleri şeklinde gruplandırma yapılırken ırklar kıstas alınarak da dinler, 1- Sami dinler (Hristiyanlık, İslamiyet), 2-Ari dinler (Hindu, Zerdüst, Sıkh), 3- Moğol dinler (Taoizm, Şintoizm, Konfüçyüsizm) diye üç kategoriye bölünmektedir.¹⁰⁴ M. Weber'e göre iki türlü din vardır. 1- Hayatın düzensizliklerini, kanun ve adetlerle tahammül edilir hale getirerek insanın dünyaya uyumunu kolaylaştıran dinler, 2- Varoluştaki düzensizlikleri tevekkülle karşılayan, dünyevi hazları yasaklayıp uhrevi bir amacın peşinde kurtuluş vaadeden dinler.¹⁰⁵ Jean Chevalier ise, dinleri şöyle sınıflandırır: 1- Akıl ve vicdan dinleri, 2- İlkel dinler, 3- Aksiyon dinler, 4- Kitabî dinler, 5- Tabii dinler, 6- Sacerdotes dinler, 7-

⁹⁹ -TAPLAMACIOĞLU, M.; a. g. e., sh. 85-86.

¹⁰⁰ -TÜMER, G.; a. g. e., sh. 11.

¹⁰¹ -SEZEN, Y.; Tarihi Maddeciliğin Tahlil ve Tenkidi, İst. 1984, sh.345.

¹⁰² -SEZEN, Y.; Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar, İst., 1990, sh. 171-173.

¹⁰³ - T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.9. sh. 319.

¹⁰⁴ -CİLACI, O.; Günümüz Dünya Dinleri, sh.55-61.

¹⁰⁵ - ER, İ.; "Genelde Din Sosyolojisine Karşı İlgisizliğin Kaynağı ve Bu ilgisizliğin Giderilmesi" U.Ü.İ.F.D. S.2. C.2, 1987, sh.200.

Kurumsal dinler, 8-Kozmik dinler, 9- Kabile dinleri, 10- Kurtuluş dinleri, 11- Klasik Hristiyanlık ve seçilen Hristiyanlık.¹⁰⁶

Öte yandan Hegal, 1. Tabii dinler, 2- Ruhani bir şahsiyet üzerinde kurulan dinler, 3- Mutlak dinler diyerek üçlü bir gruplandırmayı tercih ederken, A. Tiele, 1- Tabii dinler, 2- Ahlaki dinler olarak iki din tasnifi yapar. Dinler tarihçisi Von Hartman ise dinleri, 1- Tabii dinler, 2- Metafizik dinler diyerek iki kategoride ele alır. Bunun yanısıra Von Drey, 1- Umumi dinler, 2- Milli dinler tarzında bir sınıflandırmayı öngörür. Bütün bunlar yanında dinlerin vahye dayanıp dayanmama, tevhid çizgisinde olup olmama misyoner kabul edip etmeme vb. gibi farklı kriterlere göre yapılmış per çok tasnifi bulunmakatıdır.¹⁰⁷

İslam bilginleri de dinleri, 1- Hak dinler, 2-Batıl dinler veya 1-Vahye dayanan dinler, 2- Tabii dinler olarak sınıflandırmışlardır.¹⁰⁸

1. 5.Din-Toplum İlişkileri:

G. Kehrer'e göre din ve toplum ilişkisi, din sosyolojisinin asıl alanıdır ve aynı zamanda incelenmesi en zor mevzuları arasında yer alır. Çünkü bu konuda bir çok farklı teoriler ortaya atılmıştır. R. Otto ve P.L. Berger'in içinde yer aldığı bir görüşe göre, din fenomeninin sadece bir kısmı bilimsel olarak araştırılabilir. Zira onun ilahi, kutsal ve sırlı boyutunun sosyolojik bir şekilde incelenmesi imkansızdır.¹⁰⁹ En azından böyle bir yaklaşım sağlıklı sonuçlar vermeyecektir. Çünkü toplumsal olayların sadece görünen boyutu ile değerlendirilmesi bir takım eksiklikleri birlikte getirir. Oysa bireyler kadar toplumların da tabiat üstü, görünmez dünya, kutsal, gizli güç ve öte dünya diyebileceğimiz alanla ilişkileri vardır.¹¹⁰ Nitekim aynı görüşü paylaşan Mc. Guire, "dine sosyolojik olarak bakılmasını engelleyen önemli bir husus, dinin kutsallığı, öylesine derin saygı uyandıran şahsi bir mesele olmasıdır" demektedir.¹¹¹

Wach, din-toplum münasebetlerini incelerken bu iki alanla ilgili yeterli ve köklü bir bilgi birikiminin olması gerektiğini belirtir. Ayrıca bu ilişkilerin belirli bir zaman dilimi içerisinde incelenmesinin veya sadece bazı dinlerin gözönüne alınarak olaya bakılmasının hatalı olacağını söyler.¹¹² Din ve toplum ilişkilerini ele alan çok farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte, onları iki grupta ele almak mümkündür. Bunlardan bir tanesi, dinin topluma şekil verdiğini, sosyal yapıyı oluşturduğunu söylerken ikinci görüş ise aksine dinin

¹⁰⁶ -CHEVALIER, J.; "Din Fenomeni", (Çev.: M. AYDIN), Din Fenomeni (içinde), Konya, 1992, sh. 109.

¹⁰⁷ -CİLACI, O.; Dinler ve İnsanlar, sh.131-135.

¹⁰⁸ -TAPLAMACIOĞLU, M; a.g e.,sh.91;CİLACI,O; Günümüz Dünya Dinleri,sh.60;SEZEN.Y.; a.g. e,sh. 171.

¹⁰⁹ -KÖKTAŞ, M.E.; a.g.e., sh.32.

¹¹⁰ -COŞKUN, A.; "Sosyal Çözümle; Sosyal Bütünleşme ve Din" Bilgi ve Hikmet, Kış 1994/5, sh.111.

¹¹¹ -SEZEN, Y.; İslam Sosyolojisi, sh.27.

¹¹² -WACH, J.; Din Sosyolojisine Giriş, (Çev. B. İNANDI),Ank., 1987, sh. 4,7.

toplum veya çevrenin bir ürünü olduğunu savunur. Bu görüşlerden her biri iki fenomenden sadece birini öne çıkarmaktadır. Halbuki modern ve bilimsel anlayış, din ve toplumun karşılıklı etkileşim halinde olduğu yönündedir. Zaten modern sosyolojinin bir özelliği, çok nedenli izahlara geçmesidir. Bilgiseven, bu konuya “çünkü sosyal realite, tek bir faktörün değil, birden fazla faktörlerin değişken olarak rol oynadıkları bir realitedir.” demek suretiyle açıklık getirmektedir.¹¹³ Öyle ise, din ve toplum tek yönlü değil, karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Bu etkinin daha iyi anlaşılabilmesi için konuyu ayrı ayrı ele alacağız.

1.5.1. Dinin Toplum Üzerindeki Etkisi:

Toplumsal hayatta önemli yer tutan inançlar, sosyal yaşamla ilgili bir takım kurallar koyarak sosyal yapı üzerinde etkili olurlar. Hatta geleneksel toplumlarda ekonomik, siyasal ve sosyal kurumlar ile kültürel normların özünü, din oluşturuyordu. Klan, komşuluk ve millet gibi aile de dinin toplumda taşıyıcısıdır. Aileyi etkisi altına alan din, buna bağlı olarak evlenme ve boşanmaya belirli bir yön vermektedir.¹¹⁴ Aile içerisinde gözlerini açan çocuk, ilk eğitimini burada almaya başlar. Sonra bu eğitim alanı yerini yavaş yavaş okul ve sosyal çevreye bırakır. Dinin aile üzerindeki bu etkinliği, ilkelerde daha fazladır. Aile reisi olan baba, aynı zamanda kült birliğinin de başkanlığını yapıyordu.¹¹⁵ Ahlaki değerler büyük önem veren dinler, bu konuda çok kapsamlı kurallar getirmişlerdir. Bu yüzden, hukuk ve ahlakın, dinî mezheplerden esinlenerek ortaya çıktığını iddia eden görüşlere de rastlanmaktadır.¹¹⁶ Örf ve adetlerin de din ile yakın münasebetleri vardır. İlkel insanlar, bazı şeylere dokunmayı tehlikeli kabul ederek tabu haline getirmişlerdir. Tabu olarak kabul edilen yerler ve kişilerle temas yasaktır. Bu tabularla bağlantılı olarak toplumda bazı gelenekler ortaya çıkmıştır. Örnek olarak bazı günlerin uğurlu veya uğursuz görülmesini bu bağlamda değerlendirmek gerekir.* Bilgiseven bu bağlantıya işaretler “örf ve adetlerin her cemiyette dinin tesiri altında şekillendiğini inkar etmek ise sosyolojik körlüktür.” demektedir.¹¹⁷ Öte yandan, dinî tören ve ibadetlerin belirli zamanlarda yapılmış olması, takvimi zorunlu hale getirmiş ve astronomi biliminin doğuşunda etkili olmuştur. Sanatla yakın ilgisi olan din, mimariyi, müziği ve şiiri zenginleştirmiştir. Zaten bazı sa’nat dalları dinî isimle anılır. İslam san’atı ve Hristiyanlık san’atı gibi. Dinî inanç ve düşünceler, toplumların san’at anlayışlarına etkide bulunurlar. Örnek olarak, İslam’da resim ve heykelin iyi karşılanmaması veya en azından tartışma

¹¹³ -BİLGİSEVEN, A.K.; Sosyoloji, İst., 1976, sh.33.

¹¹⁴ - NİRUN, N.; v.d.; Sosyoloji, İst. 1986, sh.102.

¹¹⁵ -WACH, J.; a. g. e.; sh. 18.

¹¹⁶ -C.B ve J.R (Çev: K.N. DURU) Sosyolojinin Unsurları, M.E.Basımevi, İst. 1975, sh.341.

*- Hangi günlerde hangi işlerin yapılması yapılmaması konusunda bkz. YALVAÇ.M.; “(GAP) Güneydoğu Anadolu Projesinin Adıyaman İlinde Su Altında Kalacak Yerlerde Sosyolojik Bir Araştırma” Türk Dünyası Araştırmaları, S. 77, İst., 1992 S.33-34.

¹¹⁷ -BİLGİSEVEN, A.K.; Eğitim Sosyolojisi, İst. 1987, sh.114.

konusu olması, bu toplumun çinî, minyatür, hat sanatı, tezhip vb. gibi diğer san'at dallarına yönelmelerine neden olmuştur. Mısır pramitleri, Yunan trajedileri, Mevlan'ın Mesnevisi, Süleyman Çelebi'nin Mevlid adlı eseri dinî düşüncenin ortaya çıkardığı san'at eserleridir.¹¹⁸ Şüphesiz inançların devletler üzerinde de aktif rolleri vardır. Özellikle tekamül etmiş dinler, mülkiyet şekillerinin gelişmesine ve büyük devletlerin kurulmasına katkıda bulunurlar. Osmanlı İmparatorluğunun kurulmasından önce, bu yörelere dervişler gelerek dini cemaatler oluşturmuşlar, tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Tüm bunların Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda önemli rolü olmuştur. Tarihte teokratik veya yarı teokratik devletler kurulmuştur. Bilahare devletlerin dinle bağlantısı kesilerek bağımsız hale getirilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Fakat devlet fonksiyonunu icra ederken en büyük desteğini yine dinden almıştır. Çünkü devlet için önem taşıyan askerlik yapmayı, vergi vermeyi, başkasının hakkına saygılı olmayı kutsal kabul etmek, dinin insanlara telkin ettiği tutum ve davranışlardır.¹¹⁹ Ayrıca devletin farklı uluslardan oluştuğu durumlarda dine çok büyük görevler düşmektedir. Nitekim Wach, dinin devlet üzerindeki etkisini şöyle ifade etmektedir. "Din, çok çeşitli biçimlerde devleti hukuk, fiiliyat, şekil ve muhteva bakımından etkiler ve yönlendirir. İlkel kavimlerde hükümdar ilahlara, ruhani krallara, aziz liderlere tanık olmaktayız."¹²⁰ Dinin bu yönlü etkisi, Peru'da ve eski Mısır'da görülmüştür.

Dinler toplumların kültürü üzerinde de büyük bir etki oluştururlar. Özellikle ilkel toplumlarda din, kültürü tümüyle etkiler ve şekillendirir. Çünkü bayramlar, ekonomik anlaşmalar ve çeşitli sportif çalışmalar, hep dini bir düşünceden kaynaklanmaktadır. Bütün bunlara rağmen kültürü tamamen dini olarak kabul etmek, hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü dinin, kültürü aşan ilahi bir boyutu vardır. Bu farklılık dini, kültürün öteki unsurlarından ayırır.¹²¹ Freyer, dinin, ekonomi, hukuk, sanat, bilim ve eğitim gibi kültürün birer alanı şeklinde değerlendirilemeyeceğini, bunlardan farklı olarak dinin kuşatıcı bir yönünün bulunduğu parmak basmakta ve şöyle demektedir: "Netice itibariyle din, kültürün kendisinden ayrılması veya tecrid edilmesi kabil olan bir cüzü değildir. Belki o, zihniyetiyle bütün kültür sahasına nüfuz etmiş bulunmaktadır. Sırf dünyevi davranışlarından dahi bir kimsenin dindar olup olmadığını, hatta hangi dine mensup olduğunu anlamak kabildir. Dinine bağlı bir budistin, iktisat, san'at ve ilh hadiselerine karşı tutumu, ister istemez bir müslüman veya hristiyanınkinden farklıdır"¹²²

¹¹⁸ - SEZEN, Y.; Sosyoloji Açısından Din, İst., 1988, sh.122.

¹¹⁹ -SEZEN, Y.; a. g. e.; sh. 38, 138.

¹²⁰ -WACH.J.; a. g. e., sh. 21.

¹²¹ - DODURGALI, A.; Eğitim Sosyolojisi, İst., 1995, sh. 45.

¹²² -FREYER, H.; a. g. e., sh. 75.

Din, hukuk, san'at, devlet, aile kurumlarında olduğu gibi ekonomik hayat üzerinde de son derece belirleyici bir tesire sahiptir. Tüm sosyal alanları kuşatan dinin dünya ve mülkiyet karşısında takındığı tavır, ekonomik faaliyetlerde önemli yer tutar.

Din ve kapitalizm arasında bir ilgi kurmaya çalışan M. Weber bilindiği gibi, dinsel fikirlerin kapitalist gelişmeyi ne ölçüde etkilediğini araştırmıştır. Reformasyon hareketi sonucu bağımsızlığına kavuşan Hristiyanlık, özellikle bunun belli bazı türleri, diğer dinlere kıyasla kapitalizmin gelişmesi için daha elverişli olduğu görüşünü savunmaktadır. Ona göre yeni Protestan mezhebindeki değer ve inançlar, toplumu kapitalist bir aşamaya götürmede olumlu bir ortam sağlamıştır.¹²³

Ayrıca ekonomik nedenlerle oluşturulan dernek, klup ve meslekî kuruluşlar ile çoğunlukla siyasi amaçlarla kurulan uluslararası örgütlerin ortaya çıkışında ve işleyişinde dini düşüncenin önemli rolünün olduğu bir gerçektir.

Din, köy, şehir ve bölgeler üzerinde de etkili olmakta, bunların gerek meydana gelmesinde, gereke büyümesinde önemli bir yer tutmaktadır. Genel olarak insanların ortak bir kült etrafında toplanmasıyla oluşan bu yerler, zamanla daha da büyüyerek kutsal merkezler (Mekke, Roma vb.) halini almıştır. Bu merkezler, bilahare ülkenin diğer büyük yerleşim yerleri ile rekabet edecek duruma gelmişlerdir.¹²⁴

Fertlerin inanç ve tutumlarının da din ile çok yakın bir ilişki içinde olduğu görülmüştür. Örnek olarak Carlson (1934) yaptığı araştırmada üniversite öğrencilerinin çeşitli sosyal konulara ait görüşlerinin oluşumunda dinin önemli yer tuttuğunu tesbit etmiştir.¹²⁵ Aile, oymak, kabile, boy ve millet gibi doğal birlikler, gerek zihniyet ve gerekse toplumsal örgütlenme yönünden dinin etkisi altındadırlar. Weber de dinin "zihniyet oluşumuna katkıda bulunan tarihi, coğrafi pek çok iç ve dış etkenlerden sadece bir tanesi" olduğuna işaret etmektedir.¹²⁶ Dinlerin dünyaya karşı takındıkları zihniyet, mensuplarının tüm sosyal hayatını yakından ilgilendirmektedir. Örnek olarak, eski İran dini Zerdüştlük mülk edinmeye büyük önem vermekte ve zenginliği fakirlikten üstün tutmaktadır. Buna karşılık Budizm, dünyayı bir hayal alemi ve ilahi gerçekleri görmeye bir engel olarak nitelendirmektedir.¹²⁷

Dinin başlıca fonksiyonlarından biri, sosyal kontrol aracı olarak toplumda bütünleşmeye büyük katkıda bulunmasıdır. Bir kısım davranışları kutsallık fikri ile

¹²³ -YÜCEKÖK, A.; *Türkiyede Örgütlenmiş Dinin Sosyo-ekonomik Tabanı*, Ank, 1971, sh.60.

¹²⁴ -WACH, J.; a. g. e., sh.19.

¹²⁵ -KRECH, D. ve CRUTCHFIELD, R.; *Sosyal Psikoloji* (Çev: E. GÜNGÖR), Ötüken Yay.; 3. Baskı, İst., 1980, sh.205.

¹²⁶ -WEBER, M.; *Sosyoloji Yazıları* (Çev: T. PARLA), 3. Baskı, İst. sh. 227-228; KAĞITÇIBAŞI, Ç.; *İnsan ve İnsanlar*, İst., 1983, sh.24.

¹²⁷ -GÜNAY, Ü., a. g. e., sh. 320-321.

desteklerken bazı hareketleri de günah kabul ederek yapılmasına engel olur. Bununla, bireylerin her çeşit tavırlarının ilgili toplumun değer yargılarına uygun olmasını temin ederler. Ayrıca topluca yapılan dini ayin ve törenler, bireyler arasında toplumsal dayanışma ve kaynaşmayı kuvvetlendiriler. “Grup ruhu”* oluşturarak ortak duygu ve düşüncelerin oluşmasına katkıda bulunurlar. Böylece din, toplumda istikrarı ve devamı sağlamış olur.¹²⁸ Bireylerde sabır, feragat, ümit ve mücadele ruhunu geliştiren din, her çeşit bencilliğe karşı koyar. Bütün bu niteliklerini gözönüne alarak F. Bacon din için “toplumun en kuvvetli zinciri” demektedir.¹²⁹ Nitekim, Berger de dinin insanlık tarihi boyunca anomiye karşı en etkili siperlerden biri olduğunu ileri sürer.¹³⁰

Dinin sosyal değişme ile de çok yakında ilişkisi vardır. Weber, sosyal değişmede dinin belirleyici bir rolü olduğunu ileri sürer. Çünkü yeni din, yeni fikirler oluşturur. Yeni fikirler de yeni teşkilatların kurulmasını sağlarlar. Ekonomik kalkınmada zihniyetin çok önemli bir yeri vardır ki, çoğunlukla bu da dinin etki alanı içerisinde. Özellikle tevhid düşüncesi taşıyan dinler, toplumda büyük değişiklikler meydana getirmişlerdir. Helal yoldan kazanç elde etmenin ibadet kabul edildiği toplumlarda ekonomi büyük gelişme gösterir. Örneğin Japonya, bankalarda çalışan personele manevi eğitim vererek verimi artırmada başarılı sonuçlar elde etmiştir.¹³¹ Diğer yandan sosyal değişmede çoğu zaman itici rol alan din, bazan da engelleyici bir tavır sergilemiştir. Nitekim Budizm’in hakim olduğu toplumlarda, bunun tipik örneğini görmek mümkündür. Bu toplumda vebaya karşı koymak için, uzmanların hastalık nedeni hayvanların öldürülmesi gerektiği fikrine, “hiçbir canlı öldürülemez” inancıyla karşı çıkmıştır. Yine Erzurum’un bazı köylerinde, merinos cinsi hayvanların domuza benzetilmesi, bu sektörü olumsuz yönde etkilemiştir.¹³²

1.5.2. Toplumun Din Üzerindeki Etkisi:

Toplumun dini oluşturduğu konusu, sistematik araştırmalara rağmen tam manasıyla tesbit ve ispat edilmiş olmamakla beraber bir hayli büyük olduğu anlaşılmaktadır. Dini, toplumun salt bir fonksiyonu olarak gören sosyolojizm adlı görüş, antropolojizme ve yeni çağda onunla birleşen psikolojizme dayanır. Sanıldığı gibi, toplumun dine olan büyük etkisi Marx ekolu tarafından vurgulanmamıştır. Burada sosyolog Schleiermacher ve tarihi materyalizmin babası Hegel’in de hatırlanması gerekir. “Her din belli sosyal şartlarda ortaya

*- “Grup Ruh” kavramı, grubun bireylerin üstünde bir varlığı ve niteliğinin bulunduğunu ifade eder.

Gustave le Bon, İnsan davranışlarının bu grup ruhu ile idare edildiğini öne sürer. Geniş Bilgi için bkz.

KAĞITÇIBAŞI, Ç.; İnsan ve İnsanlar, İst., 1983, sh. 24.

¹²⁸ - DÖNMEZER, S.; Sosyoloji, Ank, 1984, sh.263.

¹²⁹ -FREYER, H.; a. g. e., sh. 37.

¹³⁰ -BERGER, P.L.; Dinin Sosyal Gerçekliği (Çev.: A. COŞKUN), İst. 1993, sh. 138.

¹³¹ -SEZEN, Y.; a. g. e., sh. 40.

¹³² - TÜRKOĞAN, O.; a. g. e.; sh. 201.

çıkar ve belli sosyal zümreler tarafından yaşatılır.” diyen Wach, modern büyük kentlerde görülen dini zayıflığı ve buna karşılık, kırsal alandaki canlılığı toplumun din üzerindeki etkisine örnek gösterir.¹³³

Bir din incelenirken onun kurucusunun gözönüne alınması gerekir. Çünkü toplumsal çevre, din kurucusunun zihniyetinin oluşmasında çok etkilidir. Bu nedenle din yenileyicisi, bu çalışmalarında mevcut geleneklerin etkisi dışında kalmaz. Zerdüşt dini bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir. Toplumsal çevre gibi, doğal çevrenin de din üzerinde çok yönlü etkisi vardır. Örnek olarak, Sami dinlerinden bir çoğu, ay tanrısına önem vermişlerdir. Bunun nedeni, göçebelerin güneş sığınağından uzak kalmak için gecenin serinliğini tercih etmelerindendir. Toplumsal ve doğal çevrenin olduğu gibi, kültür ve medeniyetin ilerlemesi dinde kendini hissettirir. Tarımla uğraşan toplumların şehir hayatına geçişi ile birlikte önceki dini bayram ve yortular önemini kaybederek farklı sembollerle yeni şekiller almaya başlar. Okuma-yazmanın çoğalması ile dinlerin yayılmasında bir hızlanma göze çarpar. Öte yandan evrensel dinler içinde bile önceki dinlerin kalıntılarına rastlanabilmektedir. Bu kalıntıların zamanla evrensel dinlerin değişik bir şekil almasında önemli rolleri olmuştur.¹³⁴

İlkeller arasında zaman zaman meydana gelen kabile çatışmaları, dinler üzerinde çok etkileyici olmuştur. Savaşlarda üstün gelen taraf, diğer tarafın din birliğine son vermiş, hatta mağlup taraf, galip tarafın dinini kabule zorlanabilmektedir. Böyle bir olaydan sonra mevcut din, çok defa kendi içinde bir değişime uğramıştır.¹³⁵

Din ve toplum ilişkilerini açıklayan başlıca iki görüşten biri, tarihi materyalizmdir ki bunlara göre dinler, üst yapı kurumu olup alt yapının, kısaca üretim ilişkileri ve tarzının şekillendirdiği kurumlardır. Başka bir söyleyişle dinler, ekonomik hareketliliğin birer fonksiyonudurlar. Tarihi materyalizmin önde gelen isimlerinden Marx, dinin tamamen insan ve toplum ilişkilerinden doğduğunu düşünerek şöyle der: “Din bunalan insanların rahatlamasıdır; kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz bir çağın ruhudur, halkın afyonudur.”¹³⁶ Marksizmde ekonomik faktör, sosyal ilişkilerde temel ve en önemli etken olarak ele alınmıştır. Bu sebeplilik zinciri içerisinde ekonomi, diğer sosyal fenomenleri tayin eden birinci derecede önemli faktördür. Halbuki sosyal olayları tek nedenle açıklamak artık eksik bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Eröz de, “sosyal hadiseler sahasında daima tek taraflı değil, karşılıklı bağıllık münasebetlerini gözden uzak tutmamak lazımdır.” diyerek bu konuya açıklık getirmektedir.¹³⁷ Freyer de, tarihi maddeciliği eleştirisinde, “tarihi

¹³³ - WACH, J.; a. g. e., sh. 31-33.

¹³⁴ -TAPLAMACIOĞLU, M.; a. g. e., sh.93-96.

¹³⁵ -WACH, J.; a. g. e., sh.7.

¹³⁶ -OZANKAYA, Ö.; Toplum Bilime Giriş, 5. Basım, Ank., 1984, sh.365.

¹³⁷ -ERÖZ, M.; İktisat Sosyolojisine Başlangıç, 3. Baskı. İst., 1982, sh.174.

materyalizm dinî, ahlakî emirleri ve dinî tasavvurlarının muhtevası ile bir bütün olarak, sırf sosyolojik açıdan izah etmek iddiasındadır. Böylece dinin kültür hayatımızdaki müstakil mevcudiyet ve mevkiî inkar edilmiş olur. Bu müfrit şekli ile mezkur iddianın ispatına imkan olmadığı aşîkardır” demektedir.¹³⁸

Toplumun dine etkisi konusunda basit dinlerle yüksek dinler arasında bir farkın olduğunu görmek gerekir. Materyalist din sosyolojisinin en büyük hatası, toplumun din üzerindeki etkileri konusunda böyle bir farkı görmemesi ve kabul etmemesidir. Halk dinlerinin çoğu kere, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkisinde kaldığı bir gerçektir. Çiftçilikle uğraşan kavimlerde verimlilik ve bereket tanrılarına rastlanırken savaşı toplumlarında çarpışma ve zafer tanrıçaları çok görülür. Bu toplumların dini bayram ve törenlerinde de bu etkiyi görmek mümkündür. Çiftçilikle gecinen kavimlerde ayin ve ibadetler, özellikle tarlaların sürüldüğü ve ürün alındığı zamanlarda yapılır. Öte yandan hayvancılık yaparak hayatlarını sürdüren toplumlarda hayvanların yavrusu ve kırılması dönemlerinde çoğunlukla törenler gerçekleştirilir. Denizci toplumlarda ise tanrı isimleri, genellikle deniz motifleriyle ilgilidir. Ana esasına dayanan ailelerin oluşturduğu toplumlarda kadın tanrılar önemli yer tutarken, babaerki ailede daha çok erkek tanrılara rastlanır.¹³⁹

İşte bütün bu örnekler, toplumsal yapının da din üzerinde etkili olduğunu açıkça göstermektedir.

1.6. Dinin Diğer Sosyal Kurumlarla İlişkisi

1.6.1 Din -Eğitim

Din, ahlak, hukuk, bilim ve aile ile olduğu kadar eğitim kurumu ile karşılıklı etkileşim içindedir.

Sosyolog Durkheim eğitimi, “yetişkin nesillerin, henüz sosyal hayata intibak edecek kadar olgunlaşmamış olan genç nesiller üzerinde yaptıkları etki” diye tanımlarken Gökalp ise, “terbiye bir cemiyette, yetişmiş neslin henüz yetismeye başlayan nesile fikirlerini ve hislerini vermesi demektir.” şeklinde bir tanım yapar.¹⁴⁰ Ülken eğitimi, kişi ve topluma bütün değerleri kazandıran bir olay olarak görmektedir.¹⁴¹ Şüphesiz eğitim, yetişkin neslin planlı bir şekilde yetismekte olan nesillere bilgi, kültür aktarımını sağlamak için yapılan tüm faaliyetleri kapsayarak insanlara dinî duygu ve düşüncelerin telkin edilmesinde de önemli yer tutmaktadır. Millî şuurun gelişmesinde, bilgi, kültür, san’at, din vb. olguların nesillere ulaştırılmasında önemli yer tutan eğitim, kişi ve toplumları sosyalleştirme sürecinde din, dil,

¹³⁸ -FREYER, H.; a. g. e., sh. 65.

¹³⁹ -FREYER, H.; a. g. e., sh.66.

¹⁴⁰ -CELKAN, H.Y.; Eğitim Sosyolojisi, Erzurum, 1993, sh.10.

¹⁴¹ -ÜLKEN, H.Z.; Eğitim Felsefesi, İst. 1967, sh.2

ahlak ve adetleri birer araç gibi kullanmaktadır.¹⁴² Şüphesiz kişi ve toplumların zihniyet ve yaşayışında istenilen değişmeyi meydana getirmek de eğitimin görevleri arasındadır. Nitekim, “eğitimin karakteristikleri, dine, siyasi organizasyona, ilmi inkişafın derecesine ve endüstrinin durumuna bağlıdır.” diyen Bilgiseven, eski Yunan ve Roma şehirlerinde eğitimin siyasi otorite ile irtibatlı olduğunu Orta Çağ’da dinî ve Rönesans’ta ise laik bir şekle büründüğünü söylemektedir.¹⁴³ Zira Batı’da eğitim kurumları uzun süre kilisenin otoritesi altında faaliyet göstermişlerdir. Bilahare bu baskı azalmasına rağmen günümüzde hala kilisenin idaresi altında bir çok okulların mevcudiyeti de bir gerçektir.

Bir dinin inanç, ibadet ve fikirlerinin toplum içinde yaygınlaşarak kökleşmesinde eğitim ve öğretimin çok önemli rolü bulunmaktadır. Bu yönüyle din, herşeyden önce bir eğitim ve öğretim konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten Kur’an’da en çok geçen Allah’ın güzel isimlerinden biri de “Rab”tır. “Rab” eğitip yönelten, hayra, doğruya, iyiye ve güzele doğru götürerek terbiye ve himaye eden anlamına gelir. İnsanların bu isimden aldığı eğiticilik, bu yönü ile ilahî bir nitelik ve peygamberlerin bu işi üstlenmelerinden dolayı da “Peygamber mesleği” kabul edilmiştir.¹⁴⁴

İçinde dinin de yer aldığı kültürel mirası gelecek kuşaklara aktararak toplumun devamını sağlamak ve kötü alışkanlıklardan insanları korumak, bugünkü eğitimin temel amacıdır. Gençlerin ruhsal ve bedensel gelişimini de hedef alan eğitim ile kişiler sosyalleşmekte ve çevre ile ilişkilerinde uyum içerisine girmektedirler. Dikkat edilirse, eğitim gibi dinin de aynı hedefleri gerçekleştirme çabası içinde olduğu görülür. “Dinin, özelliklerle İslam Dini’nin şekillendirmek istediği insan ile, eğitimin şekillendirmek istediği insan arasında, eğer din ve eğitim iyi anlaşılır, insanlar tarafından bozulmazsa, bir zıtlık yok, aksine paralellik vardır.”¹⁴⁵ Celkan da bu bağlamda “din, yüksek bir takım duygular, inanç sistemi ve ferdi ruhları kemalâ erdiren amil olması itibarıyla eğitici bir özelliğe sahiptir” demektedir.¹⁴⁶

Eğitim yolu ile yeni nesillere verilmesi gereken belli başlı unsurlardan biri bilgi ve diğeri de birlik şuurudur. Birlik şuurunu sağlayacak temel faktör ise genellikle manevi değerlerdir. Bilgiseven bu konuya şöyle işaret etmektedir: “Birlik şuuruna sahip olmayan fertlerin bilgilerinden ne kendilerine ne de mensup bulundukları topluluğa gerektiği kadar fayda sağlamasına imkan yoktur”¹⁴⁷

¹⁴² -BOTTOMORE, T.B.; Toplumbilim, İst., 1984, sh. 283.

¹⁴³ -BİLGİSEVEN, A.K.; a.g. e., sh.15.

¹⁴⁴ -ARMANER, N.; a.g.e., sh.164-165; DODURGALI, A.; a.g.e., sh.11.

¹⁴⁵ -KOÇER, H.A.; “Genel Eğitimin Bütünlüğü içinde Din Eğitiminin Yeri”, Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, Ank., 1981, sh. 19-20.

¹⁴⁶ -CELKAN, H.Y.; Ziya Gökalp’ın Eğitim Sosyolojisi, İst. 1989, sh.78.

¹⁴⁷ -BİLGİSEVEN, A.K.; Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları, İst. 1972, sh.118.

Batı eğitim anlayışının “iyi vatandaş” yetiştirmeyi hedeflemesi yanında, İslam’a göre ise gaye topluma “iyi insan” kazandırmaktır. Hz. Muhammed (s.a.v)’in “her doğan çocuk İslam fitratı üzerine doğar, sonra anası ile babası onu yahudi yahut hristiyan veya mecusi yaparlar”¹⁴⁸ buyurması, dinin insan için bir yönüyle fitrî yani doğuştan gelen bir özelliği bulunduğunu, diğer bir yönüyle de kesbi yani sonradan çevrenin etkisiyle oluşan bir yanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Burada eğitimin insanlar üzerindeki gücü konusunda ileri sürülen görüşlere kısaca deyinmekte yarar vardır. Eğitimciler, bu konuda birbirine zıt iki fikir akımı oluşturmuşlardır. Bunlardan pesimist (kötümser) görüşe göre, insanların karakterlerinin tümü doğuştan veraset yolu ile intikal eder. Eğitim yolu ile bu haslet ve özelliklerin değiştirilmesi, terbiye edilmesi mümkün değildir. Eğitimi, insana geçici olarak giydirilen yaldızlı bir elbiseye benzeten bu görüşün temsilcileri arasında Kant ve Voltaire yer almaktadır.

Bu konuda önemli ikinci fikir akımı ise, eğitimin insana istenilen yönü verebileceğini ileri süren optimist (iyimser) görüştür. Eğitim ve öğretim faaliyetiyle insanda istenilen yönlendirme ve şekillendirmenin yapılabileceğini söyleyen bu görüş sahiplerine göre, çocuğun zihni beyaz bir levha (tabula rasa)’dır. Üzerine istenilen yazı yazılabilir. Başta Aristo olmak üzere J. Locke, J.J. Rousseau ve Descartes gibi düşünürler bu görüşün savunucuları arasında yer alırlar.

Öte yandan birbirine zıt fikirler içeren bu iki düşüncenin aşırılıklarını atarak uzlaştırmaya çalışan üçüncü bir akım vardır ki; buna izafiyeci (relativist) görüş denir. Bunlara göre, eğitimde verasetin olduğu kadar, çevrenin de o derece önemi büyüktür. Bu akımın başta gelen isimleri Fransız Psikologlarından Ribaud ve Clapared’dir. İşte bu üçüncü görüş, yukarıda verdiğimiz hadisten de anlaşıldığı gibi, İslam’ın eğitime bakış açısına çok yaklaşılmaktadır.¹⁴⁹

Ayrıca, “ben ancak muallim (öğretmen, eğitimci) olarak gönderildim.”¹⁵⁰ hadisi de İslam’ın eğitim ile olan çok yakın ilişkisini dile getirmektedir. Bu yüzden cami ya da ilk adıyla mescitler, daha başlangıçtan itibaren bir ibadet yeri olarak kalmamış aynı zamanda toplumun eğitim ve öğretiminde de önemli roller ve görevler üstlenmişlerdir. İslam’ın bu özelliği nedeniyle, camilerin artışı ile ilgili toplumun eğitim düzeyi arasında devamlı olumlu bir ilişki olagelmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁸ -Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi, (Çev.: K.MİRAS), C.4, Ank. 1988, sh.529.

¹⁴⁹ -BAYRAKTAR, M.F.; İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri, İst., 1984, sh.19-24; DODURGALI, A.; a. g. e. sh. 12-14.

¹⁵⁰ -ÖZBEK, A.; Bir Eğitimci olarak Hz. Muhammed, Konya, 1988, sh. 43.

¹⁵¹ -GÜNAY, Ü.; Eğitim Sosyolojisi Dersleri, Kayseri, 1992, sh. 114.

1.6.2. Din-Aile

Sosyal bir realite olarak aile, temel toplumsal kurumlardan biridir. Toplumun en küçük örgütü ve onun sürekliliği için vazgeçilmez bir unsurdur. Birincil grupların ilkini ve en önemlisini aile oluşturur. Z. Gökalp'e göre aile, toplumun küçük bir modelidir ve aynı zamanda güçlü bir millet ve devlet için temel yapı taşıdır.

Yunanlılarda, Romalılarda, Hindûlarda, Çinlilerde vb. gibi eski toplumlarda aile, aynı zamanda ibadetle ilgisi olan sosyal bir ünedir. Ayrıca Asya'nın, Yunan, Eski Amerika'nın ve Çin'in şehirleri de toplumsal ibadet merkezleri idiler. Geçmiş toplumlarda, aile başkanına duyulan saygı, onun gücünden ve üstün zekasından daha çok, aile içerisinde oynadığı dinî görevinden kaynaklanmaktadır.¹⁵² Aile reisi olarak baba, aynı zamanda kült birliğinin de başıdır. Wach, "bunun için din, kültürün ilkel basamaklarından başlayarak aile, oymak, kabile, boy ve ulus gibi doğal birliklerle hep yakın ilişki içinde bulunmuştur. Öyle ki, anılan birlikler gerek zihniyet, gerekse örgütlenme bakımından dini etkiyi hiçbir zaman gizleyemezler."¹⁵³ demek suretiyle bu konuyu güzel bir şekilde ifade etmektedir. İçinde yaşanan kültürün kıymetleri evrensel bir kurum olarak aile aracılığı ile çocuğa nakledilmektedir. Böylece insanların sosyal değerleri ve davranışları bu yolla kuşaktan kuşağa aktarılır. Örf ve adetler, değer hükümleri ve hayat görüşleri aile üyelerine verilerek sosyalleşmeleri sağlanır. Ailedeki bu önemli eğitim fonksiyonu kaybolunca, çocuklar çeşitli suçlara itilebilmektedir. Bu konudaki araştırmalar bu görüşü desteklemektedir. Zira 2000 suçlu çocuk üzerinde yapılmış bir araştırmadan, bunların çoğunluğunun yani üçte ikisinin anne veya babalarından birinin veya her ikisinin bulunmadığı ailelerden geldikleri tesbit edilmiştir.¹⁵⁴

Bütün bunlar yanında, dinî değerlerin ortaya çıkışında da ailenin çok önemli bir yeri vardır. Sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmalar, bireylerin dinî tavırlarının ailelerinin din anlayışlarıyla sıkı bir bağlılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu yüzden Armaner, aileyi dinî değerlerin ve ilgilerin modeli olarak görmekte ve "aile, insanın ilk dinsel eğitim gördüğü ve önemi ileriki yaşlarda büyük olan bir etki alanıdır." demektedir.¹⁵⁵ Çocuğun bedensel gelişimi nasıl ailede oluyorsa, dinî anlayışı da aynı şekilde bu ortamda ortaya çıkıp şekillenmektedir. Her ne kadar, günümüzde okul gibi bazı kurumlar ailenin fonksiyonlarının bir kısmını üstlenmiş olsalar da, yine de aile, çocuğun yetişmesinde ve eğitilmesinde

¹⁵² -WACH.J.; Din Sosyolojisi, (Çev.:Ü. GÜNAY), Kayseri, 1990, sh.68-72.

¹⁵³ -WACH.J.; Din Sosyolojisine Giriş, (Çev.: B.İNANDI), sh.17.

¹⁵⁴ -DÖNMEZER, S.; Kriminoloji, İst. 1984.sh.309.

¹⁵⁵ -ARMANER, N.; a. g. e., sh.76, 87, 156.

etkinliğini korumaya devam etmektedir. Zira okul, sadece belirli bir yaştan sonra çocuğun eğitimine katılır.¹⁵⁶

İnsanların dinî hayatlarının kücümsemeyecek kadar bir bölümü, aile içinde geçmektedir. Aile, çocukların doğup büyüdüğü, sünnet olduğu, evlendiği ve hatta ölünce gömülme işlerinin yapıldığı, kurbanların kesildiği, duaların yapıldığı yerlerdir. Buna benzer daha bir çok ayin ve törenlerin burada gerçekleştirilmesinden dolayı yeni yetişen nesillerin dinî anlayış, tutum, davranış ve alışkanlıklarının ortaya çıkıp gelişmesinde aile, birinci derecede önem taşıyan bir kurumdur.¹⁵⁷ Bu bakımdan, dini fenomenlerin aile sosyolojisi açısından incelenmesi, büyük önem taşımaktadır. Aile, din ile birey arasında irtibatı sağlayan en önemli iletişim kanallarından birini oluşturur.

Dinin evlilik ve bunun sona erdirilmesi olan boşanma ile çok yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Zira evliliği, dinî bir merasim ve anlaşıma ile gerçekleştiren toplumlarda buna dinî bir anlam vermeyen toplumlara göre boşanma oranının az olduğu görülmüştür. Ayrıca Hristiyan mezheplerinin farklı anlayış ve yaklaşımlarının da boşanma üzerinde etkilerinin olduğu açıktır. Örneğin, protestanlara nazaran katoliklerde boşanma oranının düşüklüğü, bu etkinin açık bir göstergesidir. Öbür yandan din anlayışı, ailedeki çocuk sayısını da etkilemektedir. Çünkü evlilik, biyolojik olmaktan öte, kültürel değerlerle yakın temas halindedir.¹⁵⁸ Örneğin aileye büyük önem veren İslam dininde evlilik rahmet ve çocuk bereket olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁹

Aile yapısı ile toplumun yapısı arasında bir ilişkinin olduğu da ayrı bir gerçektir. İyi ailelerden oluşan toplumun da iyi olması beklenir. Başka bir söyleyişle, ailenin sağlıklı ve sağlam temeller üzerine oturması, toplumun genel yapısında kendisini hissettirir. Çünkü aile, toplumun temel ve en köklü kurumudur. Bunun en güzel örneği, cezaevlerine düşen çocukların, tavır ve hareket bozukluklarında ve suç işlemeye meyilli oluşlarında ailede verilen eğitimin rol oynadığının araştırmalarla tesbit edilmiş olmasıdır.¹⁶⁰

Daha önce geçtiği gibi “Her doğan çocuk İslam fitratı üzerine doğar, sonra anası ile babası onu yahudi yahut hristiyan veya mecusi yaparlar.”¹⁶¹ hadis-i şerifi, ailenin çocuğun din anlayışına olan etkisini çok açık bir şekilde dile getirmektedir. Bu konuda yapılan birçok bilimsel gözlem, çocuğun inanma ve ibadet hususundaki tutum ve tavırlarını belirleyen en baskın unsurun aile olduğunu göstermiştir. Bir yerde din, ailenin sunduğu modeller üzerinde

¹⁵⁶ -CELKAN, H.Y.; Eğitim Sosyolojisi, sh. 96-97.

¹⁵⁷ -FREYER, H.; a. g. e., sh.43.

¹⁵⁸ -KEHRER, G.; a. g. e. sh. 102-105.

¹⁵⁹ -YALVAÇ, M.; Aile Sosyolojisi Ders Notları (1996-1997 Öğretim Yılı).

¹⁶⁰ - CANAN, İ.; Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, İst. 1984, sh.380.

¹⁶¹ -Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi (Çev.: K. MİRAS). C.4, Ank. 1988, sh.529.

bina edilir.¹⁶² Zira, dine inanmayan 600 kişi üzerinde yapılan başka bir çalışmadan, bunların %67'sinin anne ve babalarından hiçbirinin dinî hayata fazla ilgi duymadıklarını öğreniyoruz. Çünkü dinî sosyalleşmede örnek alma son derece önemli bir konudur. Bu yüzden çocuk, aile içerisinde özellikle kendisiyle çok yakın temas halinde olduğu annesinin dinî yaşayış ve anlayışından etkilenmekte ve onu her konuda taklit yoluyla örnek almaktadır.¹⁶³

1.6.3. Din-Ahlâk

Din ve ahlak ilişkisi, felsefenin Eflatun'dan itibaren uğraştığı önemli bir konudur. "Acaba bir şey, Tanrı istediği için mi iyidir, yoksa o, iyi olduğu için mi Tanrı tarafından buyrulmuştur?" tartışması din ve ahlak felsefesinin önemli problemlerinden biri olmuştur.¹⁶⁴

Ahlâk, Arapça'da "seciye, tabiat, huy" gibi manalara gelen "hulk" veya "huluk" kelimesinin çoğuludur. Ahlâk kavramı Fransızca'da "morale", Almanca'da "moral", İngilizce'de "morals" ve Yunanca'da "etik" kelimeleriyle karşılanır.¹⁶⁵ Din ve ahlâk kurallarından hangisinin diğerinden çıkmış olabileceği konusu, sosyologlar arasında tartışılmıştır. A. Comte dini, ahlâkın temeli olarak görmüştür. Buna karşılık Tönnies ve Durkheim dinin, sosyal ve ahlaki idelerin kutsal hale getirilmesi ile meydana çıktığını ileri sürmüşlerdir. Fakat ahlakın din gibi toplumsal bir olay olduğu herkesce kabul edilmektedir. Toplumun bulunmadığı bir yerde, ahlaki değerlerden söz etme imkanı yoktur. Din kuralları ile ahlak kuralları arasında çok yakın bir ilgi vardır. Ancak dinî kuralların ahlakî kurallardan farklı yanı, tabiatüstü oluşlarıdır. Ahlakî değerler, dinler tarafından desteklenirken, inançların devam etmesinde de ahlakın önemli bir fonksiyonu vardır.¹⁶⁶ Zaten her dinin amacı ahlâki norm ve değerlerin topluma kazandırılmasıdır. Yakınlıklarından ötürü zaman zaman birbirine karıştırılan bu iki kurumun, aralarında bazı farklar vardır. Ahlâk kuralları topluma göre değişiklikler gösterir. Oysa dinde emir veren Allah'tır. Bu yüzden din, her zaman ahlâka yardımcı bir kaynak olmuştur.¹⁶⁷ Din sosyologu G. Mensching'e göre din, ahlâk ve hukuk başlangıçta birleşik bir halde idi ve bunlar dinin birer cephesini oluşturuyordu. Bilahare tarihî süreci içerisinde özellikle sekülerizasyon olayı ile birlikte bu alanlar birbirlerinden ayrılarak bağımsız birer disiplin haline gelmişlerdir.¹⁶⁸ Dinî inançların, değer yargıları üzerinde çok önemli etkileri vardır. Ayrıca toplumsal kontrolün sağlanmasında da aktif bir rol üslenirler. Bu yönüyle Mac Iver'a göre din, ahlâkın doğup geliştiği bir ana rahmidir. Din olmayınca ahlâk için bir yaptırım gücü kalmamakta ve toplumun değer

¹⁶² -KONUK, Y.; a. g. e., sh.24.

¹⁶³ -GÜNAY, Ü.; a.g.e.; sh.113.

¹⁶⁴ -AYDIN, M.; a. g. e., sh. 296-297.

¹⁶⁵ -HANÇERLİOĞLU, O.; a. g. e., sh. 11; CİLACI, O.; Dinler ve İnsanlar, sh.217-218.

¹⁶⁶ -DÖNMEZER S.; Sosyoloji., sh. 265-266.

¹⁶⁷ -TANYOL, C.; Sosyolojik Açıdan Din-Ahlâk-Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar, İst.1970, sh.100-117.

¹⁶⁸ -MENSCHING, G.; Dinî Sosyoloji (Çev.: M. AYDIN), Konya, 1994., sh. 62.

ölçüleri kaybolmaktadır. Din ve ahlâk konusunda düşünürler dört çeşit ilişkiden söz ederler: Birinci görüşe göre din, ahlâkın ayrılmaz bir parçasıdır. İkinci eğilim ise, din ve ahlâkın birbiriyle özdeş olduğu yönündedir. Hristiyan ilahiyatçılarından M. Luther de bu fikri taşımaktadır. Diğer bir yaklaşım da, din ve ahlâkın tamamen birbirinden ayrı ve ilgisiz olduğu yönündedir. Dördüncü bir anlayışa göre ise din ve ahlak sıkı bir şekilde birbirine bağlıdır.¹⁶⁹

Bütün bunlar yanında, din ve ahlak kavramlarının sık sık yanyana kullanılması, bir bakıma iki farklı alanın varlığını kabul etmek anlamını taşır. Eğer tıpatıp aynı şeyler olmuş olsalardı, böyle ifade edilmelerine gerek duyulmayacağı gibi, aralarında bir ilişkiden de söz açılmayacaktı. Allah inancı, ahlaki ödevlerin yerine getirilmesini kolaylaştırmak için bir çevre oluşturur. Çağdaş filozof S. Toulmin'e göre, ahlâk kuralları doğruyu nasıl seçeceğimizi gösterir; dini inanç da bu doğruya bütün kalbimizle sarılmamız konusunda yardımcı olur. Bir teist için yalan söylemek, sadece bir ahlâk kuralı çiğnendiği için kötü olarak değerlendirilmemektedir, aynı zamanda Allah yanında suç ve günah kabul edildiğinden kötü bir eylem olarak da algılanmaktadır.¹⁷⁰ Bu yönüyle, ahlâk kuralları olmayan din yoktur düşüncesi, kolayca kabul edilebilir. Çünkü her din insan ve toplumları ahlâklı yaşamaya zorlar. Zira ahlâk, hayrın ilmidir. Din ise, insanın kutsal bir varlık ile ilişki kurmasıdır. Büyük dinlerde ahlak ile din uyum içerisinde hareket eder. Bu konuda Amerikalı psikolog Ames, daha da ileri giderek din ile ahlâkın aynı şey olduğunu iddia etmiştir.¹⁷¹

Ahlâkî amaca yönelmemiş bir din, kişilerin davranışlarını olumlu yönde etkileme imkanını kaybetmiş demektir. Sadece bir takım törenlerden ibaret ve ahlaki boyutu ihmale uğramış bir din, hal ve hareketleri iyiye yönlendirme etkisine sahip değildir. Dolayısıyla, toplumda işlenen suçları azaltıcı yönde bir fonksiyonu da yoktur.¹⁷²

Nitekim İslam'da ehli sünnet alimleri ahlâkı, dinin bir rüknü (temeli) saymışlardır. Bu sebeple İslam, ahlâkı bağımsız bir konu olarak ele almaz. Ona dinin bir unsuru gözüyle bakar.¹⁷³ Din bir ağaca benzetilecek olursa, ahlâk da onun dalları ve meyveleridir. Ahlâkî bir etkinliği ve rolü olmayan bir din sözkonusu değildir. Gerçek anlamda dindarlık, gerçek anlamda ahlâklı olmayı da gerektirir. Ahlâksız filozof, san'atkar vb. olabilir. Fakat ahlâksız dindar tasavvur edilemez.¹⁷⁴ Zaten "gerçek bir din olmayan yerde, gerçek bir ahlak da

¹⁶⁹ -GÜNAY, Ü.; Din Sosyolojisi Dersleri, sh. 310-312.

¹⁷⁰ - AYDIN, M.; a. g. e., sh. 305-307.

¹⁷¹ -PAZARLI, O.; Din Psikolojisi, İst. 1972, sh.42.

¹⁷² -DÖNMEZER, S.; Kriminoloji, sh. 284-285.

¹⁷³ -Meydan-Larousse, C.1, İst., 1988, sh.163.

¹⁷⁴ -AYDIN, M.; "Eğitim Açısından Din ve Ahlak İlişkisi", Türkiye I. Din Eğitim Semineri, Ank., 1981, sh.246.

bulunmaz.”¹⁷⁵ Bu bakımdan İslam’da din ve ahlak tam bir uyum içindedir. Zira Kur’an’da Hz. Peygambere hitaben “Şüphesiz ki sen (Hz.Muhammed) büyük bir ahlâk üzerindesin.” buyurulmaktadır.¹⁷⁶ Öte yandan Hz. Peygamberin ahlâkını soranlara hanımı Hz. Aişe’nin “O’nun ahlâkı Kur’an’dan ibaretti.”¹⁷⁷ demesi, ahlâkın dinden soyutlanamayacağına işaret etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamberin elçi olarak gönderiliş nedenini “güzel ahlâkı tamamlamak”¹⁷⁸ olduğunu belirtmesi, dinin ahlâkı yayma gayesi güttüğüne ve ahlâkla dinin ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğine bir delil olarak gösterilmektedir.

1.6.4. Din-Hukuk:

Ahlâk, siyaset ve san’atta olduğu gibi hukukun da ortaya çıkışında dinî inançların ve düşüncelerin büyük bir payı olmuştur. Zaten ilkel kavimlerde, dinî hayat ile hukukî hayat ayırt edilemeyecek kadar müşterek ve aynıdır. Bunun sonucu olarak tarihte hükümdar ilahlara, ruhanî krallara ve aziz liderlere rastlanmıştır. Bir yerde, hukukun toplumun kabul ettiği dinin etkisinde kalmaması imkansızdır. Bilahare içiçe bu iki alan özellikle sekülerizasyon olayı ile birlikte ayrılarak bağımsız birer kurum haline gelmiştir. Fakat bu ayrılış, onları birbirinden tamamen bağımsız ve ilgisiz hale getirememiştir. Çünkü bazı yasaların ortaya çıkmasında dinlerin büyük etkisi, açık olarak kendini göstermektedir. Örnek olarak, miras, evlenme, and içme, ticaret vb. gibi konular hukuka din kanalıyla geçmiştir.¹⁷⁹ Bu nedenle Bilgiseven, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu’nun İslam’ın öz değerleri gözönüne alınmadan olduğu gibi alınmasını eleştirir. Beşeri hukukun dini hukuktan tamamen bağımsız olmasını sakıncalı bulur. Oysa ki, beşeri hukuka geçilirken, özellikle ülkemiz için İslam’ın temel değerlerinin gözardı edilmemesi gerektiğini söyler. Aksi halde ülkemizde görüldüğü gibi halkımız ikili hukukla karşı karşıya kalmaktadır. Mesela bunu aile düzeninde görmek mümkündür. Mirasın bölüşülmesinde, birden fazla evlilikte ve nikah aktinde halkımızın bazan dinî bazan da medenî hukuka göre hareket ettiğini örnek gösterir.¹⁸⁰ Din, devleti hukuk, işleyiş, şekil ve içerik bakımından etkileyerek yönlendirir. Kitlelerin siyasal davranışları üzerinde etkin rol oynar. Bunun yanında hukukun da dinin örgütlenmesinde etkisi çoktur. Hukukun etkinliği ölümle sona ererken din ölüm ötesine de tesir eder. Kanun, hukuka aykırı davranışları cezalandırırken iyi hareketlere herhangi bir ödül vermez. Halbuki dinde yasakları çiğneyenlere ceza olduğu gibi, iyi davranışların

¹⁷⁵ -DURU, K.N.; “Din ve Cemiyet”, Sosyoloji Dünyası, C.1., İst. 1951, sh.30.

¹⁷⁶ -Kalem Suresi, Ayet: 4.

¹⁷⁷ -Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi (Çev.: K. MİRAS), C.9, Ank., 1971, sh.275.

¹⁷⁸ -MALİK, İ.; Muvatta, (Çev: A.M. BÜYÜKÇINAR v.d) , C.4, İst. 1994, sh.255.

¹⁷⁹ -SEZEN, Y.; a. g. e., sh.77-79.

¹⁸⁰ -BİLGİSEVEN; A.K.; “İçtişad Yetersizliğinden Doğan Problemler”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Yıl: 1995, S. 2, sh. 49-60.

karşılığında da mükafat söz konusudur. Hukuk, yapılan işin sonucuna göre değerlendirme yapar. Oysa din, niyet ve gayelere büyük önem verir.¹⁸¹

J. Frazer, Huvelin, Marcel Mauss, G. Gurvitch gibi sosyologlar, büyü, din ve hukuk ilişkileri konusunda incelemelerde bulunmuşlardır. Bunlardan J. Frazer, hukukun her türünün büyüden çıktığını ileri sürerken Huvelin, toplumsal hukuku dine; bireysel hukuku da büyüye bağlamıştır. G. Gurvitch ise büyüye bağlı hukuk türüyle dine bağlı hukuk türünü açıklamıştır.¹⁸²

1.6.5. Din-Bilim

Karşılıklı olarak birbirini etkileyen bu iki kurum, ilk zamanlarda içiçe ve bir bütün halinde idi. Uzun devirler boyunca da bu beraberlik devam etmiştir. Zaten bilim için salt bir biçimde yoktan var olma tarzında bir köken aramak da imkansız bir çabadır.¹⁸³ Her iki alan evreni açıklamaya çalışır. Ancak yöntemleri birbirinden farklıdır. Din, kesin ve evrensel doğruları verme iddiasında iken, bilimde kesinlik içeren hiçbir teori yoktur. Dünya görüşü yönünden bilime “gerçekci-rasyonalist”, dine de “mistik-rasyonalist” denilebilir.¹⁸⁴

Bilim ve din ilişkileri ele alınırken esasında her dinin ayrı ayrı değerlendirilmesi daha sağlıklı bir yoldur. Örneğin, Batı’da tahrif edilmiş Hristiyanlık dini ile bilim arasında çok büyük mücadeleler ve çekişmeler olmuştur. Adıvar, bu konuda; “bilim o vakit, adeta Hristiyanlığın savaşıma girdiği putperestlikle bir tutuluyordu. Hatta M.S. 390 yılında İskenderiye’de 400.000 cilt kitap, yani o devrin bütün bilim ve bilgisini içinde toplayan kütüphanenin Serapim adındaki bir kısmı, Psikopos Theophilos tarafından yakıtılmıştır.” demektedir.¹⁸⁵ Dünyanın döndüğünü söyleyen Galile’nin engisizyonla mahkum edilerek hapse atılması ve Kopernik’in koğuşurmaya uğraması gibi birçok örnekler bulunmaktadır. Buna karşılık İslam dünyasında din-bilim çatışması önemli ölçüde sözkonusu olmamıştır. Bunun nedeni Kur’an’ın ilim karşısında takınmış olduğu tavidir.¹⁸⁶ Zira, bilimle dinin müşterek bir temeli vardır ki, o da “tevhid” düşüncesidir. Ancak gerçek bir din, bu iki alanın bir ve bütün olduğunu söyler.¹⁸⁷ Türkdoğan Gökalp’in din ve bilim arasında çatışma olduğu yönündeki kanaatine katılmadığını ve bu iki alanın zıt hale getirilmesinin milletleşme çabamızı temelden sarsacağını iddia etmekte ve şöyle demektedir.”Çünkü, İslam Batı’da görüldüğü gibi din-ilim çatışmasına sahne olmamış, aksine ilmin gelişmesine büyük ölçüde

¹⁸¹ -TANYOL, C.; a. g. e., sh. 99-100.

¹⁸² -KÖSEMİHAL, N.Ş., a. g. e. sh. 271.

¹⁸³ -ADIVAR, A.; Bilim ve Din, İst. 1980, sh. 19.

¹⁸⁴ -YILDIRIM, C.; Bilim Felsefesi, İst. 1979, sh. 24-25.

¹⁸⁵ -ADIVAR, A.; a. g. e. sh. 14-71.

¹⁸⁶ -AYDIN, M.; a. g. e. sh. 279.

¹⁸⁷ -BİLGİSEVEN, A.K.; Din Sosyolojisi, sh. 14, 72; BİLGİSEVEN, A.K.; Milli Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır?, İst. 1986, sh. 60.

katkıda bulunmuştur”.¹⁸⁸ Zira, İslamiyet’te Allah’ın güzel isimlerinden birisi, herşeyi bilen anlamındaki “alim”dir. Herşeyi bilen bir varlığın, insanlara vahiy yolu ile ulaştırmış olduğu bilgilerin bilimsel gerçeklerle ters düşmesini düşünmek mümkün değildir.¹⁸⁹ Bu anlayış nedeniyle, İslam aleminde Farabî, İbni Sina, Nasır Tûsi, İbn Heysem, E. Bekir Râzi gibi bir çok filozof ve bilimadamı yetişmiştir. Zaten İslam, bilimi teşvik ve tavsiye ederken, dini veya dünyevi bilimler şeklinde bir ayrımı kabul etmemektedir. Çünkü dini gönderen de, tabiatı yaratan da aynı varlıktır. Öyleyse, bir çatışma söz konusu olamaz veya olmamalıdır. Şayet, bir çelişki görünüyorsa, din veya bilimin iyi tahlil edilemediğini gösterir.¹⁹⁰ Ayrıca “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”¹⁹¹ “İlim öğrenmek her müslümana farzdır.”, “İlim Çinde dahi olsa arayın” ve “Beşikten mezara kadar ilim öğrenin.”¹⁹² gibi ayet ve hadisler İslam’da ilme verilen önemi açıkça göstermektedir.

1.6.6. Din-İktisat

Sosyal bir kurum olarak ekonomi, sadece insanın biyolojik yönünü değil, manevi cehpesini de ilgilendiren bir alandır. Başka bir söyleyişle ekonomi; din, ahlâk. hukuk ve san’at vb. kurumlarla ilişkilerini kurmadan tek başına kavranılması ya da açıklanması güçtür. Bu yüzden, ekonominin de, diğer alanlarda olduğu gibi, insan davranışlarının bütünlüğü çerçevesinde ele alınması daha sağlıklı bir yoldur. İster ilkel, isterse gelişmiş toplumlarda olsun devamlı “İktisatla itikat” hep içiçe olagelmıştır. Bir dine mensup oluş, kişinin sadece tabiata karşı değil, aynı zamanda evlilik, aile, iş ve meslek, ekonomi, devlet vb.sosyal olgulara karşı da belirli bir tavır takınmasını gerektirmektedir. Bu yüzden din sosyologları; din ile öteki sosyal ve kültürel faaliyet alanları arasındaki karşılıklı ve karmaşık ilişkiler üzerinde durmuşlardır ve bu konuda birçok çalışmalar yapmışlardır. Zira, toplumda fonksiyonu itibariyle sırf ekonomik olan bir alt yapı sistemi yoktur. Ekonomik olaylar, sosyal hayatın bütünü içerisinde yer almaktadırlar. Öte yandan ekonomiyi dinin basit bir fonksiyonundan ibaret olarak görmek de mümkün değildir. Öyle ise, din ve ekonomi de, diğer kurumlar arasında olduğu gibi, karşılıklı bir etkileşim halindedir.¹⁹³

Çok faktörcü ve fonksiyoncu bir yol takip ederek bu ilişki üzerinde duran M. Weber, modern kapitalizmin, protestanlığın davranış kurallarından ve pratik ahlakından etkilenerek geliştiğini ileri sürer. Öbür yandan, avcılıktan hayvan besiciliğine geçişte, toplumun bazı hayvanlara göstermiş olduğu totemist saygının büyük rolünün olduğu görülmektedir. Bugün

¹⁸⁸ -TÜRKDOĞAN, O.; Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme, İst.,1988, sh 199.

¹⁸⁹ -GÜNAY, Ü.; a. g. e., sh. 329.

¹⁹⁰ -ŞENTÜRK, H.; Psikoloji Açısından Peygamberimizin İbadet Hayatı, İst, 1985, sh, 11.

¹⁹¹ -Zümer Suresi, Ayet: 9.

¹⁹² -KESKİOĞLU, O.; İslam’da Eğitim ve Öğretim, Ank. 1985, sh.16.

¹⁹³ -GÜNAY, Ü.; a. g. e., sh.312-316.

bile Hindistan'da Todalar, hayvan beslemeyi dini çalışmalar arasında görmekteirler. Mandralar, kutsal mekanlar gibi değerdendirilmekte; süt sağmak ve tereyağı çıkarmak din adamlarının görevleri arasında yer almaktadır.¹⁹⁴

Dinler dünyaya karşı takındıkları tavırlar açısından farklılıklar gösterirler. Bir kısım dinler, dünyayı iyi ve eğlenceli bulmaktadırlar, Mal ve servet elde etmeyi teşvik ve tasvip etmektedir. rnek olarak Veda ilahilerinde, sr ve mülkiyet tanrılarına yalvarılır. Eski Yunan ve Hint dinleri dünyaya olumlu bakarlar; eski İran dini Zerdüştlük de mülkiyete büyük önem verir. Buna karşılık, Budizm gibi bir takım dinler ise, aksine olarak dünyayı bir hayal alemi gibi telakki ederler. Dünya hayatında bir takım şer kuvvetlerinin olduğu anlayışıyla olumsuz değerdendirirler. Mutluluğa ulaşmanın yolu, dünyayı terketmekle mümkün olacağı kanaatindedirler.¹⁹⁵

İslam ise, dünya ve ahiret hayatı için dengeli bir tutum içerisindedir. Özel mülkiyete sayėı gösterir. Toplumda fakir ve zengin sınıfları arasındaki mesafeyi en aza indirmeye çalışır. Ahiret hayatını, ebedi ve asıl olarak kabul eder. Dünyayı ise, sonsuz hayatı kazanmak için üretim yeri ve sınav alanı gibi değerdendirmektedir. "Veren el, alan elden üstündür."¹⁹⁶ ve "Sizin en hayırlınız ne ahiret için dünyayı, ne de dünya için ahireti terkedendir. En hayırlınız dünya ve ahiretten nasibini alandır."¹⁹⁷ şeklindeki hadis-i şerifler, İslam'ın dünyaya karşı tutumunu gayet açık olarak belirtmektedir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ -KEHRER, G.; a. g. e., sh. 87-88.

¹⁹⁵ -MENSCHING, G.; a. g. e., sh. 105-106; GÜNAY, .; a. g. e. sh.320-321.

¹⁹⁶ -BİLMEN, . N.; 500 Hadis-i şerif, İst. 1974, sh.310.

¹⁹⁷ -Ebul-Hasan el Maverdi, Edebd-dünya vEd-din , sh.117.

¹⁹⁸ -GÜNAY, .; a. g. e., sh. 321-325.

II. BÖLÜM: ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

2.1.Araştırmanın Amacı

Sanayileşme ve kentleşme süreci ile birlikte toplumların sosyo-kültürel yapısında büyük değişiklikler yaşanmaktadır. Bu değişimlere bağlı olarak, birey ve toplum bazında önemli fonksiyon üslenmiş olan dinin, nasıl bir şekil aldığı sosyal bilimcilerin merak konusu olmuştur. Batı’da din, sosyolojik olarak ele alınıp araştırma konusu yapılmasına karşın, ülkemizde nedense, bu sahada henüz yeterli bilimsel çalışmaların olduğu söylenemez.¹⁹⁹ Oysa dinin Türk toplumunda diğer ülkelere nazaran farklı ve çok etkili bir yeri vardır. Zira Bilgin, “dindarlık, Türklerin ulusal karakteridir.” demek suretiyle bu hususa parmak basar.²⁰⁰ Bütün bunlar gözönüne alınırsa, dinin günümüzde nasıl bir değişim geçirdiği, bireylerin dinî hayatında etkili olan sosyal faktörlerin neler olduğu araştırılmaya değer önemli bir sorun olarak karşımıza çıkar. Bunun için tesadüfî örnekleme ile seçilen 1800 deneğe anket uygulanarak dinî tutum ve davranışlar tesbit edilmeye çalışılmıştır.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Malatya İl merkezidir. 1990 Genel Nüfus Sayımı’na göre İl Merkezinin nüfusu, 281.776’dır. Her hanenin ortalama beş kişiden oluştuğu varsayılarak, bu miktarın 60.000 haneyi bulduğu tahmin edilmiştir. Bunun %3 oranı esas alınmak suretiyle 1800 denek üzerinde anket uygulaması yapılmıştır. Tesadüfî örneklemede karşılaşılan anketlerin belirli bir sosyal tabakaya veya kesime uygulanmak suretiyle sonuçta meydana gelebilecek sapmayı ve yanılmayı önlemek üzere şehir merkezi üç bölgeye ayrılmıştır. Her bölgenin nüfus miktarı gözönünde tutularak gerekli sayıda enket uygulanmaya çalışılmıştır. Bu bölgeler, şehir merkezi gibi sosyo-ekonomik düzeyleri yüksek kesimler, orta sınıf diyebileceğimiz semtler ve genellikle kırsal alanlardan gelmiş alt tabakanın oluşturduğu mahallelerdir. Böylece, örneklemin temsil yeteneğine sahip olması ve yeterli sayıda bir oranı kapması gibi iki önemli şartı yerine getirilmiştir.²⁰¹

2.3 Anketin Hazırlanması, Uygulanması ve Verilerin Elde Edilmesi.

Anket soruları hazırlanırken, daha önce yapılmış benzeri çalışmalardan büyük ölçüde yararlanılmıştır. Örneğin, M. E. Köktaş’ın “Türkiye’de Dinî Hayat” adlı eseri, M. Taplamacıoğlu’nun “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi” adını taşıyan makalesi, E. Fırat’ın “Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu” ve R. Yaparel’in “Yirmi-Kırk Yaşları Arası Kişilerde Dinî Hayat ve Psiko-

¹⁹⁹ -ER, İ.; “Türkiye’de Din Sosyolojisi Çalışmaları”, U.Ü.İlahiyat Fak.Dergisi, C.1.S.1, Bursa, 1986, sh.25.

²⁰⁰ -BİLGİN, B.; Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, Ank, 1980, sh.100.

²⁰¹ -SENCER, M. ve IRMAK, Y.; Toplumbilimlerinde Yöntem, 2. Baskı, İst., 1984, sh.375.

Sosyal Uyum” isimli yayınlanmamış doktora tezleri, konumuza ışık tutan belli başlı araştırmalardan bir kısmıdır.

Dindarlığın araştırılmasında hangi göstergelerin kullanılması gerektiği konusu, din sosyolojisinde önemli tartışmalara neden olmuştur. Batı’da yapılan ampirik din sosyolojisi araştırmalarında, uzun yıllardır dindarlık tek boyutlu göstergelerle tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için genellikle kiliseye bağlılık, kiliseye gitme sıklığı veya ayinlere katılma oranı gibi davranışlar dindarlığın göstergeleri olarak ele alınmıştır. Zamanla tek boyutlu bu yaklaşımın eksiklik ve yetersizliği farkedilerek eleştiri konusu yapılmıştır. 1960’lı yıllara doğru din sosyologlarının bir kısmı tek yönlü din anlayışlarının yeterli olmadığını ileri sürmeye başlamışlardır. Dindanlığı, çok boyutlu olarak sistemli bir şekilde ele alan ilk sosyal bilimci Glock (1962) olmuştur. Glock, yaşayan bütün dünya dinlerini inceledikten sonra, dindarlığın boyutlarını tesbit etmiştir. Glock, Stark ile birlikte yaptığı ortaklaşa çalışmasında dindarlığı, beş ayrı boyutta ele alır. Bunlar inanç, ibadet, bilgi, duygu ve etki boyutlarıdır.²⁰²

Halkın din anlayışının tesbit edilmeye çalışıldığı bu araştırmamızda anket soruları, dindarlığın bu beş boyutu gözönüne alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca sosyal bilimlerle metod ve istatistik teknikleriyle ilgili birçok temel kaynak eserler gözden geçirilmiştir.

Hazırlanan anket soruları, önce değişik kesimlerden 30 kişiye uygulanarak pilot çalışma yapılmış ve görülen eksiklikler tamamlanmıştır. Bilahare kesin hale getirilen anketler, yukarıda açıklandığı gibi üç farklı bölgede halka yöneltilmiştir. Sağlıklı ve gerçekçi bir sonuç alabilmek için anket uygulamada gerekli hassasiyet ve titizlik gösterilmiştir. Ancak soruların din ile ilgili oluşu, bazı güçlükler ortaya çıkarmıştır. Halkın ankete cevap vermede tedirginlik içinde olduğu gözlenmiştir. Dinî inanç ve yaşantılarında eksiklik bulunan ve bu konuda yeterli bilgiye sahip olmayan deneklerin özellikle cevap vermek istemedikleri görülmüştür. Zaten inanç ve tutumların ölçülmesinin çok güç olduğu bilinen bir gerçektir.²⁰³ Çeşitli sosyolojik ve psikolojik nedenleri olan bu durum, din sosyolojisinin genel bir problemidir ve daha önce yapılmış benzeri çalışmalarda da aynı sorunlar yaşanmıştır.²⁰⁴

Anket, hane esas alınarak, evren büyüklüğünün % 99 güvenirlilik düzeyinde, +3% kesinlik ifade edecek şekilde tesadüfi örnekleme yolu ile 1800 hanede uygulanmıştır. Açıklamalı bir alan araştırması niteliğindeki bu çalışmada dinî hayatın çeşitli bağımsız değişkenlerle ilişkileri araştırılmıştır. Verilerin istatistiki analizinde SPSS/PC+ paket program kullanılmıştır. İki ve üç boyutlu çapraz tablolar yardımıyla değerler tahlil edilmiştir. Ölçümler

²⁰² -YAPAREL, R.; Yirmi-Kırk Yaşları Arası Kişilerde Dini Hayat ve Psiko-Sosyal Uyum, (Yayınlanmamış doktora tezi), Ank., 1987, sh. 37; HÖKELEKLİ, H.; a. g. e., sh.74; KÖKTAŞ, M.E.; a.g.e., sh. 50-52.

²⁰³ -KRECH, D. ve CRUTCHFIELD, R.; Sosyal Psikoloji, sh.239.

²⁰⁴ -ER, İ.; “Din Sosyolojisi Araştırmaları ve Problemleri”, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, Samsun, 1989, sh.105.

çoğunlukla nitel düzeyde yapıldığından değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlılığı, KHI-KARE(χ^2) tekniği ile tesbit edilmiştir.

III. BÖLÜM: ARAŞTIRMA ALANININ ÖZELLİKLERİ (MALATYA İLİ)

3.1.TARİHÇESİ

Bölgedeki höyüklerde yapılan araştırmalarda elde edilen buluntular, en eski yerleşimin, Cafer Höyük'teki Neolitik Dönem yerleşmesi olduğunu açığa çıkarmıştır. Malatya, Hititler öncesi dönemde Anadolu ile Mezopotamya arasındaki işlek ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı önemli bir konuma sahip olduğu gibi, Hitit döneminde de bu önemini korumuştur.

Hitit Kralı I. Hattuşil, kuzey Suriye yolunu güvenlik altına almak için, ön Asya devletleri üzerine seferlere girişti. Böylece Krallık genişleyerek Malatya topraklarını da içine aldı. Pers Kralı II. Kuraş, Med kralı Astiyag'ın ordularını bozguna uğratarak, Kızılırmak'ın doğusuna kadar olan tüm Anadolu'yu, bu arada Malatya yörelerini de kendi egemenliği altına almıştır. (İ.Ö. 550) Makedonya kralı Büyük İskender, Anadolu'ya geçti ve Pers ordularını bozguna uğrattı. İskender İ.Ö.323'te ölünce, Orta Anadolu'da ve Kızılırmak yayı içerisinde bir bağımsız Kapadokya hareketi başladı ve kısa zamanda bağımsız bir krallık durumuna dönüştü. Malatya, bağımsız Kapadokya Krallığı'na bağlandı. Milidia, (Malatya) yöresi, uzun zaman Pontos Krallığı'na bağlı kaldı, ancak Roma ordusua yenilince yöre, Romalılara geçti. Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılınca, Malatya Bölgesi Doğu Roma (Bizans) sınırları içerisinde kaldı. (İ.S. 395) Habib bin Mesleme, Suriye valisi Muaviye tarafından Malatya'yı almak üzere ikinci kez görevlendirilmesiyle yöre ele geçirilmiştir. Fakat bu da uzun sürmeden Malatya tekrar Bizanslıların eline geçiyor.²⁰⁵

Malazgirt Savaşı (1071) ile Bizans direnmesi kırılmış ve Türkler Anadolu içlerine akmaya başlamışlardır. Melik Danişmend Malatya'yı ikinci kez kuşattı ve 1101 yılında kenti teslim aldı.²⁰⁶ 1401'de Malatya Timur ordularının yağmasına uğradı. Timur çekildikten sonra, Memlukler ile Osmanlılar Malatya'yı almak için kıyasıya bir çatışmaya girdiler.²⁰⁷

16. asrın başlarında (1516) Osmanlı devleti hudutları içine giren Malatya bu tarihe kadar, muhtelif nüfuz mntıkaları arasında bir intikal sahası olan çevresiyle beraber, sık sık el

²⁰⁵ -İslam Ansiklopedisi, C. 7, sh. 232 ; ARIBAŞ, S.; 1656-1717 Yılları Arasındaki Malatya Şeriyeye Sicillerine Göre Malatya'da Sosyal Hayat, İ.Ü.S.B.E. Malatya, 1989, sh.176(yayınlanmamış doktora tezi).

²⁰⁶ -TURAN,O.; Selçuklular Zamanında Türkiye, İst. 1993, sh.106.

²⁰⁷ -Geniş Bilgi için bkz. UZUNÇARŞILI, İ.H., Osmanlı Tarihi. C.II. T.T.K. Ank, 1983, sh.276; GÖGEBAKAN, G.; 1530 (H.937) Tarihli Malatya Mufasssal Tahrir Defterlerine Göre Malatya ve Çevresinde Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi (1530-1560), İ.Ü.S.B.E. Malatya, 1992, sh.30-41 (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

değiştirmiş ve nihayet Osmanlı yönetimine geçtikten sonra uzun asırlar zarfında oynamış olduğu hudut şehri rolünü kaybetmiştir.

Eski Malatya 19. asrın başlarında çok harap bir hale gelmiş idi. Halk yılın büyük kısmını geçirmekte olduğu bağlara büsbütün yerleşmek temayülü gösteriyor, oradaki evleri imar ve şehirdekileri ise, ihmal ediyordu.... Eski Malatya'nın belki de mukadder olan terkedilişi 19. asrın ortalarına doğru vukua gelen bir hadise çabuklaştırdı. Şöyle ki, 1838 senesi yazında Şarki Anadolu'daki kuvvetlere kumanda eden Hafız Paşa, karargahını Mezraa (Elazığ)'dan Malatya'ya nakletti. Burada askerlerini barındıracak ev bulunmadığı için, bunlar halkın bağlara göçmek suretiyle boş bıraktığı şehir evlerine yerleştirildi. Hafız Paşa kuvvetleri 1838-1839 kışında Malatya'yı terketmedikleri için, bağ mevsimi sonunda şehire dönmeleri mutad olan Malatyalılar, kış mevsimini de Aspuzu bağlarında geçirmek zorunda kaldılar ve ertesi sene Hafız paşa kuvvetleri, Mısırlılar ile Nizip'te savaşmak üzere, şehri terkedince, askerin ahşap aksamını yaktığı, kerpiç duvarlarını tahrip ettiği evler, eski sahipleri tarafından, bir daha imar edilmedi ve bağlardan şehire dönülmedi; bundan sonra Malatya'ya "eski şehir" denildi ve Malatya adı yavaş yavaş Aspuzu bağlarına intikal etti; daha yakın zamanlarda ise "eski şehir" yerine "eski Malatya" adı kaim oldu.²⁰⁸

3.2. KONUMU:

Malatya Doğu Anadolu Bölgesinde, Fırat Havzası'nın Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alır. Denizden ortalama yüksekliği 900m. olan ilin yüzölçümü 12.313 km²'dir. Toprakları, Elazığ'ın Sivrice, Baskil, Keban ve Ağın; Erzincan'ın Kemaliye; Sivas'ın Gürün; Adıyaman'ın Gölbaşı, Besni, Kâhta ve Gerger; Diraybakır'ın Çüngüş ilçeleriyle çevrilidir. 37° -54' ve 39°-03' kuzey enlemleriyle 38°-45' ve 39°-08' doğu boylamları arasında yer alan Malatya'da karasal iklim egemendir. Yazları sıcak ve kurak; kışları soğuk ve yağışlı geçmektedir. Bitki örtüsü yönünden fakirdir. Eskiden İl alanının önemli bir bölümü ormanlarla kaplı iken, yapılan tahripler sonucunda zamanla yok olmuştur.²⁰⁹ Alan bakımından Türkiye'de 24. sırada bulunan kentin topraklarının %45.5'i dağlık, %12.9'u ovalık ve %41.6'sı ise platodur. Tarıma evlerişli arazi, İl topraklarının %92.2'sini oluşturmaktadır. Bu yüzden ekonomik hayat, tarıma dayalıdır. Köylerde yaşayan nüfusun büyük bir kısmı, geçimini tarım ürünlerinden sağlamaktadır. Bu ürünlerin başında kayısı gelmektedir. Malatya'da kayıscılık yaparak geçinen aile sayısı yaklaşık 400 bindir. Bunlar yanında demir, linyit ve Profilit gibi yeraltı zenginliklerine de sahip bulunan Malatya, Türkiye genelinde gelir dağılımı bakımından 29. sırada yer almaktadır.²¹⁰

²⁰⁸ -İslam Ansiklopedisi, C.7, sh.229-230; GÖYÜNÇ, N.; "Kanunî Devrinde Malatya Şehri" VII. Türk Tarih Kongresi, (Ank., 1970), T.T.K. Ank, 1973, sh.654-655.

²⁰⁹ -Yurt Ansiklopedisi, C.7, İst., 1982-1983, sh.5397-5405.

²¹⁰ - LEVENT, L.; Malatya İlimizi Tanıyalım, Vilayet Yayını No:1, Malatya, 1995, s.13-15.

3.3. SOSYAL YAPISI

“Sosyal yapı” kavramı sosyolojinin önemli konuları arasında yer alır. Fakat, sosyologlarca bunun ne olduğu veya neleri kapsadığı açık olarak henüz ortaya konulamamıştır. “Terimi ilk kullananlardan biri olan H. Spencer, toplumun yapısı demekle neyi kastettiğini açıklığa kavuşturmak için kendi biyolojik benzetmelerinin (organik yapı ve evrim) aşırı derecede etkisinde kalmıştır. Durkheim de terimi açıklığa kavuşturabilmiş değildir... Nitekim Radcliffe-Brown “kişi kişiye olan sosyal ilişkilerin tümü toplumsal yapının bir kısmıdır... Toplumsal yapı incelenirken, bakmamız gereken somut gerçeklik, belirli bir anda, belirli insanları biraraya getiren fiili mevcut ilişkilerdir demiştir.”²¹¹ Kısaca sosyal yapı, toplumun tüm karakteristik özelliklerini, grupların birbirleriyle ve bireylerin gerek grup içinde ve gerekse grup dışında ilişkilerini ve bu ilişkileri düzenleyen organizasyon tiplerini gösteren şekiller olarak ele alınabilir.²¹²

Bu yüzden araştırma alanı Malatya’nın sosyal yapısı incelenirken, özellikle ilin fiziki yapısının, köy ve şehir yerleşimine göre yapılışının, nüfusun mutlak miktarı ile yaşa ve cinsiyete dağılımının, sosyal tabakalaşmanın ve dinî eğitim kurumlarının ayrı ayrı ele alınması yerinde olacaktır.

3.3.1. Fiziki Yapı

Tabiatın insana sağladığı her türlü şartlar, fiziki çevreyi oluşturur. Dolayısıyla bütün toplumların bir fiziki çevreye ihtiyaçları vardır. İnsanlar bazen fiziki çevre üzerinde olduğu gibi yaşarlarken, bazen de teknik bilgileri ile islah ederek yaşarlar.²¹³ Bilgiseven, bu karşılıklı ilişkiyi şöyle izah eder: “Deprem, fırtına ve sel felaketleri, iklim değişimleri gibi fiziki coğrafya şartları, bilhassa fiziki çevrenin cemiyet hayatı üzerindeki doğrudan doğruya tesirlerini müşahade etmemize imkân veren şartlardır. Mamafih, tabii kaynakları itibariyle zengin olan bölgelerde büyük medeniyetlerin kurulması ve kaynakların tüketilmesinden sonra terkedilen bu türlü yerlerde sosyal hayatın sona ermesi fiziki çevre üzerinde insan müdahalesiyle meydana gelen sosyal değişimleri ifade eder.”²¹⁴ Bu münasebetlerde, kültürel değerlerin daha baskın olduğunu Erkal, “barınma ve yerleşme şekilleri, mesken anlayışı bir dereceye kadar coğrafi çevre şartlarından etkilenirse de, bunlara asıl şekil veren o toplumun kültürüdür. Su baskını ve deprem gibi fiziki yapıyı mekanik olarak etkileyen ve değiştiren faktörler bir tarafa bırakılırsa, fiziki yapının, coğrafi çevre şartlarından çok, sosyal ve kültürel faktörlerce şekillendirildiği söylenebilir.” demek suretiyle açıklamaktadır.²¹⁵

²¹¹ -BOTTOMORE, T.B., a.g.e., sh.112.

²¹² - BİLGİSEVEN, A.K.; Genel Sosyoloji, İst., 1986, sh.99.

²¹³ -MACİVER, R.M.-PAGE, C.H.; Cemiyet (Çev.: A. KURTKAN), İst, 1969, sh.164-165.

²¹⁴ -BİLGİSEVEN, A.K.; Köy Sosyolojisi, İst., 1988, sh.217.

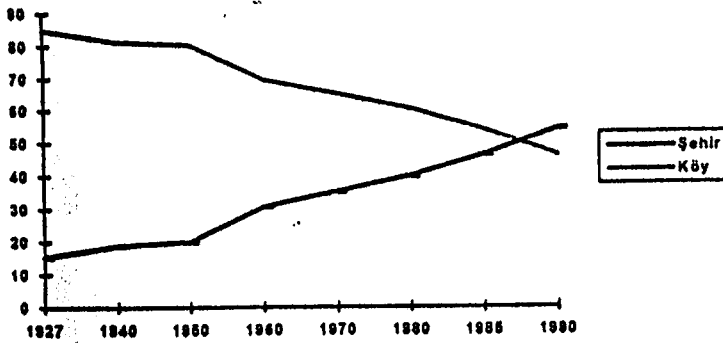
²¹⁵ -ERKAL, M.; Sosyoloji, İst., 1983, sh.136.

Fiziki çevre üzerinde ortaya çıkan değişik barınma ve yerleşme şekillerini köy-şehir olarak ayırmak mümkündür. Zira, bu hayat sahaları birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Ancak köy yerleşme biçimini şehirden, şehir yerleşme biçimini ise, köyden ayrı olarak düşünüp incelemek imkansızdır. Çünkü her ikisi birbirini destekler niteliktedir.²¹⁶ Bu bağlamda Yalvaç'ın "köy olayı toplum içinde kendisi ile başlayıp kendisinde biten bir olay değildir. Köy, günümüzde daha geniş toplum birimlerinin bir parçasını teşkil etmektedir." ifadeleri, konuya getirdiği açıklık bakımından önem taşımaktadır.²¹⁷ Bütün bunlar gözönünde tutulursa Malatya'daki köy ve şehir yerleşmeleri üzerinde durmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

3.3.1.1 Malatya'da Köy.

1990 Genel Nüfus Sayım sonucuna göre Malatya'daki halkın %50.01'i şehir merkezinde ve % 45.99'u ise köylerde yaşamaktadır. 1980-1990 yılları arasındaki nüfusun yerleşim birimine göre dağılımına baktığımızda köylü nüfus miktarında azalma görülürken, şehir nüfusunda artış olmuştur. Nitekim, 1980 yılı genel nüfus sayım sonuçları gözönüne alındığında, nüfusun %39.8'i şehirde ve %60.2'si köyde yaşarken 1985'te nüfusun %53.8'i köyde ve %46.2'si de şehirde yaşamaya başlamıştır. Görüldüğü üzere, 1990 yılında köylerdeki nüfusun şehir lehine gelişme göstererek azalışı, ülke genelindeki köylerden kentlere doğru hızlanan göç olayının bir ifadesidir. Nitekim 1990 yılına kadar olan nüfus dağılımında köy lehine olan gelişmenin, bu tarihten itibaren şehir lehine dönüştüğü görülmektedir. (Grafik-1)

Grafik 1: Malatya'da Yıllara Göre Nüfusun Köy-Şehir Dağılımı

²¹⁶ -BERKAY, F.; Uygarlık Tarihi Ders Notları, Malatya, 1987.

²¹⁷ -YALVAÇ, M.; Türkiye'de Örf ve Adet Değişimleri Açısından Küçük Yerleşme Birimlerinin Sosyolojik Görüntüsü, İst. Ü. Ed. Fak. Sosyoloji Kürsüsü, İst. 1979 (yayınlanmamış doktora tezi.), sh.111-1V.

Malatya'da köy nüfusunun yıllık artışı hızı, 1985 yılına kadar pozitif bir gelişme gösterirken, 1985'ten sonra normatif duruma geçmiştir. 1985 Genel Nüfus Sayımı'na göre, nüfusun şehirli ve köylü olma oranı Türkiye için %53.03 ve %46.97'dir. Doğu ve Güneydoğu bölge ortalaması %42.3 ve %57.7'dir. 1990 Genel Nüfus Sayımı'na göre ise, şehirli ve köylü olma oranı Türkiye için %59.01 ve %40.99'dur. Doğu Anadolu bölge ortalaması ise %44.07 ve %55.93'tür. Böylece Malatya'da şehirli nüfus oranı Türkiye ortalamasının altında ve içinde bulunduğu bölgenin ise üstünde yer almaktadır. Malatya'da bir yandan kırsal alanlardan şehir merkezine bir nüfus akışı görülürken, öbür yandan İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlere yoğun bir göç olayı yaşanmıştır. Nitekim 1985 sayımına göre 665.809 olan İlin nüfusunun son sayımda (1990) 674.903 olması, büyük kentlere göç akışının son beş yılda hızlı olduğuna işaret etmektedir.²¹⁸

(Tablo 1): Sayım Yıllarına Göre Malatya'da Şehir ve Köy Nüfusu ve Yıllık Artış Hızı

Yıllar	Top.Nüfus	Şeh.Nüfusu	%	Köy Nüfusu	%	Yıllık Artış Hızı %		
						Toplam	Şehir	Köy
1927	305.785	46.470	15.20	259.315	84.80	-	-	-
1935	410.162	71.080	17.33	339.080	82.67	36.71	53.13	33.52
1940	418.473	78.423	18.74	340.050	81.26	4.01	19.66	0.57
1945	428.660	83.130	19.39	345.530	80.61	4.81	11.66	3.2
1950	483.568	96.054	19.86	387.514	80.14	24.11	28.90	22.93
1955	342.835	90.882	26.51	251.953	73.49	-68.7	-11.07	-86.1
1960	394.172	120.478	30.56	273.694	69.44	27.91	56.38	16.55
1965	452.624	147.040	32.49	305.584	67.551	27.65	39.85	22.04
1970	510.979	179.647	35.16	331.332	64.84	24.25	40.06	16.18
1975	574.558	215.250	37.46	359.308	60.83	23.41	36.16	16.21
1980	606.996	241.560	39.80	365.436	60.2	10.98	23.06	3.38
1985	665.809	307.623	46.20	358.186	53.8	15.50	48.35	- 4.01
1990	702.055	379.188	-	322.867	-	10.60	31.04	-11.01

Kaynak : D.İ.E.; 1990 Genel Nüfus Sayımı, s.47.

Yukarıdaki tablodan 1980 yılından sonra köy nüfusunda düşüş olduğu görülmekte ve bunda Karakaya Baraj Gölü altında kalan köylerin önemli bir etkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Malatya'da arazinin dağılımı, elde edilen gelirin paylaşım ve harcama şekli incelendiğinde, iktisadi gelişmeyi sağlamada yetersiz kaldığı söylenebilir. Çünkü, arazinin

²¹⁸ -Türkiye İstatistik Yılığ 1990, D.İ.E. Yayını Ank. 1990, sh.15.

küçük parçalara bölünmüş olması, iktisadi gelişmeyi temin edecek yatırıma yönelik sermaye birikimine engel olmaktadır. Belirli bir oranda yüksek gelir elde edebilen bireylerin bu imkanlarını Malatya'da ekonomik gelişmeyi temin edecek yatırım alanlarına sarf etmedikleri görülmektedir. Bu da göçü hızlandıran bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3.1.2. Malatya Merkez İlçe.

Şehirleşme Türkiye'de 1950'den sonra hızını artırmaya başlamış ve köylerden kentlere göç olayını hızlandırmıştır. Bu süreç 1980 sonrasında daha da hız kazanmış ve köy lehine olan dengeler, şehir lehine dönmeye başlamıştır. Nitekim 1985 Genel Nüfus Sayım sonucuna göre, şehirlerin yıllık nüfus artış hızı %62.61 olarak gerçekleşirken, köylerin yıllık nüfus artış hızı % -10.58'dir. 1990'daki sayımda ise şehirlerin yıllık nüfus artış hızı % 43.10 ve köylerin ise % -5.56 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye genelinde meydana gelen bu değişim, şüphesiz Malatya'da da kendini hissettirmiştir. Çünkü 1990 Genel Nüfus Sayımı'na göre, Malatya'nın şehir nüfusu 379.188'dir. Bu ilde şehir nüfusunun yıllık artış hızı 1980'de %23.06 iken 1985'te % 48.35'e çıkmıştır. 1990'da ise %41.83 olarak gerileme göstermiştir. Son sayıma göre, Malatya şehir nüfusunu oluşturan 379.188 kişiden 281.776'sı şehrin merkezinde yaşamaktadır. Bunun 51.225'i ise merkez dışında ikamet etmektedir.

(Tablo-2): Malatya İli şehir, İlçe ve köy nüfusu, yüzölçümü (km²) nüfus yoğunluğu

İl ve İlçeler	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Yüzölçümü km ²	Nüfus Yoğ.
00 Merkez İlçe	333.001	281.776	51.225	968	344
01 Akçadağ	51.226	10.839	40.387	1.193	43
02 Arapgir	20.675	10.420	10.255	956	22
03 Arguvan	13.907	1.827	12.080	1.037	13
04 Battalgazi	26.665	14.994	11.671	213	125
05 Darende	48.612	11.488	37.124	1.356	36
06 Doğanşehir	48.196	11.046	37.150	1.290	37
07 Doğanyol	11.478	3.723	7.753	233	49
08 Hekimhan	42.467	13.612	28.855	1.844	23
09 Kale	8.564	818	7.746	192	4
10 Kuluncak	14.378	2.240	12.138	664	22
11 Pütürge	35.319	4.359	30.960	1.181	30
12 Yazıhan	16.218	2.862	13.356	618	26
13 Yeşilyurt	31.349	9.184	22.165	568	55
Genel Toplam	702.055	379.188	322.867	12.313	57

Kaynak : 1990 D.İ.E Genel Nüfus Sayımı s.62.

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere şehrin nüfus yoğunluğu 344.tür. Merkez İlçe hariç , nüfus yoğunluğunda Battalgazi birinci sırada yer almaktadır.

3.3.1.3. Malatya'da İktisadî Hayat

Malatya'da meslekteki mevkiine göre nüfusun dağılımı incelendiğinde, 1990 Genel Nüfus Sayımı'na göre en büyük payı %46.6 ile ücretsiz aile işçisinin oluşturduğu görülür. Bunu ikinci sırada %30.4 ile ücretli, üçüncü olarak %22 ile kendi hesabına çalışanlar ve %0.6 ile işverenler takip etmektedir.

(Tablo-3) : Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grupları	Nüfus	%
12-14	19.817	7.5
15-19	39.361	14.9
20-29	74.752	28.3
30-39	48.929	18.6
40-49	34.643	13.1
50-59	27.707	10.5
60.....+	18.233	6.9
Bilinmeyen	472	0.2
Toplam	263.914	100.0

Kaynak: 1990 Malatya İl Yıllığı, s.43.

12 ve daha yukarı yaştaki iktisaden faal ve işle ilgisi devam eden nüfusun iktisadi faaliyet kollarına dağılımını da aşağıdaki tabloda inceleyebiliriz.

(Tablo-4): Nüfusun İktisadi Faaliyet Kollarına Dağılımı

İktisadi Faaliyet Kolları	Nüfus	% (Faal Nüfus İçindeki Payı)
Tarım	183.747	69.6
İmalat Sanayii	14.334	5.4
İnşaat Sektörü	7.756	2.9
Ticaret-Turizm	11.457	4.3
Ulaştırma-Haberleşme Hiz.	37.649	14.3
İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	1.271	0.5
Toplam	263.914	100.0

Kaynak : 1990 Malatya İl Yıllığı, s.43.

Yukarıdaki tablodan çalışan nüfusun %69.6 oranında tarım alanında çalıştığı anlaşılmaktadır. Buna mukabil imalat sanayii alanında faaliyet gösterenlerin oranı sadece 5.4'tür. Nitekim Malatya'da küçük imalat sanayii üzerinde yapılan bir araştırmada, imalat sanayinin şehrin sağlıklı gelişmesini temin edecek ve destekleyecek özelliklerden yoksun olduğu tesbit edilmiştir. Bunun nedenleri olarak da sermayenin yetersiz oluşu, moral değerlerin çözülmesi ve eğitim noksanlığı gibi faktörler gösterilmiştir.²¹⁹

²¹⁹ -ÖZKUL, M.; Sanayileşmeyi Etkileyen Sosyal Faktörler ve Malatya Uygulaması (yayınlanmamış doktora tezi) İst. 1990, sh.218.

(Tablo-5): İktisaden Faal ve İşle İlgisi Devam Eden Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı

Meslekler	Nüfus	Faal Nüfus İçindeki Oranı %
İlmi, Teknik, Serb. Meslek	10.148	3.9
Üst Kademe Yönetici	1.137	0.4
İdari Personel vb.	6.977	2.6
Ticaret ve Satış Personeli	8.640	3.3
Şahsi Hizmet İşleri	9.556	3.6
Tarım, Hayv. Balıkçı, Avc.	183.711	69.6
Üretim Faaliyeti, Ulaşım	43.685	16.6
Bilinmeyen	60	0
Toplam	263.914	100.0

Kaynak : D.İ.E. 1990 Genel Nüfus Sayımı, Malatya İli, s.47

İktisaden faal ve işle ilgisi devam eden nüfusun mesleklere dağılımını gösteren yukarıdaki tablo, tarımla uğraşanların yoğunlukta olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Malatya'nın uzun yıllar maddi yönden fazla sıkıntılı olmayan hayatı, şehirdeki geleneksel mahalle hayatının sosyal yapısını ifade eden kapalı cemaat yapısını çok güçlendirmiştir. Bunun sonucu olarak, birincil sosyal ilişkiler, bireyin hayatında önemli yer tutmuştur. Buna karşılık, kurumlaşmanın gerektirdiği rasyonel ve resmi olan ikincil ilişkilerin oluşmasında bazı güçlükler ortaya çıkmıştır.²²⁰

(Tablo-6): Malatya'da Hanehalkı ve Hanede Çalışan Kişi Sayısı (1990)

Toplam Hane Halkı	Hanehalkı İçerisinde Çalışan Nüfus							
	0	1	2	3	4	5	6	Bilinmeyen
123.364	17.964	47.313	23.453	11.780	9.312	5.865	7.484	193

Kaynak : D.İ.E. 1990 Genel Nüfus Sayımı, Malatya İli, s.181

Tablo incelendiğinde, tek kişinin çalıştığı hanelerin çoğunlukta olduğu göze çarpmaktadır.

3.4. NÜFUS

Sosyal yapıyı oluşturan önemli faktörlerden biri olan nüfus, canlı ve dinamik bir kütledir. Sosyal yapının yeteri kadar anlaşılmasında nüfusun büyük bir yeri vardır. Zira, nüfus kültürel, sosyal ve ekonomik yönleri ile incelenebilen bir özellik taşımaktadır. Erkal "mesela, nüfusun mutlak miktarı, cinsiyete göre dağılımı, artış hızı, şehirli ve köylü olma

²²⁰ -BERKAY, F.; "Şehir Sosyolojisinin Temel Kavramları Çerçevesinde Malatya", III, Malatya Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğleri; Malatya, 1988, sh.84.

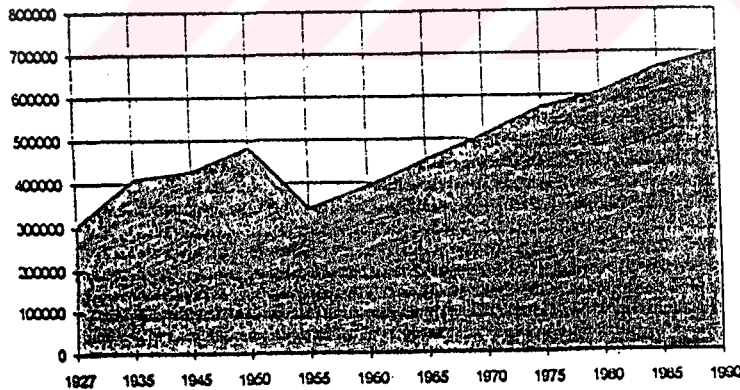
özelliği, meslekteki mevki bakımından durumu, iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı, ana yaş gruplarına göre ayırımı, eğitim seviyesi gibi açılardan nüfusun ele alınması bir anlamda sosyal yapının incelenmesidir.” demektedir ve ayrıca nüfusun hem üretici hem de tüketici fonksiyonlarının bulunduğu parmak basmaktadır.²²¹ Öte yandan F.Carli, nüfus ile dini inançlar arasında ilgi kurar. Ona göre, nüfusu az olan toplumlar daha dindar ve mistik özellikler taşırlar. Nüfusun artışı ile birlikte, toplum heterojen bir biçim kazanarak dini duygular zayıflamaya başlar.²²²

Nüfusun bütün bu önemli sosyal fonksiyonları gözönünde tutularak, Malatya’da nüfusun mutlak miktarı ile yaşa ve cinsiyete göre dağılımı üzerinde kısaca durulacaktır.

3.4.1. Malatya’da Nüfusun Mutlak Miktarı

1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre toplam nüfusu 702.055 olan Malatya’nın mutlak nüfus miktarında tarihi süreç içerisinde büyük dalgalanmalar görülmüştür. Nüfusun iniş ve yükselişi, idari sınırların değiştirilmesi ile yakından ilgilidir. Zira, 1938 yılında Kemaliye Erzincan’a bağlanmıştır. Ayrıca 1954 yılında Malatya sınırları içinde yer alan Adıyaman il yapılarak, Besni, Kahta ve Ortaköy Adıyaman’a bağlanmıştır. Bu idari değişikliklerin ilin nüfusunda meydana getirdiği düşüşleri, aşağıdaki grafikte açıkça görmek mümkündür.

Grafik-2: Tarihî Süreç İçerisinde Malatya Nüfusundaki Değişmeler:

Malatya’da nüfusun yıllık artış hızı, ülke ortalamasının altındadır. Ayrıca bu ilimizden de diğer bölge illerinde görüldüğü gibi büyük kentlere göç olayı sıkça yaşanmaktadır.

3.4.2. Malatya’da Nüfusun Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Sosyal yapının tahlil edilmesinde nüfusun yaşa ve cinsiyete göre dağılımı önemli bir yer tutar. Ayrıca geleceğe yönelik yapılan birçok planlamalarda, nüfusun yaş ve cinsiyet özellikleri mutlaka gözönünde bulundurulur.

²²¹ -ERKAL, M.; a.g.e., sh.130.

²²² -KÖSEMİHAL, N.Ş.; a. g. e. , sh.95.

(Tablo-7): Malatya’da Nüfusun, Yaş Gurupları ve Cinsiyete Göre Dağılımı:

1990

Toplam Nüf. İçinde Or

Yaş Grubu	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek %	Kadın %
00-04	75.878	39.293	36.585	51	49
05-09	92.947	47.880	45.067	51.5	48.5
10-14	93.980	48.082	45.898	52.9	47.1
15-19	82.817	40.282	42.735	48.2	51.8
20-24	66.916	35.339	31.577	52.7	47.3
25-29	55.922	27.834	28.088	49	51
30-34	44.380	22.900	21.490	51.5	48.5
35-39	38.110	19.265	18.845	50.6	49.4
40-44	30.859	15.138	15.721	49	51
45-49	24.777	11.998	12.779	48.9	51.1
50-54	24.274	11.205	13.069	46.6	53.4
55-59	22.116	11.618	10.498	52.5	47.5
60-64	19.331	9.579	9.752	49.6	51.4
65-69	10.689	4.957	5.732	46.3	53.7
70-74	7.369	3.255	4.054	44.2	55.8
75-79	4.667	2.310	2.357	48.4	51.6
80-++	3.342	1.421	1.921	44.4	57.6
Bilinmeyen	551	343	208	62.2	37.8
Toplam	702.055	354.141	347.914	50.4	49.6

Kaynak : D.İ.E. 1990 Genel Nüfus Sayımı , s: 74, 75, 76

Malatya, oldukça genç bir nüfus potansiyeli olan bir ilimizdir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranı %37.43’tür. 65 ve daha yukarı yaşlarda yer alan grubun toplam nüfus içindeki oranı ise sadece %4.1’dir. Nüfusun cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde ise, erkek ve kadın nüfus oranlarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Nitekim 1990 Genel Nüfus Sayımı sonucuna göre erkeklerin toplam nüfus içindeki oranı %50.44 iken kadınların toplam nüfus içindeki oranı %49.56’dır.

3.5. SOSYAL TABAKALAŞMA

Evrensel ve oldukça karmaşık bir yapısı bulunan sosyal tabakalaşmanın olmadığı bir toplumu düşünmek mümkün değildir.²²³ Celkan, sosyal tabakalaşmayı “toplumun karmaşık yapısı içerisinde fertlerin ve onların meydana getirdikleri grupların nüfuz, servet, iktidar ve yaşama biçimleri bakımından farklılaşmaları”²²⁴ olarak görürken Türkdoğan, “bir toplum veya grup içinde toplumsal statüde meydana gelen farklılaşmalardır.”²²⁵ demektedir. Sosyal bilimciler, sosyal tabakanın belirlenmesinde subjektif ve objektif yaklaşımlar üzerinde durmaktadırlar. Subjektif yaklaşım, bireyin kendini hangi tabaka ve sınıfta gördüğünün sorulması ile ortaya çıkar. Objektif yaklaşım ise, dıştan bakarak bireyin tabakasını belirlemektir. Tabaka belirlenmesinde meslek, gelir, eğitim, iktidar vs. gibi çok çeşitli kriterler esas alınmıştır.²²⁶ Bir toplumda yüksek gelir seviyesinde ve yoğunluğun orta tabakada olduğu bir sosyal tabakalaşma şekli sosyal gelişmenin var olduğunun bir göstergesidir.

3.5.1 Türkiye’de Sosyal Tabakalaşma

Ülkemiz kalkınma süreci içerisine girmiş bulunmaktadır. Bu süreçte gelirin eşit olarak bölündüğünü söylemek mümkün değildir. Özellikle orta tabakanın güçlendirilmesi için diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de bazı girişimler yapılmış ve yapılmaktadır. Bunlara rağmen milli gelirden üst tabaka büyük pay alırken orta ve alt tabakalar çok az gelir elde etmektedirler.

(Tablo- 8): Türkiye’de Kişi Başına G.S.M.H. ve Milli Gelir (TL.)

	1985	1986	1987	1988	1989
Yıl Ortalaması	50.306	51.546	52.845	54.176	55.541
Kişi Başına G.S.M.H. (Cari Alıcı Fiyatlarıyla)	552.554	763.774	1.108.257	1.856.582	3.073.044
Kişi Başına Milli Gelir	482.171	651.144	946.321	1.587.887	262.628

Kaynak: D.İ.E.1990 Türkiye İstatistik Cep Yıllığı, s.290

Tabloya göz attığımızda, giderek artış gösteren ülke nüfusuna paralel olarak gayri safi milli hasılanın da yükseldiği görülmektedir. Ancak kişi başına düşen milli gelirden azalma gözlenmektedir.

²²³ -FICHTER, J.; Sosyoloji Nedir?, (Çev.:N.ÇELEBİ), Konya, tarihsiz, sh.38.

²²⁴ -CELKAN.H.; Eğitim Sosyolojisi, sh.74.

²²⁵ -TÜRKDOĞAN, O.; Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, sh.91.

²²⁶ -ERKAL, M.; a. g. e. sh. 141.

3.5.2. Malatya’da Sosyal Tabakalaşma

Ülke genelinde görülen çarpık gelir dağılımı ve kişi başına düşen gayri safi milli hasılanın standartların altında oluşu Malatya için de söz konusudur. Çünkü, Malatya nüfusunun çalışma alanları, gelir dağılımı, eğitim düzeyi ve hayat tarzları orta tabakanın altında bulunmaktadır. Meslek faktörünün sosyal tabakalaşmada önemli bir kriter olarak ele alınması gerektiği düşünülerek, faal nüfusun mesleklere dağılımı dikkate alındığında Malatya’da alt tabakanın daha yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Zira, faal nüfusun önemli bir kısmı (%59.6) tarım alanında istihdam edilmektedir. Tarım alanlarında parçalanmış arazi üzerinde istihdam edilen küçük çiftçi ailelerinin önemli bir kısmını, alt gelir tabakası içinde değerlendirmek mümkündür.

3.5.3. Malatya’da Dinî Eğitim Kurumları(*)

Malatya İnönü Üniversitesi’ne bağlı olarak 1993 yılında İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Bu fakültede 1996-1997 öğretim yılı kayıtlarına göre akademik personel olarak 1 doçent, 4 yrd. doç, 3 öğretim görevlisi, 37 araştırma görevlisi ve 4 uzman görev yapmaktadır. Geçtiğimiz eğitim-öğretim döneminde hazırlık sınıfında 40, birinci sınıfta 53, ikinci sınıfta 30 ve üçüncü sınıfta 23 olmak üzere toplam 146 öğrenci fakülteye devam etmiştir. Bu öğrencilerin 43’ünü kız öğrenciler oluşturmaktadır.

İlk defa eğitime 1965 yılında başlayan Malatya merkez İmam-Hatip Lisesi’nde ise 1996-1997 öğretim yılında 4350’si kız toplam 6875 öğrenci eğitim görmüştür. Bu eğitimde toplam 210 öğretmen (65’i meslek dersleri öğretmeni) görev yapmıştır. Bir önceki yılın (1995-1996 öğretim yılı) kayıtlarına göre, merkez İmam-Hatip Lisesi’nden toplam 658 öğrenci (317 erkek ve 341 kız) mezun olmuştur. Aynı yılda İlçeler de dahil edilirse İl genelinde toplam 1036 öğrenci İmam-Hatip Lisesi diploması almaya hak kazanmıştır.

1995 yılı istatistiklerine göre, Malatya’nın tüm ilçe, kasaba ve köyleri dahil olmak üzere 698 kadrolu cami bulunmaktadır. Kadro bekleyen cami sayısı ise 33’tür. İl ve İlçe Müftülüklerine bağlı olarak hizmet veren personel sayısı 806’dır. Bunların 738’ini İmam-Hatip, Müezzin, Kur’an Kursu öğretmeni, vaiz ve murakıp gibi Din Hizmetleri Sınıfında çalışanlar oluşturmaktadır. Geriye kalan personel ise, Genel İdare ile Yardımcı Hizmetler Sınıfında istihdam edilmektedir. Malatya genelinde toplam 45 Kur’an Kursunda 864 öğrenci Kur’an-ı yüzünden okumak üzere kaydolmuştur. Aynı yıl hafızlık bölümüne kayıt yaptıran öğrenci sayısı ise 155’tir. Yaz aylarında bütün cami ve Kur’an kursu binalarında verilen Kur’an eğitimine 7.778’i kız ve 6983’ü erkek toplam 14.761 öğrenci katılmıştır.

* Buradaki bilgiler, İ. Ü. Rektörlüğü, Milli Eğitim Müdürlüğü ve İl Müftülüğü’nden alınmıştır.

1995 yılında Malatya'dan Suudi Arabistan'a giderek hac yapanların sayısı 489'dur. Ancak bu sayı, kota uygulaması nedeniyle bu ile tanınan kontenjanı göstermektedir. Sınırlamanın kaldırılması halinde her yıl en az 1000 kişinin hac ibadeti yapmak üzere başvurabileceği ilgililer tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca aynı yıl içerisinde il veya ilçe Müftülüklerine başvurarak müslüman olanlar (ihtida eden) 7 kişidir. (Beş bayan, iki erkek)

Bu istatistikî bilgiler Malatya'da dinî hayatın son derece canlı ve hareketli olduğunu göstermektedir. Nitekim bir doktora tezinde Türkiye'nin bir çok ilinde görüldüğü gibi Malatya'da da sağlıklı bir kentleşme olayının yaşandığı, bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli kurumların bulunmaması nedeniyle yoğun bir cemaatleşmenin yaşandığı ifade edilmiştir.²²⁷

²²⁷ -TATAR.H. C.; Şehirleşme ve Dinî Cemaatleşme, İ.Ü.S.B.E. Malatya, 1996, sh.190 (yayınlanmamış doktora tezi).

IV. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde araştırmanın bulguları iki ayrı kısımda ele alınmaktadır. Şöyle ki, “Genel Bilgiler” başlığını taşıyan birinci kısımda, araştırma kapsamına alınan 1800 deneğin anketteki 56 soruya verdikleri cevaplar, tablolar yardımıyla gösterilmektedir. Ayrıca bu konuda yapılmış benzeri çalışma sonuçlarından da bahsedilmektedir. Bu bölümün ikinci kısmında ise cinsiyet, yaş, doğum yeri, eğitim düzeyi, meslek, aile, gelir, ilde kalış süresi vb. gibi bağımsız değişkenlerle bireylerin dinî hayatları arasında nasıl bir ilişkinin olduğu KH^2 testi yardımlarıyla ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

4.1. Genel Bilgiler

4.1.1. Cinsiyet

Tablo-1-1:

Cinsiyet	Sayı	%
Erkek	1219	67.7
Kadın	581	32.3
Toplam	1800	100.0

Araştırmamızda hane reisleri esas alındığından, ankete iştirak edenlerin ekseriyetini erkekler (% 67.7) oluşturmaktadır.

Cinsiyet, bütün toplumlarda alt-kültür grupları oluşturan en önemli değişkenlerden birisi olmaya devam etmektedir. Cinsiyete dayalı rol farklılaşmasında geleneksel toplum tipinden sanayi toplumuna geçişte büyük ölçüde bir azalma görülmekle birlikte, bunun sadece ülkemizde değil, dünyanın her yerinde hâlâ geçerliliğini koruduğu bir gerçektir.²²⁸ Sosyal ilişkilerde açık olarak hissedilen cinsler arası bu rol farklılığı, şüphesiz dini hayatta da kendini göstermektedir. Zira din, cinsiyete göre bazı sorumluluk ve yükümlülükler getirmiştir. Örneğin İslam’a göre erkeklerin cuma ve bayram namazlarını kılma zorunluluğu olmasına rağmen kadınlar için böyle bir yükümlülük söz konusu değildir.²²⁹

²²⁸ - GÜNGÖR, E.; Değerler Psikolojisi, sh.83.

²²⁹ -BİLMEN, Ö. N.; Büyük İslam İlmihali, İst. 1986, sh. 146, 151.

4.1.2. Yaş Grupları

Tablo-1.2:

Yaş Grupları	Sayı	%
20-25	513	28.5
26-30	412	22.9
31-40	524	29.1
41-50	234	13.0
51-60	76	4.2
61 ve daha yukarı	40	2.2
Cevapsız	1	.1
Toplam	1800	100.0

Anketimize katılanların yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, önemli bir kısmını genç nüfusun oluşturduğu gözle çarpılmaktadır.

Nitekim 1990 Genel Nüfus Sayımı'nda Malatya'nın genç bir nüfus potansiyeline sahip olduğu ve "65 ve daha yukarı" yaş grubundaki nüfusun ancak %4.1'i bulunduğu görülmüştür.

Araştırmamızda 20 yaşın altında bulunan deneklerin anket kapsamına alınmamasının nedeni, daha önce geçtiği gibi kişilerin ancak bu yaştan itibaren din konusunda net bir tavır takınabileceklerinin kabul edilmesindendir.²³⁰ Yine bu nedenle, 20-30 arası yaş dilimleri, daha kısa tutularak deneklerin dinle ilgili düşüncelerinin ayrıntılı bir tesbiti yapılmaya çalışılmıştır.

Yaş grubu, toplumsal hayatta insan ilişkilerinin düzenlenmesinde önemli bir faktördür. Çünkü bireyin içinde yaşadığı akran grubu, bir kontrol mekanizması olarak üyelerinin grup normları doğrultusunda hareket etmesini sağlamaktadır.²³¹ Haliye yaş grupları arasında anlayış farkından kaynaklanan bir çatışma söz konusu olabilmektedir.²³² Gruplar arasında görülen bu farklı anlayışlar, şüphesiz sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olan dinî hayatta da kendini açıkça göstermektedir. Şöyleki bireylerin genel olarak yaşlanınca daha fazla dine önem verdikleri, ibadetlerini artırdıkları ve ölüm sonrası hayatla daha çok ilgilendikleri, bu amaçla yapılan bir çok araştırmada ortaya konulmuştur. Altmış yaşından sonra, kişilerde dinî ilginin ve ölümden sonraki hayata inancın arttığı, yaşı doksani geçen bireylerin tümünün ise ölüm ötesine inandıkları tesbit edilmiştir. Bunun, yaşlılıkla birlikte hayatın sonu, ölüm ve ötesi gibi konuların daha fazla merak edilmesinden

²³⁰ -KÖKTAŞ, M.E.; a. g. e., sh.69.

²³¹ -ERDOĞMUŞ, Z.; Sosyal İlişkilere Analitik Bir Bakış, Elazığ 1989, sh.97.

²³² -GÜNGÖR, E.; a. g. e. sh.60.

kaynaklanabileceği tahmin edilmektedir.²³³ Başka bir görüşe göre, yaşlılık döneminde, fiziksel gücünü kaybettiği için bireyler, ibadetle huzur bulmaya çalışmaktadırlar.²³⁴ Yapılan uygulamalı bir araştırmada 21-40 yaşları arası ilk yetişkinlik devresinde insanların, dine en az ilgi duydukları, fakat 40-60 orta yaş döneminde ise adı geçen ilgi ve merakta büyük bir artış olduğu tesbit edilmiştir.²³⁵

4.2.3. Doğum Yeri

Tablo -1.3:

Doğum Yeri	Sayı	%
Köy	552	30.7
Kasaba-İlçe Merkezi	446	24.8
İl Merkezi	801	44.5
Cevapsız	1	.1
Toplam	1800	100.0

Doğum yeri itibariyle, şehir doğumlu olanların ilk sırayı aldıkları (%44.5) dikkat çekmektedir. Ayrıca bu rakamın deneklerin kent hayatına intibak etmesi açısından önem taşıyan “İlde kalma süresi” yüzdesine yakın olduğu görülmektedir. (Bkz. Tablo-9)

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülkemizde de genel olarak dini hayat şehirlere göre kırsal alanlarda daha canlı ve kuvvetlidir. Bu alanda yapılmış araştırmaların bir kısmı bu görüşü desteklemektedir. Örneğin, sakinleri genellikle kırsal kökenli olan gecekonduarlarda dinin etki alanının daha yüksek olduğu ve Abadan’ın Almanya’da Türk işçileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada cami yokluğunun büyük bir eksiklik olarak kabul edilip edilmemesinde, Türkiye’den geliş yerlerinin nüfusca büyük veya küçük oluşunun belirleyici rol oynadığı görülmüştür.²³⁶ Esasen geleneksel toplumlarda sosyal organizasyonun tümü kutsalla sıkı bir ilişki içerisinde. Bu tür toplumlarda aile, akrabalık, komşuluk vb. gibi tüm sosyal ilişkiler, aynı zamanda dini bir anlam taşırlar. Ancak günümüzde özellikle kitle iletişim araçlarındaki hızlı teknolojik gelişmeler, kır ve kent arasındaki büyük farkları adeta ortadan kaldırmış durumdadır. Örneğin köylü ve şehirli toplam 399 işçi ailesine yöneltilen bir anket sonucunda, iki grup işçi ailesi arasında dini tutum ve davranışlar bakımından belirgin bir farklılığın olmadığı görülmüştür.²³⁷ Gerçi dinin sanayileşme ile birlikte nasıl bir

²³³ -HÖKELEKLİ, H.; “Ölümle İlgili Tutum ve Dini Davranış”, İslamî Araştırmalar Dergisi, C. 5, S.2, 1991, sh. 87.

²³⁴ -YEMENİCİ, A.; Dinden Haberdar Olan Yaşlılar Üzerinde Bir Araştırma, Ank. Ü.İ.F, Ank, 1994, sh.6 (yayınlanmamış lisans tezi).

²³⁵ -ÖZBAYDAR, B.; a.g.e. sh.17.

²³⁶ -TÜRKDOĞAN, O.; Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, sh,266-270; TÜRKDOĞAN, O.; Yoksulluk Kültürü, sh. 88-92.

²³⁷ -YAZICI, E.; Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Karabük’te İşçi Ailesi, İst, 1992, sh. 184.

şekil alabileceği konusunda birbirine aykırı pekçok görüşler bulunmaktadır. Bunlardan bir iddiaya göre din, sadece kırsal alanda yaşayan ve hüküm süren bir üst yapı kurumudur. Sanayileşme ve kentleşme ile birlikte din, fonksiyonelliğini kaybedecek ve tamamen ortadan kalkacaktır. Halbuki çok eleştirilen bu görüş, her zaman ve mekan için geçerli olamamaktadır. Nitekim Vergin, bu iddialara şöyle cevap vermektedir. Parsons, Rostow ve Inkeles gibi düşünürlerin de içinde yer aldıkları bir görüşe göre din sanayileşme ile ya tamamen ortadan kalkacak veya en azından ikinci alana itilecektir. Halbuki bu görüşler, birer temenniden ibarettir. Bilimsel olarak da ispatlanmış değildir. Köylerden şehire göçen insanlarımız, karasabanlarını birlikte getiremediler ama manevi değerlerini yanlarında şehire taşıdılar. Son yıllarda özellikle büyük şehirlerimizde görülen dindarlaşma, önceleri kapıcı dairelerine sıkışmış bulunan dinin, apartmanların en üst katlarına doğru tırmanışa geçtiğini göstermektedir.²³⁸ Ozankaya ise, olaya farklı bir perspektiften yaklaşır. Ona göre dinin sanayi devrimi ile birlikte toplum ve insan hayatındaki yeri ve gücünün azaltılması, “dini uyanış” denilen tepki hareketlerini doğurmuştur.²³⁹ Öte yandan La Bras, sanayileşme ile birlikte dinde görülen zayıflamada aktif rol alan şehrin kendisinin olmadığını ileri sürer. Geldikleri kırsal alanlarda yeterli ve köklü bilgileri bulunmayan kimseler, şehire yerleşince dinlerinde bir çözülme dönemi yaşamaya başlarlar. Dinî konuda yeterli bilgisi bulunan insanlar, böyle bir sürece girmeden eski dini hayatlarını devam ettirebilirler. Örnek olarak bir araştırmada, şehirde dinî pratikleri yerine getirenlerin % 13.5’nin kırsal bölge kökenli oldukları görülmüştür. Buna karşılık %30’unu da şehir doğumlar oluşturmuştur. Demek ki sanayileşme olgusu ile dinî form, daha girişken, daha şahsi ve çevre şartlarına daha az bağımlı bir hal almaktadır.²⁴⁰ Günay da, modernleşme ile dinin yok olacağını ileri süren teorileri özetle şöyle eleştirir: Düz bir hat şeklinde seyreden tarih anlayışının dine uygulanması pek mümkün görünmemektedir. Her ne kadar dinler tarihinde fetişizm, politeizm ve monoteizm şeklinde bir tekamül çizgisinden bahsediliyorsa da bunun her yerde geçerli olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çünkü dinlerin her zaman bu kronolojik sırayı izlemedikleri ve örnek olarak monoteizmle politeizmin bir çok durumda yanyana ve daha da ötesi, monoteizmden sonra tekrar politeizme rastlanabilmektedir. Bunlar yanında modernleşme ile beraber geleneksel, taklitçi, şekilci, korkuya dayalı din anlayışının yerini daha bireysel, daha akılcı ve daha içten yaşanan bir dindarlığın aldığını ve bunun şehirlerden başlamak suretiyle yayılma gösterdiği anlaşılmaktadır.²⁴¹ Nitekim Özbaylar da yüksek sosyo-kültürel

²³⁸ -VERGİN, N.; “Mülakat”, Türkiye Günlüğü, S. 27, Mart, Nisan 1994, sh.5-7.

²³⁹ -OZANKAYA, Ö.; Türkiye’de Laiklik-Atatürk Devrimlerinin Temeli, İst. 1990, sh. 87-88.

²⁴⁰ -LA BRAS, G.; “Din ve Sanayi Öncesi Medeniyetten Sanayi Medeniyetine Geçiş” (Çev.: M. KOSTAŞ), M.E.B.Din Öğretimi Dergisi; S. 8-9, Ank., 1986, sh.99-100.

²⁴¹ -GÜNAY, Ü.; “Modern Sanayi Topluluklarında Din-II, E.Ü.İ.F.D. S.4, Kayseri, 1987, sh.55.58.

gruptan olanların daha rasyonel, aşağı sosyo-kültürel sınıf özelliği taşıyan kimselerin ise irrasyonel bir dinî inanç taşıdıklarını elde ettiği verilerden tesbit etmiştir.²⁴² Atalay'ın Kırıkkale araştırmasında, sanayileşme ve kentleşme sonucu halkın bir kesiminde dini tutum ve davranışlarda bir umursamazlık görülürken, diğer bir kesimde aksine kentteki örgütlenme ve okuma imkanları sonucu kırsal alanlardan daha bilinçli bir dini hayatın gelişmiş olduğu görülmüştür. Ayrıca işçi ve emeklilerde kente ilk gelişlerinde namaz ve oruç gibi ibadetleri düzenli yerine getirme oranı %65.4 iken araştırmanın yapıldığı tarihlerde bu kişilerde aynı ibadetleri düzenli yapma oranı %82.6'ya yükselmeye başladığı tesbit edilmiştir.²⁴³ Bütün bunlardan sonra, modernleşmenin din üzerinde her zaman olumsuz etkide bulunmadığı, şartların elvermesi halinde daha bilinçli ve akılcı bir dindarlığın ortaya çıkabileceği anlaşılmaktadır.

4.1.4 Medenî Durum

Tablo-1.4:

Medenî Durum	Sayı	%
Evli	1135	63.1
Bekar	605	33.6
Dul	44	2.4
Boşanmış	16	.9
Toplam	1800	100.0

Tablodan deneklerin çoğunun evli (%63.1) ve %33.6'sının ise bekar oldukları anlaşılmaktadır.

İnsan hayatının geçiş dönemlerinden (inisiasyon) biri olan evlilik, bireyin toplumsal rol ve statüsünde meydana getirdiği değişiklikler bakımından önem taşır. Bu itibarla bazı toplumlarda özellikle ülkemizde belirli bir yaştan sonra bekar kalmak, tasvip edilmeyen davranışlar olarak algılanmaktadır. Öyle ki, 30 yaşını geçtiği halde evlenmeyen kız ve erkekler psikolojik ve sosyolojik olarak araştırma konusu yapılmıştır. Makul bir mazereti olmadığı halde uzun zaman evliliği gerçekleştiremeyenler, toplumun olumsuz bakış ve yaklaşımları karşısında bazı ruhsal sıkıntı ve rahatsızlıklara yakalanabilmektedirler. Yapılan araştırmalarda, bu tip insanların kendini çok düşünen, egoist ve annelerine aşırı derecede bağımlı kişilik özellikleri gösterdikleri tespit edilmiştir.²⁴⁴ Ayrıca medeni halin suç işleme ile

²⁴² -ÖZBAYDAR, B.; a. g.e. sh. 59.

²⁴³ -ATALAY, B.; Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Araştırması), D.P.T.Yay, Ank. 1983, sh.151-152.

²⁴⁴ -ŞAHİNKAYA, R.; Psiko-sosyal Yönleriyle Aile, Ank. 1979, sh.96-97.

yakın bir ilgisi vardır. Nitekim suça yönelmede ve çeşitli uyuşturucu madde kullanımında evlilerin, bekâr ve dullara göre daha aşağı bir seviyede oldukları çeşitli bilimsel araştırmalarla ortaya çıkarılmıştır.²⁴⁵ Diğer bir ifade ile evlilik, suçu önlemede veya azaltıcı yönde rolü bulunan önemli bir faktördür. Şüphesiz bireyin davranışlarında evliliğin bu olumlu etkileri, toplumsal yaşayışın bir parçası olan dini hayata yansımaktadır. Bossard, Boll (1943) ve Allport (1948) tarafından elde edilen sonuçlara göre, kişilerin evlenip özellikle de çocuk sahibi oldukları zaman, daha önce ifa edemedikleri dinî görevlerini yerine getirmeye başladıkları görülmüştür.²⁴⁶ Atalay ise evlendikten sonra bilhassa kadınların eşlerinden etkilenecek daha çok ibadet ettiklerini ortaya çıkarmıştır.²⁴⁷ Perşembe, uygulamalı çalışmasında evlilerin bekarlara göre daha dindar olduklarını görmüştür.²⁴⁸ Uysal'ın 439 denek üzerinde gerçekleştirdiği anket sonucunda, evli olmanın dinin inanç, ibadet, duygu ve etki boyutlarında olumlu bir faktör olduğu fakat dini bilgi boyutuna hiçbir etkide bulunmadığı tespit edilmiştir.²⁴⁹

4.1.5. Eğitim Düzeyi

Tablo-1.5:

Eğitim Düzeyi	Sayı	%
Okur-yazar değil	66	3.7
Okur-yazar (ok. bitirmemiş)	76	4.2
İlkokul mezunu	348	19.3
Orta veya Lise Mezunu	822	45.7
Yüksek Ok.veya Üniv. Mezunu	486	27.0
Cevapsız	2	.1
Toplam	1800	100.0

Araştırma kapsamına alınan deneklerin eğitim düzeyleri bakımından ilk sırayı (%45.7) orta veya lise mezunlarının aldığı tablodan anlaşılmaktadır.

Toplumsal yapıda eğitimin çok önemli ve özel bir yeri vardır. Çünkü bireyler, toplumda rollerini, yetki ve fonksiyonlarını büyük ölçüde eğitim yoluyla öğrenirler. Bir toplumun homojen bir kütle halini muhafaza etmesinde ahlâk, örf ve adetler, dini prensipler vb. gibi manevi kültürü oluşturan unsurlar önemli rol oynarlar. İşte toplumda bu birliği sağlamada en büyük görev, hayat boyu devam eden eğitime düşmektedir. Her ne kadar

²⁴⁵ -DÖNMEZER, S.; Kriminoloji, İst. 1984, sh.334.

²⁴⁶ -JERSİLD, A. T.; Gençlik Psikolojisi (Çev: İ.N. ÖZGÜR), İst. 1983, sh. 392.

²⁴⁷ -ATALAY, B.; Köy Gençliği Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma, Erzurum, 1979, sh. 134.

²⁴⁸ -PERŞEMBE, E.; Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri, Ank. Ü.S.B.E. Ank. 1991(yayınlanmamış doktora tezi), sh.280.

²⁴⁹ -UYSAL, V.; "Dinî Hayat ve Şahsî Özellikler (Bir Alan Araştırması)", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, S. 2, 1995, sh.174.

eğitimin hedefi ve gayesi konusunda çok farklı fikirler ileri sürülmüş olsa da, eğitimin toplumsal dayanışmayı oluşturmada en önemli amil olduğundan şüphe yoktur.²⁵⁰ Bütün bunlar yanında eğitim ve öğretim, bireylerin dinî hayatları üzerinde de önemli bir etkidir. Örneğin bazı araştırmalarda tahsilleri aşağı düzeyde olanlarda dine bağlılığın fazla olduğu tesbit edilmiştir.²⁵¹ Taplamacıoğlu da benzer bir sonuç almıştır. Okuma ve yazması olmayanların %61.5'i dinin gereklerini yerine getiren "amil"ler olduğu görülmüştür.²⁵² Tahsil düzeyinin ibadetlerde olduğu gibi dini inançlar üzerinde de etkisi vardır. Mesela Gallup Estitüsü 1954 yılında yaptığı araştırmada eğitim düzeyi yükseldikçe Allah'a inançta düşüş görülmüştür. (İlkokul mezunlarında Allah'a inanan %97, Ortaokul ve lise mezunlarında %96 ve Üniversite mezunlarında %92'dir.)²⁵³ Ülkemizde 1991 yılında yapılan bir yüksek lisans tezinde de, eğitim düzeyi ile Allah'a inanç arasında ters bir orantının olduğu ortaya konulmuştur.²⁵⁴ Buna mukabil, eğitim düzeyinin yükselişi ile birlikte, dini pratikleri yerine getirme oranının da yükselme gösterdiği araştırmalara da rastlanmaktadır. Örnek olarak Batı Avrupa Katolik ülkelerinde yapılan anketler, büyük iş yerlerinin şef ve mühendislerinin dini pratikleri yerine getirmede en ileride olduklarını göstermiştir. Bunun gibi Lyon, Saon ve Loire bölgelerinin şehir merkezlerinde, İtalya'nın Bolonya'da, Florida'nın Sen Augustin'de ve Belçika'nın Şarlrua kentinde yapılan birçok araştırmalarda, eğitim düzeyi yüksek kimselerin dini pratikleri yerine getirmede de en büyük oranı oluşturdıkları anlaşılmıştır.²⁵⁵ Atalay'a göre eğitimin ibadetlere iki yönlü etkisi vardır; birincisi dinî tutumu zayıflatıcı rolü, diğeri de dinî bilgileri kitaplardan okuma imkanı vererek daha şuurlu bir dinî hayatın oluşmasını sağlamasıdır.²⁵⁶

²⁵⁰ -BİLGİSEVEN, A.K.; Eğitim Sosyolojisi, İst.; 1987, sh.15-16.

²⁵¹ -ÖZBAYDAR, B.; a. g. e. sh. 18.

²⁵² -TAPLAMACIOĞLU, M.; "Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi", A.Ü.İ.F.D. C.10, 1963, sh.147.

²⁵³ -JERSİLD, A.T.; a. g. e. sh. 382.

²⁵⁴ -AKGÜL, M.; Sanayileşme ve Din, S.Ü.S. B.E. Konya, 1991, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) sh.77.

²⁵⁵ -LA BRAS, G.; a. g. m., sh. 99.

²⁵⁶ -ATALAY, B.; a. g. e. sh.131.

4.1.6. Meslek veya İşi

Tablo-1.6:

Meslek veya İşi	Sayı	%
Çiftçi	25	1.4
İşçi	313	17.4
Esnaf	183	10.2
Memur	553	30.7
Ev Hanımı	270	15.0
İşsiz	55	3.1
Emekli	51	2.8
Serbest Meslek	101	5.6
Öğrenci	246	13.7
Cevapsız	3	.2
Toplam	1800	100.0

Ankete katılanların mesleki dağılımı incelendiğinde, önemli bir kısmı (%30.7) memurların oluşturduğu ve bunları işçilerin (%17.4) takip ettiği görülür.

Bir insanın hayatında en kritik ve zor işlerden birisi, uzun süre çalışacağı bir meslek veya işi seçmesidir. Meslek, aynı zamanda insan şahsiyeti üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, “bir şahsın mesleğini seçme hususundaki imkanları az da olsa, çok da olsa onun bu nihaî seçmesi ileride nasıl bir insan olacağını tayin edecektir.”²⁵⁷ denilmektedir. İlkelerde meslekler dinlere göre anlam kazanmıştır. Örnek olarak, kasap, bir cani gibi değerlendirilmiş ve Eski Yunan’da bu manada bıçak suç aleti olarak kabul edilmiş ve o yüzden denize atılmıştır.²⁵⁸

4.1.7. Ekonomik Düzeyi

Tablo-1.7:

Ekonomik düzeyi	Sayı	%
Üst (Zengin)	118	6.6
Orta	1504	83.6
Alt (Fakir)	174	9.7
Cevapsız	4	.2
Toplam	1800	100.0

²⁵⁷ -KRECH, D.; Cemiyet İçinde Fert (Çev: M. TURAN), M.E. Basımevi, İst. 1983, sh.217.

²⁵⁸ -MENSCHING, G.; a. g. e. sh. 101-102.

Deneklerin büyük bir ekseriyetinin (%83.6) kendilerini orta tabakada gördükleri anlaşılmaktadır. Daha önce Malatya İl merkezinde gerçekleştirilmiş bir araştırmada kendini orta tabakada hissedenler, %61.7 olarak tesbit edilmiştir.²⁵⁹

4.1.8. Aylık Ortalama Gelir

Tablo-1.8:

Aylık Ortama Gelir	Sayı	%
1.000.000-3.000.000 arası	67	3.7
3.001.000-7.000.000 “	291	16.2
7.001.000-10.000.000 “	385	21.4
10.001.000-15.000.000 “	863	20.2
15.000.000 ve daha fazla	538	29.9
Cevapsız	156	8.7
Toplam	1800	100.0

Anketin uygulandığı tarihlerdeki geçim standartları baz alındığında, deneklerin aylık ortalama gelirleri açısından-bir önceki (yedinci) soruda kendilerini orta seviyede görmelerine rağmen-ortanın üstünde oldukları anlaşılmaktadır. Burada halkımızın daha iyi hayat şartlarını gözönüne alarak genellikle kendilerini orta tabakada hissettikleri dikkatimizi çekmektedir.

Gelirin insanların hayatındaki diğer faktörler üzerinde de büyük bir etkisi vardır. Örnek olarak iyi bir tahsil yapma, meslek seçme ve iyi bir çevrede ikamet etme vb. kişilerin ekonomik düzeyi ile yakından ilgilidir. Bu yönüyle ekonomi, bir yandan diğer bağımsız değişkenlere etkide bulunurken öbür yandan sosyal münasebetler ağının işleyişinde rol oynamaktadır. Bunlar yanında ekonominin dinî hayatla da çok yakından bir ilişkisi vardır. Zira dine “malî ibadetler” olarak bilinen zekat, kurban, sadaka, fitre ve bir yönüyle haccın eda edilmesinde gelir kriteri oldukça büyük bir yer tutmaktadır. Değişik bir ifade ile ekonomik durumun yeterli bir düzeyde olması bu ibadetlerin yapılmasında bir ön şarttır.

²⁵⁹ -TATAR, T.; Siyasi Katılımın Sosyolojik Tahlili, Malatya, 1995, (yayınlanmamış doktora tezi), sh.92.

Çünkü zengin olmayanların dinin bu vecibelerini yerine getirme mükellefiyetleri bulunmamaktadır.

4.1.9. İlde Kalma Süresi (İ.K.S)

Tablo-1.9

İlde kalma süresi	Sayı	%
1-5 yıl arası	450	25.0
6-10 yıl arası	203	11.3
11-15 yıl arası	173	9.6
16+ yıl arası	956	53.1
Cevapsız	18	1.0
Toplam	1800	100.0

Tablodan anlaşıldığı üzere, ankete katılanların yarısından fazlası (%53.1) 16 ve daha fazla bir zamandan beri Malatya İl merkezinde ikamet etmektedir ki bu şehirleşme açısından son derece önem taşımaktadır. Ayrıca şehir doğumlu olanların yüzdesi (%44.5) ile İl merkezinde 16 yıl ve daha fazla bir süreden beri oturanların yüzdesinin (%53.1) yakınlığı birbirini teyit etmektedir.

4.1.10. Ailede Sürekli Oturduğu Kişilerin Sayısı

Tablo-1.10:

Sürekli oturduğu kişiler	Sayı	%
Yalnız	93	5.2
İki kişi	116	6.4
Üç kişi	286	15.9
Dört kişi	459	25.5
Beş kişi	360	20.0
Altı ve daha fazla	483	26.8
Cevapsız	3	.2
Toplam	1800	100.0

Tablo incelendiğinde görüleceği gibi, anket kapsamına alınan kişiler, İlk sırada (%26.8) “altı ve daha fazla” seçeneğini işaretleyerek kalabalık aileye sahip olduklarını belirtmişlerdir. Aile, çocuğun ilk dinî eğitim gördüğü ve önemi ileri yaşlarda kendini gösteren bir etki alanıdır. Bu nedenle, toplumun tüm değer yargıları bireye aile aracılığı ile intikal eder. Böylece küçük yaşlarda büyükleri taklit ederek başlayan etkilenme, giderek bilinçli bir davranış halini alır. Bu bakımdan anne ve babanın dinî tutum ve davranışları çocuk üzerinde son derece etkili olmaktadır. Örneğin, baba ve özellikle de annenin dinin

gereklerini yerine getirme düzeyi ile öğrencilerin dinî davranış düzeyleri arasında olumlu bir ilişkinin varlığı tesbit edilmiştir.²⁶⁰ Öte yandan dine inanmayan 600 kişi üzerinde yapılan bir araştırmada da bu kişilerin ailelerinin %67'sinin hiçbir dinî pratiği yerine getirmedikleri görülmüştür.²⁶¹ Ayrıca Kur'an kursu ve imam-hatip lisesi öğrencilerinden oluşan toplam 1000 kişi üzerinde yapılan başka bir araştırmada, öğrencilerin %50.5'inin ailelerinin yönlendirmeleri ile bu okullara geldikleri anlaşılmıştır.²⁶²

Bunlar yanında ailenin tipi ile din arasında da yakın bir ilişki vardır. Şöyle ki geniş ve kalabalık ailelerde dinî duygular daha etkilidir.²⁶³ Şüphesiz geniş aile sadece kırsal alanlardaki insanların oluşturduğu bir tip değildir. Şehire göç eden insanlar, kısa zamanda çekirdek aileye geçiş yapamamaktadırlar. Kent hayatında ekonomik bir birlik olarak üyelerinin meslekî ve dinî eğitimlerini sağlayan geleneksel geniş aile, bir süre etkinliğini sürdürmektedir.²⁶⁴ Bu tip ailelerde dinî tutum ve davranışların yüksek seviyede olduğu araştırmalarda da ortaya konulmuştur.²⁶⁵ Diğer taraftan çocukların din anlayışları üzerinde ailenin büyük etkisini vurgulayan Roberts (1950), önemli bir hususa dikkat çeker. Ona göre anne ve babalar, çocuklarına öğrettikleri ve tavsiye ettikleri dinî kurallara kendileri uymazlarsa, iki farklı anlayış arasında kalan gençler, büyüklerine karşı güvenleri sarsıldığı gibi, bir bocalama dönemine girmeye başlarlar. Böylece büyüklerin bu çelişkili tutum ve hareketleri karşısında gençler, dini tamamen inkâr etme noktasına gelebilmektedirler.²⁶⁶

4.A. Dinî İnanç

Dinî tecrübe genellikle üç şekilde kendini gösterir: İnanç (İman), ibadet (tapınma) ve cemaat. Bunlardan hangisinin dinde öncelikli olduğu konusunda bir takım farklı görüşlere rastlanılmaktadır. Ancak şurası bir gerçektir ki, her ibadet bir inanç sonucunda yapılır ve her inanç sisteminin yapılmasını istediği bir takım ibadet ve törenleri vardır. Şu halde, dinî tecrübenin pratik anlatımı olan ibadetlerin imanla yakın bir ilgisi vardır.²⁶⁷ Pazarlı, ibadeti Allah'a şükran borcunu ödemek, sevgi ve bağlılığı göstermek için yapılan tutum ve davranışlar olarak değerlendirir.²⁶⁸ İnanç ve tutum, birbiriyle çok yakın ilgisi olan fakat aralarında bazı nüanslar bulunan iki temel kavramdır. Tutumların tümü, inançların içerisinde yer alırken bütün inançların, tutumların birer parçası olduğu söylenemez. Zaten inanç tabiri,

²⁶⁰ -YURDUSEVER, İ.; Lise Öğrencilerinin Dinî Davranışlarını Etkileyen Faktörler, O.M.Ü.S.B.E.Samsun,1990, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), sh.43-45.

²⁶¹ -GÜNAY, Ü.; "Türkiye'de Dinî Sosyalleşme", Türkiye İ. Din Eğitimi Semineri, Ank. 1981, sh.197.

²⁶² -GÜNEŞ, A.; "Malatya'da Dinî Eğitim Kurumlarının Sosyolojik Temelleri", M.E.B. Din Öğretimi Dergisi, S.27, sh. 83-84.

²⁶³ -GÜNAY, Ü.; a. g. teb, sh.198.

²⁶⁴ -ERKUT, G.; Türkiye'de Kentleşme, İst. tarihsiz, sh. 63-64.

²⁶⁵ -MUTLU, K.; a. g. m. sh. 197.

²⁶⁶ -JERSİLD, A.T.; a. g. e. sh.385-386.

²⁶⁷ -TAPLAMACIOĞLU, M.; a. g. e. sh.177-183.

²⁶⁸ -PAZARLI, O.; a. g. e. sh.189.

bilgi, kanaat ve imanı ifade eden geniş bir kavramdır. Bu anlamda değerlendirilirse, inançsız bir insanın psikolojik varlığından söz edilemez, zira böyle bir kişinin devamlılığını düşünmek güçtür.²⁶⁹ Öte yandan tutumları, gözle görebilmek mümkün değildir. Ancak bunlar, davranış olarak tezahür ederler. Bu yüzden tutumlar “kendileri gözlenemeyen fakat gözlenebilen bazı davranışlara yol açtığı varsayılan bazı eğilimler” şeklinde tanımlanmıştır.²⁷⁰ Haliyle inanç ve tutumların ölçülmesi doğrudan değil ancak dolaylı bir şekilde mümkün olmaktadır.

Din herşeyden önce bir inanç sistemidir. Tabiatıyla, dinî yaşantının her boyutu, dinî inanç merkezinden gücünü alır. O nedenle, bir dinin mensubu olmak, o dinin inanç esaslarına inanmakla başlar.²⁷¹ Ancak teorik olarak inancların pratik hale dönüşmesi her dinde üzerinde ısrarla durulan konuların başında yer almıştır. Çünkü inanılan dinin pratik hayatta yaşanmaması bir “tutarsızlık” şeklinde değerlendirilmektedir. Halbuki kişinin huzurlu, mutlu ve istikrarlı bir hayata kavuşması, iç dünyası ile dış dünyasının birbirini tamamlaması yani inanç ve davranışlar arasında bir tutarlılık ve ahengin oluşuna bağlıdır. Başka bir ifade ile, inançla ters düşen davranışlar, bireyin kendisi ile uyum içinde olmadığını bir göstergesidir ki bunlar, genellikle yaşanan sosyal çevre ile açıklanması gereken bir sorun olarak ele alınmalıdır. Oysa ki insanların hayatında tutarlılık esastır ve herkes böyle olmaya çaba gösterir. İnanç ve tutumlar ile davranışlar arasında tutarsızlıkların ortaya çıkması halinde birey, psikolojik savunma mekanizmalarıyla gerek kendisi ve gerekse başkaları için çeşitli nedenler ileri sürerek bu çelişkiyi makul hale getirmeye çalışır.²⁷²

İbadetler, aynı zamanda kişilerin hangi dine inandıklarını ortaya çıkaran önemli belirtilerdir. Değişik bir ifade ile söylersek ibadet, insanların dinî duygu, düşünce ve inancının davranış haline gelmiş şeklidir. Bu bağlamda Johnson, “en önemli din testi, davranış testidir.” tesbitini yapmaktadır.²⁷³

²⁶⁹ -KRECH, D ve CRUTCHFIELD, R.; Sosyal Psikoloji, sh. 179-181.

²⁷⁰ -KAĞITÇIBAŞI, Ç.; a. g. e. sh. 84-86.

²⁷¹ -HÖKELEKLİ, H.; Din Psikolojisi . sh.155.

²⁷² -KAĞITÇIBAŞI, a. g. e. sh. 131, 146.

²⁷³ -ŞENTÜRK, H.; Psikoloji Açısından Hz. Peygamberin İbadet Hayatı, İst., 1985, sh.26-27.

4.1.11. Allah'ın Varlığına İman

Tablo-1.11:

Allah'a İman	Sayı	%
İnanıyor	1651	91.7
İnanmıyor	104	5.8
Kararsız	45	2.5
Toplam	1800	100.0

Anket kapsamına alınan hane halkının büyük bir çoğunluğunun (%91.7) Allah'a kesin bir inanç içinde oldukları görülmektedir.

Allah'a inanç yüzdelerini veren bazı araştırma sonuçları şöyledir: A.B.D'de 1950 yılında çok geniş bir kitleyi kapsamına alan araştırmada gençlerde %90, yetişkinler ve yaşlılarda %96 ²⁷⁴, A. Levenstein 1907 yılında Almanya'da bir sendikanın işçilerinin %90'dan fazlası ²⁷⁵, Gallup Enstitüsü'nün 1954 yılında yaptığı araştırmada gençlerde %93, yetişkinlerde %96 ve yaşlılarda %98 ve Dudycha (1933) Üniversite öğrencilerinde % 93²⁷⁶, Allport A.B.D'deki kolej öğrencilerinde % 68, Fransa'da liseli gençlerde % 88 ²⁷⁷, Kuzey ülkelerinden İsveç'te 1947 yılında %83 ve İngiltere ile A.B.D'de karşılaştırılmalı olarak yapılan araştırmada İngiltere'de %72 ve A.B.D'de %95,9 ²⁷⁸ oranında Allah'a inancın olduğu tesbit edilmiştir.

Ülkemizde yapılmış araştırmalarında ise Allah'a inanç oranları şöyle bulunmuştur: 252 deneğin katıldığı araştırmada %99.1 ²⁷⁹, çırak, kalfa ve ustalardan oluşan toplam 117 kişiye uygulanan anket sonucunda % 96.58 ²⁸⁰, 16-20 yaşları arası liseli gençlerde %92 ²⁸¹, 1566 üniversite öğrencisinde %95.7 ²⁸² ve 1100 kişi üzerinde gerçekleştirilen araştırmada %94.9 ²⁸³, oranında Allah'a inancın olduğu görülmüştür.

Allah'a iman yüzdeleri incelendiğinde, ister yabancı ister ülkemizde olsun insanların büyük bir çoğunluğunun Allah'ın varlık ve birliğini kabul ettikleri görülmektedir. Daha önce "Giriş" kısmında işaret edildiği gibi, toplumlarda bireysel tarzda ateist insanlara rastlanabilmektedir. Fakat bir toplumun veya bir milletin tümüyle ateist oldukları pek

²⁷⁴ -PAZARLI, O.; a. g. e., sh.76-77.

²⁷⁵ -KEHRER, G.; a. g. e. sh.37.

²⁷⁶ -JERSİLD, A.T.; a. g. e. sh. 382-384.

²⁷⁷ -HÖKELEKLİ, H.; a. g. m. sh. 89.

²⁷⁸ -GÜNAY, Ü.; "Modern Sanayi Toplumlarda Din -I" Er. Ü. İ.F.D. S. 3, Kayseri, 1986, sh.73,81.

²⁷⁹ -PERŞEMBE, E.; a. g. t., sh. 190.

²⁸⁰ -AKGÜL, M.; a. g. t, sh.75.

²⁸¹ -BİLGÜ, İ.; İslam'da İnanç ve Davranış İlişkisi, S.Ü.S.B.E. Konya, 1991 (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), sh.129.

²⁸² -BAYYIĞIT, M.; Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, U.Ü.S.B.E. Bursa, 1989 (yayınlanmamış doktora tezi), sh. 65.

²⁸³ -KÖKTAŞ, M.E.; Türkiye'de Dinî Hayat, sh.78.

görülmemiştir. Tarihî süreç içerisinde teizmin ürünü olarak birçok medeniyet kurulmuşken fakat ateizmin damgasını taşıyan hiçbir uygarlık bugüne kadar bulunamamıştır. Bulaç, ateizmi bir kapalı sistem ideolojisi olarak değerlendirerek bunun ilerlemiş bir psikoz hali olduğunu söyler. Ona göre, asıl korkulması ve sakınılması gereken ateizm değildir, Allah'a ortak koşmak anlamına gelen şirktir. Allah'ın varlığını, yaratıcılığını, güç ve kuvvet sahibi, maddi ve manevi hayatın yönlendiricisi olduğunu kabul ettiğini söyleyen bir insanın sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına Allah'ın müdahalesini kabul etmemesi, dini fonksiyonsuz hale getirdiği ve başka varlıkları Allah ile aynı konumda görmesi fikrinden dolayı şirke düştüğünü ileri sürer.²⁸⁴

4.1.12 Hz. Muhammed'in Peygamberliğine İman

Tablo-1.12:

Hz. Muhammed'e İman	Sayı	%
İnanıyor	1676	93.1
İnanmıyor	71	3.9
Kararsız	51	2.8
Cevapsız	2	,1
Toplam	1800	100.0

Tabloda görüldüğü gibi, Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğine inananların oranı %93.1'dir.

Köktaş, farklı anlayışlarla birlikte Hz. Muhammed'e iman edenleri %99.4²⁸⁵ ve Bayyigit ise bütün peygamberlere inananların sayısını %94.1²⁸⁶ olarak tesbit etmiştir.

4.1.13. Kur'an'a İman

Tablo-1.13:

Kur'an'a iman	Sayı	%
İnanıyor	1618	89.9
İnanmıyor	57	3.2
Bir kısmına inanıyor	79	4.4
Kararsız	43	2.4
Cevapsız	3	,2
Toplam	1800	100.0

²⁸⁴ -ÇETİNKAYA, Y.; "Türk Üsûlu Ateizm" İzlenim (Aylık Dergi) S. 1, 1991, sh.10-15.

²⁸⁵ -KÖKTAŞ, M.E.; a. g. e. sh. 83.

²⁸⁶ -BAYYİĞİT, M.; a. g. t., sh. 70.

Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğuna kesin inananların %89.9 ve bir kısmına inandığını söyleyenlerin oranı ise %4.4 olduğu görülmektedir.

Daha önce adları geçen araştırmaların birinde kutsal kitapların tümüne iman edenler %93.4²⁸⁷ ve diğerinde Kur'an'a inanç %80.6²⁸⁸ oranında tesbit edilmiştir.

4.1.14. Ahiret Günü ve Öldükten Sonra Dirilmeye İman

Tablo-1-14:

Ahirete ve dirilmeye iman	Sayı	%
İnanıyor	1642	91.2
İnanmıyor	85	4.7
Kararsız	67	3.7
Cevapsız	6	,3
Toplam	1800	100.0

Deneklerin %91.2'si Ahiret'e ve öldükten sonra dirilmeye kesin bir inanç taşıırken %4.7'si inanmadığını ve %3.7'si de bu konuda kararsızlık içinde olduklarını belirtmişlerdir.

İnsanoğlu geleceğini düşünen ve ona göre çeşitli tedbirleri almaya çalışan bir varlıktır. Bu çevrevede insan, ölümden sonrası için fikirler yürütebilen tek canlıdır denilebilir. Bu nedenle Atay, "Allah'ı ve dini inkar edenler her ne kadar öteki dünya ve öldükten sonra ki hayatı inkar ederlerse etsinler, kendileri bile bu endişeden kurtulmuş değillerdir." demektedir.²⁸⁹ Bu konuda yapılmış uygulamalı çalışmalarda, halkın Ahiret'e iman yüzdeleri şöyle tesbit edilmiştir: Dudycha (1933) %74²⁹⁰, Perşembe % 95.6²⁹¹, Bayyığit %91.1²⁹² ve Köktaş %80.9²⁹³ oranını bulmuşlardır.

4.1. 15. Meleklerle İman

Tablo-1.15

Meleklerle iman	Sayı	%
İnanıyor	1654	91.9
İnanmıyor	77	4.3
Kararsız	63	3.5
Cevapsız	6	,3
Toplam	1800	100.0

²⁸⁷ -BAYYIĞIT, M.; a. g. t., sh. 70.

²⁸⁸ -KÖKTAŞ, M.E.; a. g. e., sh.88.

²⁸⁹ -ATAY, H.; "Dinler Arasındaki İlişkiler", Bilgi ve Hikmet, 1994/6, sh.53.

²⁹⁰ -JERSİLD, A.T.; a. g. e.; sh. 383-384.

²⁹¹ -PERŞEMBE, E.; a. g. t.; sh. 199.

²⁹² -BAYYIĞIT, M.; a.g.t., sh. 70.

²⁹³ -KÖKTAŞ, M.E.; a.g.e., sh.94.

Ankete katılanların %91.9'u kesin olarak meleklerin varlığına inanırken % 4.3'ü böyle bir inanç taşımadıklarını belirtmişlerdir.

Diğer araştırmalarda meleklerle inancı dile getiren oranlar Bayyığit'te %93.0²⁹⁴ ve Köktaş'ta %84.5 olarak bulunmuştur.

4.B.İbadet

Sözlükte ibadet, Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirme, tapınma v.b. gibi anlamlar içerir. İslam'a göre ibadet, Allah'ın sevdiği ve razı olduğu, gizli veya açık her türlü söz ve davranışı içine alan geniş kapsamlı bir kavram olarak algılanmaktadır. Örneğin, namaz, oruç, zekat, hac gibi temel görevler yanında emaneti korumak, anne ve babaya iyilik etmek, doğru konuşmak, verilen sözde bulunmak, iyilikleri emretmek, kötülüklerden insanları sakındırmak, komşu, yetim ve yoksula iyilik etmek, Kur'an okumak gibi davranış ve hareketler birer ibadet olarak değerlendirilmektedir. Bunlar yanında ayrıca mazluma, borçluya, yolunu kaybetmiş insanlara yardımcı olmak, felakete uğramış bir kimsenin yardımına koşmak, yanlış konuşana doğrusunu hatırlatmak, bilmeyen bir insana ilim öğretmek, bir garibi misafir etmek, zarar veren şeyleri insanların gelip geçecekleri yerlerden kaldırmak, Allah'ı ve peygamberini sevmek, Allah'ın emir ve hükümlerine boyun eğmek, verdiği nimetlere şükretmek, kaza ve kadere razı olmak, rahmetini ümit ederek yaşamak v.b. hal ve hareketlerin hepsi ibadet çerçevesi içerisinde ele alınmaktadır.²⁹⁵

İbadetler, dinî inanç ve düşüncelerin açığa çıkmış şekilleridir. Bu nedenle, bireylerin birbirini tanımalarına, güvenmelerine ve sağlıklı bir toplumun oluşmasına katkıda bulunurlar. La Bras da dinî ayîn, tören, ibadet, dua v.b. gibi uygulamaları dinî canlılığın göstergeleri olarak değerlendirir.²⁹⁶ Haliyle ibadetler, dindarlığın önemli işaret ve belirtileri kabul edilmekte ve yorumlanmaktadır.

Yabancı ülkelerden Hollanda'da halkın %27'si, B. Almanya'da %21'i, Belçika'da %30'u, İtalya'da %36'sı ve Amerika'da %42'sinin kiliseye devam ettikleri anlaşılmıştır.²⁹⁷ 1078 deneği içeren bir araştırmada gençlerin %15.5'i sık sık, %26.3'ü arasıra ve %40'ı da hiç ibadet etmediklerini belirtmişlerdir.²⁹⁸ Öte yandan araştırma alanımız Malatya'da yapılmış iki doktora tezinin birinde elde edilen ibadet yüzdeleri şunlardır: % 36.91'i sürekli, %33.26'sı arasıra, %18.86'sı fırsat buldukça, %7.09'u dikkat etmem ve %3.88'i önemi yok

²⁹⁴ -BAYYIĞIT, M.; a. g. t., sh.70.

²⁹⁵ -KARDAVİ, Y.; İbadet (Çev.: H. CEMAL), İst., 1974, sh.73-84.

²⁹⁶ -GÜNAY, Ü.; "Gabriel La Bras'a Göre Din Sosyolojisinin Araştırma Alanları ve Yöntemleri", E.Ü. S.B.E. Dergisi, S.2, Kayseri, 1988, sh.13.

²⁹⁷ -FENDOĞLU, H.T.; "Önceki Hukukumuzda ve Batıda Din Özgürlüğü Teori ve Uygulaması" Türkiye Günlüğü, S.21, 1992, sh.113.

²⁹⁸ -KENTEL, F.; Türkiye'de Gençlik, İst. tarihsiz, sh.39-40.

cevabını vermişlerdir.²⁹⁹ Üniversite öğrencilerinde anomi ve yabancılaşmayı konu alan diğer doktora tezinde öğrencilerin %17.3'ünün bütün ibadetleri yaptıkları, %55.1'inin bazen ibadet ettikleri, %14.0'ünün şartlara bağlı olarak ve %13.6'sının hiç ibadet etmedikleri görülmüştür. Ayrıca dinî ibadetleri yerine getirmeyen öğrencilerde, daha fazla anomi ve yabancılaşmanın meydana geldiği araştırmanın başka bir tesbitidir.³⁰⁰

4.1.16. Beş Vakit Namaz Kılma

Tablo-1.16:

Beş vakit namaz	Sayı	%
Devamlı kılar	758	42.1
Arasıra kılar	425	23.6
Ramazan'da kılar	96	5.3
Hiç kılmaz	221	12.3
Kılmıyor, başlamak istiyor	291	16.2
Cevapsız	9	,5
Toplam	1800	100.0

Düzenli olarak günlük namazlarını kılanlar %42.1, arasıra kılanlar %23.6, sadece Ramazan ayında kılanlar %5.3, hiç kılmayıp başlamak isteyenler %16.2 ve kılmamakta ısrarlı olanlar ise %12.3'tür.

Türkdoğan yurtdışındaki Türk işçi çocuklarının %66'sının namaz kıldıklarını görmüştür.³⁰¹ Uysal ise günlük namazlarını kılanları % 23.7 ve hiç kılmayanları ise %9.1 olarak tesbit etmiştir.³⁰² Akgül, düzenli namaz kılanları %10.26 ve hiç kılmayanları %66.77³⁰³, Bayyigit, devamlı beş vakit namaz kılanları %27.9³⁰⁴ ve Perşembe, düzenli beş vakit namaz kılanları %25.4 ve hiç kılmayanları ise %9.1³⁰⁵ oranında olduklarını araştırmalarında ortaya çıkarmışlardır.

²⁹⁹ -KAYA, Y.; Malatya Şehri Sosyal Bünyesi İçinde İşbirliği ve Mücadele, İst. 1991 (yayınlanmamış doktora tezi), sh.176.

³⁰⁰ -BAYHAN, V.; Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma, Malatya, 1995, (yayınlanmamış doktora tezi), sh.230.

³⁰¹ -TÜRDOĞAN, O.; İkinci Neslin Dramı, İst. 1984, sh.114.

³⁰² -UYSAL, V.; a. g. m. sh.171.

³⁰³ -AKGÜL, M.; a.g.t. sh.88.

³⁰⁴ -BAYYİĞİT, M.; a. g. t. sh.91.

³⁰⁵ -PERŞEMBE, E.; a. g. t., sh. 215.

4.1.17. Cuma Namazını Kılma

Tablo-1.17:

Cuma Namazı	Sayısı	%
Devamlı kılar	700	57.4
Arasıra kılar	284	23.2
Ramazanda kılar	15	1.2
Hiç kılmaz	141	11.5
Kılmıyor, başlamak istiyor	77	6.3
Cevapsız	2	.1
Toplam	1219	100.00

Cuma namazı sadece erkeklere farz bir ibadet olduğu için kadın denekler doğal olarak cevap verememişlerdir. Erkeklerin %57.4'ü devamlı ve %11.5'i de hiç Cuma namazını kılmadıklarını ve aynı zamanda kılmak istemediklerini belirtmişlerdir. Cuma namazı toplumumuzda genelde yüksek seviyede yerine getirilen bir ibadettir. Daha önce yapılmış araştırmalarda da cuma namazını devamlı kılanların %70.09³⁰⁶ ve %62.3³⁰⁷ oranında olduğu tesbit edilmiştir.

4.1.18. Teravih Namazını Kılma

Tablo-1.18:

Teravih Namazı	Sayı	%
Devamlı kılar	729	40.5
Arasıra kılar	563	31.3
Hiç Kılmaz	230	12.8
Hiç kılmıyor, başlamak istiyor	227	12.6
Cevapsız	51	2.8
Toplam	1800	100.0

Teravih namazını devamlı kıldığını söyleyenler %40.5 iken kılmamakta ısrarlı görünen deneklerin oranı %12.8'dir. Bunlar yanında devamlı ve arasıra kılanların toplamı ise %71.8'i bulmaktadır.

Perşembe'nin araştırmasında teravih namazını sürekli kılanlar %50.8, arasıra kılanlar %27.0 olarak tesbit edilmiştir ki, bunların toplamı %77.8 etmektedir.³⁰⁸

³⁰⁶ -AKGÜL, M.; a. g. t.; sh.89.

³⁰⁷ -BAYYİĞİT, M.; a. g. t., sh..91.

³⁰⁸ -PERŞEMBE, E.; a. g. t., sh.229.

4.1.19 Bayram Namazını Kılma

Tablo-1.19:

Bayram Namazı	Sayı	%
Devamlı Kılar	934	76.6
Arasıra Kılar	124	10.1
Hiç Kılmaz	106	8.6
Hiç kılmıyor, başlamak istiyor	50	4.1
Cevapsız	5	.4
Toplam	1219	100.0

Tabloda görüldüğü üzere, bayram namazını devamlı kılanlar %76.6 ve arasıra kılanlar ise %10.1'dir. Sürekli ve arasıra bayram namazlarını kılanların toplamı %86.7'yi bulmaktadır.

Bayram namazlarını devamlı kılanların oranı Bayyigit'te %80.5³⁰⁹ Perşembe'de %91.3³¹⁰ ve Akgül'de %80.34³¹¹ olarak tesbit edilmiştir.

4.1.20. Sürkeli Namaz Kılmama Nedeni

Tablo-1.20:

Namaz Kılmama Nedeni	Sayı	%
İstemediği için	203	19.5
Kılınışını bilmediği için	17	1.6
Çalışma Ortamından	86	8.3
Genç Olduğu için	42	4.0
İhmalkarlık	627	60.2
Cevapsız	67	6.4
Toplam	1042	100.0

Sürekli ve düzenli namaz kılmama nedeni olarak en fazla ihmalkarlığın (%60.2) gösterildiği dikkat çekmektedir.

³⁰⁹ -BAYYİĞİT, M.; a. g. t., sh.91.

³¹⁰ -PERŞEMBE, E.; a. g. t., sh.233.

³¹¹ -AKGÜL, M.; a. g. t., sh.90.

4.1.21. Ramazan'da Oruç Tutma

Tablo-1.21:

Ramazanda Oruç	Sayı	%
Devamlı tutar	1438	79.9
Bazı yıllar tutar	77	4.3
Bazı günler tutar	105	5.8
Hiç tutmaz	128	7.1
Hiç tutmuyor, başlamak istiyor.	31	1.7
Cevapsız	21	1.2
Toplam	1800	100.0

Tablo incelendiğinde deneklerin büyük bir ekseriyetinin Ramazan ayında oruçlarını muntazamı tuttıkları (%79.9) ve hiç oruç tutmak istemeyenlerin de %7.1 civarında olduğu anlaşılmaktadır.

Ülkemizde yapılan diğer araştırmalarda orucunu sürkeli tutanların oranı genelde yüksek bulunmuştur. Örneğin 1078 genç üzerinde yapılan araştırmada deneklerin %62.3'nün³¹², yurtdışındaki işçi çocuklarının %56'sının³¹³, Perşembe'nin tezinde %57.1'inin³¹⁴, Bayyigit'te %66.9'unun³¹⁵, Akgül'de %86.33'ünün³¹⁶ ve Uysal'ın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada ise %55.8'inin Ramazan ayında sürkeli oruç tuttıkları görülmüştür. Ayrıca Türkiye'de çıkan günlük üç ayrı gazetenin değişik yıllarda yaptırdığı kamuoyu yoklamalarında Milliyet'e göre (28 Mayıs 1986 tarihli) halkın %61'inin, Tercüman'a göre (28 Ağustos 1989 tarihli) %60.8'inin ve Sabah'a göre (11 Nisan 1990 tarihli) %65.5'inin muntazam bir şekilde oruç tuttıkları tesbit edilmiştir.³¹⁷

Gerek tezimizde ve gerekse daha önce bu konuda yapılmış benzer araştırmalarda elde edilen ibadet yüzdelerini incelediğimizde vurgulanması gereken bir husus hemen dikkatlerimizi çekmektedir. Şimdi daha önce yapılmış üç ayrı araştırmanın ibadet yüzdelerini bir tablo üzerinde görelim:

³¹² -KENTEL, F.; a. g. e., sh.57.

³¹³ -TÜRKDOĞAN, O.; a. g. e., sh.114.

³¹⁴ -PERŞEMBE, E., a. g. t. sh.237.

³¹⁵ -BAYYİĞİT, M., a. g. t., sh. 100.

³¹⁶ -AKGÜL, M.; a. g. t., sh.92.

³¹⁷ -UYSAL, V.; Psiko-Sosyal Açıdan Oruç, Ank., 1994, sh.33.

İbadetlerini Sürekli Yapan Deneklerin Yüzdeleri

İbadet Türü	Sürekli İbadet Edenlerin %		
	Akgül	Bayyigit	Perşembe
Beş Vakit Namaz	10.26	27.9	25.4
Bayram Namazı	80.34	80.5	91.3
Ramazan'da Oruç	86.33	66.9	57.1

Tablo incelendiğinde, üç araştırmada düzenli olarak beş vakit namazını kılanların oranı ile sürekli oruç tutanların oranı arasında büyük bir farklılık göze çarpmaktadır. Adı geçen her iki ibadet (Beş vakit namaz ve Ramazan'da oruç) dinen farz olmasına rağmen, bireyler oruca daha fazla teveccüh göstermektedirler. Öte taraftan sürekli beş vakit namazı kılanlar ile bayram namazlarını muntazam eda edenlerin arasında da aynı şekilde büyük oranda bir farklılık görülmektedir. Aynı farklılığı tezimizde görmek mümkündür. Şöyle ki, beş vakit namazını düzenli kılanların oranı sadece %42.1 iken, bayram namazlarındaki bu süreklilik %76.4'e çıkmaktadır. Oruçlarını devamlı tutanların oranı ise %79.9'dur. Bayram namazı ve oruç ibadetine halkın büyük bir ilgi gösterdikleri fakat günlük beş vakit namazın aynı oranda eda edilmediği gözlenmektedir. Halbuki beş vakit namaz ile Ramazan'da bir aylık oruç, şartlarını taşıyan her müslümana farz olmasına karşılık, bayram namazı sadece vacip derecesinde bir ibadettir. Bu uygulamalar, halkımızın dinî konuda yeterli bilgiye sahip olmadığı farz ile vacibi birbirinden ayırt edemediği ve genellikle toplumun yönlendirmesiyle geleneksel bir "Volk İslam"ı yaşadığı anlaşılmaktadır.

4. 1.22. Ramazan'da Sürekli Oruç Tutmama Nedeni.

Tablo-1.22:

Oruç Tutmama Nedeni	Sayı	%
İstemediği için	141	39.0
Sağlığı yerinde olmadığı için	77	21.3
Kendini genç gördüğü için	22	6.1
Çalışma ortamından dolayı	18	5.0
İhmalkarlık	66	18.2
Cevapsız	38	10.5
Toplam	362	100.0

Ramazan ayında sürekli oruç tutamayan 362 denekten %39'u istemediği için kendisini, %21.3'ü sağlık sorununu ve %18.2'si de ihmalkarlığı oruç tutmama nedeni olarak ileri sürmüşlerdir.

4.1.23. Hac İbadeti ile İlgili Tutum ve Davranış

Tablo-1.23:

Hac İbadeti	Sayı	%
Hacca gitmek istemiyor	261	14.5
İmkan olursa gidecek	1399	77.7
Bir defa gitmiş	66	3.7
Birden fazla gitmiş	63	3.5
Cevapsız	11	,6
Toplam	1800	100.0

Ankete katılan hane halkının büyük bir çoğunluğunun (%77.7) imkan bulmaları halinde hac yapmak istedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bir ve daha fazla sayıda hacca gitmişlerin oranının %7.2 olduğu tesbit edilmiştir.

4.1.24. Zekat İbadeti ile ilgili Tutum ve Davranış

Tablo-1.24:

Zekat İbadeti	Sayı	%
Zekat vermek istemiyor	189	10.5
Arasıra zekat verir	266	14.8
Zengin olmadığı için vermiyor	654	36.3
Devamlı zekat verir	660	36.7
Cevapsız	31	1.7
Toplam	1800	100.0

Araştırma kapsamına alınan deneklerini %36.7'sinin devamlı zekatlarını verdikleri ve %36.3'ünün ise zengin olmadıkları için bu malî ibadeti yerine getiremedikleri tabloda görülmektedir.

4.1.25. Kurban Bayramında Kurban Kesme.

Tablo-1.25:

Bayramda Kurban Kesme	Sayı	%
Gerekliliğine İnanmıyor	134	7.4
Zengin olmadığı için kesmiyor	451	25.1
Bazen kesiyor	426	23.7
Devamlı kesiyor	763	42.4
Cevapsız	26	1.4
Toplam	1800	100.0

Tabloda görüldüğü gibi, Kurban Bayramı'nda devamlı kurban kesenler %42.4, bazı yıllar kesebilenler %23.7 ve dini ölçülere göre zengin olmadıkları için kesemediklerini belirtenler %25.1 oranındadır.

4.1.26. Kur'an Okumayı Bilme

Tablo-1.26

Kur'an Bilme	Sayı	%
Biliyor	618	34.3
Bilmiyor	1118	62.1
Cevapsız	64	3.6
Toplam	1800	100.0

Ankete katılanların %62.1'inin Kur'an okumayı bilmedikleri görülmektedir. Perşembe, Kur'an okumasını bilmeyenleri %44.8 olarak tesbit etmiştir.³¹⁸ Atalay'ın köy gençlerine yönelik çalışmasında Kur'an okumayı bilme oranı erkeklerde %80 ve bayanlarda %52 olduğu görülmüştür.³¹⁹

³¹⁸ -PERŞEMBE, E.; a. g. t., sh. 265.

³¹⁹ -ATALAY, B.; a. g. e., sh.128.

4.1.27. Kur'an Okuma Sıklığı

Tablo-1.27:

Kur'an Okuma Sıklığı	Sayı	%
Hergün	181	29.3
Ramazan'da	98	15.9
Cuma akşamları	265	42.9
Hiç okumuyor, başlamak istiyor	64	10.4
Hiç okumuyor	3	,5
Cevapsız	7	1.1
Toplam	618	100.0

Bir önceki soruda Kur'an okumasını bildiğini söyleyen 618 denekten %42.9'u cuma akşamları ve %29.3'ü de hergün Kur'an okuduklarını beyan etmişlerdir.

Konuk, öğrenci velisi olarak 44 anneye uyguladığı anket sonucunda, Kur'an'ı her zaman okuyanların %36.36 ve bazen okuyabilenlerin %20.45 olduğunu görmüştür.³²⁰ Gecekonduarda yaşayan halkın %78'i Kur'an okuduğunu ifade etmişlerdir.³²¹

4.C. Dinî Bilgi

Dinî bilgi ile dinî davranış farklı alanları ifade etmekle birlikte, aralarında bir ilginin varlığından şüphe yoktur. Bir şeyi yerine getirmek için bilmek başta gelen bir husustur. Dinin bu iki boyutu arasındaki ilgiyi test eden bir araştırmada, dinî davranış ile dinî bilgi düzeyi arasında pozitif yönde bir kolerasyonun varlığı dikkat çekmektedir. Öğrenciler üzerinde yapılan bir çalışmada, dinî bilgi ile dinî davranış düzeyleri arasında müsbet münasebetin oluşu, dinle ilgili bilgilerin benimsenerek pratiğe döküldüğünü göstermektedir. Dinî bilgi ne kadar sağlam kaynaklardan elde edilirse, yaşantı da o ölçüde sağlıklı olur. Sağlam ve doğru bilgilere dayanmayan tutum ve davranışlar, dinî bir takım sakıncalar ortaya çıkardığı gibi, sosyal ve psikolojik kimi problemlerin de ortaya çıkmasına neden olur.³²²

Buna karşılık Franzblau (1934) tarafından yapılmış bir incelemede dini bilgilerle seremoniler arasında hiçbir ilginin varlığı tesbit edilememiştir.³²³ Atalay'ın yaptığı araştırmada, köyde yaşayan gençlerimizin basit ibadet bilgileri dışında dinin genel anlamı üzerinde yeterli malumat sahibi olmadıkları anlaşılmıştır. Ayrıca gençlerde daha çok geleneksel bir din anlayışının hakim olduğu gözlenmiştir. Örneğin oruç tutmayanlar, çok yadırganırken aynı derecede farz olan günlük namaz için aynı hassasiyet

³²⁰ -KONUK, Y.; Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi, Ank., .1994, sh.62.

³²¹ -TÜRKDOĞAN, O.; Yoksulluk Kültürü, sh.90.

³²² -YURDUSEVER, İ.; a. g. t., sh. 65, 92.

³²³ -JERSILD, A.T.; a. g. e., sh.390.

gösterilmemektedir. Bunun gibi aynı çelişkili anlayışı, teravih namazı ile günlük namaz arasında da görmemek mümkündür. Örneğin gençlerin sünnet olan teravih namazını günlük beş vakit namaza tercih ettikleri görülmüştür.³²⁴ Bütün bu uygulamalar, İslam'ın halkımız tarafından yeteri kadar bilinmediğini göstermektedir. Nitekim Türkiye'de 1965-1966 ders yılında uygulanan anketlerde, halkın (431 kişi) dinî konuda yeterli bilgiye sahip olmadığı ve ayrıca 40 ilk ve ortaokul öğrencisine yöneltilen "hadis nedir" sorusuna sadece bir kişinin doğru cevap verebildiği görülmüştür.³²⁵

Şimdi halkın din konusundaki bilgilerini test etmek amacıyla hazırlamış olduğumuz iki soruya deneklerin verdikleri cevaplara bakalım.

4.1.28. Aşağıdaki Şahıslardan Hangisine Dört Büyük Kutsal Kitaptan Birisi İndirilmiştir?

Tablo-1.28:

Dört Büyük Kitap Kime İndirilmiştir.	Sayı	%
Hız. İdris	63	3.5
Hız. Süleyman	96	5.3
Hız. Musa	1520	84.4
Hız. Şit	30	1.7
Hız. Yusuf	67	3.7
Cevapsız	24	1.3
Toplam	1800	100.0

Deneklerin %84.4'ünün bu soruya doğru cevap verdikleri görülmektedir. Ancak geriye kalan 280 kişinin (%15.6) İlkokul müfredatında yer alan bu basit soruya cevap verememiş olmalarını da önemli bir bilgi eksikliği olarak kabul etmek gerekir.

³²⁴ -ATALAY, B.; a. g. e., sh. 125-127.

³²⁵ -PAZARLI, O.; a. g. e.; sh. 78-79.

4.1.29. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Babası Aşağıdakilerden Hangisidir?

Tablo-1.29:

Hz. Muhammed'in Babası	Sayı	%
Abdulmuttalip	207	11.5
Ebu Talip	123	6.8
Abdullah	1401	77.8
İbrahim	47	2.6
Cevapsız	22	1.2
Toplam	1800	100.0

Bu soruya doğru cevap verebilen deneklerin %77.8 oranında olduğu görülmektedir.

4.1.30. Kendi Dinî Bilgisini Değerlendirme

Tablo-1.30:

Dini Bilgisini Değerlendirme	Sayı	%
Çok iyi	79	4.4
İyi	487	27.1
Orta	872	48.4
Zayıf	355	19.7
Cevapsız	7	,4
Toplam	1800	100.0

Bireyin, kendisini dini bilgi bakımından nasıl gördüğünü öğrenmeyi amaçladığımız bu soruya deneklerin en fazla (%48.4) “Orta” olarak bir değerlendirme yaptıkları anlaşılmaktadır. Ancak bir önceki soruya (29.soru) doğru cevap veremeyenlerin toplamı %22.2 iken, bu soruda kendini dini bilgi bakımından zayıf görenlerin bu rakamdan küçük olduğu (%19.7) dikkat çekmektedir. Demek ki, deneklerin bir kısmı dini bilgi bakımından zayıf olmalarına rağmen farkına varmayarak kendilerini orta düzeyde sanmaktadırlar.

Akgül'ün araştırmasında da deneklerin %33.33'ü dini bilgi bakımından kendilerini yetersiz görmüşlerdir.³²⁶

³²⁶ -AKGÜL, M.; a. g. t., sh.106.

4.1.31. Dindarı Tercih (Evlenirken, oy kullanırken v.b) Etme

Tablo-1.31:

Dindarı Tercih	Sayı	%
Evet	1137	63.2
Hayır	402	22.3
Kararsız	242	13.4
Cevapsız	19	1.1
Toplam	1800	100.0

Anket kapsamına alınan halkın %63.2'si eş seçiminde, oy kullanırken, evine kiracı ararken v.b. işlerde dindarları tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

D.P.T. tarafından Türkiye genelinde 18.210 haneye anket uygulanarak yapılan araştırmada, hane halkı reisleri kız ve erkek çocuklarının evlenmelerinde %81 oranında aynı dinden olmalarını tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca evlenirken eşlerde dindarlık özelliği üçüncü sırada (%29.38) tercih edilmiştir.³²⁷ Diğer bir araştırmada ise, deneklerin eş seçiminde güzellik, zenginlik, tahsil v.b. nitelikler yanında %43.7 oranında din ve ahlaki oluşunu da tercih ettikleri görülmüştür.³²⁸ Mardin, 1968 yılında İzmir'de gerçekleştirdiği bir araştırmada, 163 işçiye politikacılarda dindarlığın önemli olup olmadığı sorusunu yöneltmiştir. Araştırma sonucunda, müslüman kimliğini ön plana çıkaran deneklerin %88.6'sı ve kendilerini Türk olarak gören deneklerin ise %72.2'si politikacılarda dindarlık sıfatını önemli buldukları görülmüştür.³²⁹

4.1. 32. Kendinin Dindarlık Derecesi

Tablo-1.32:

Kendisinin Dindarlığı	Sayı	%
Çok dindar	203	11.3
Orta derecede dindar	1309	72.7
Hiç dindar değil	271	15.1
Cevapsız	17	,9
Toplam	1800	100.0

Görüldüğü gibi halkın çoğunluğu (%72.7) kendini orta derece dindar olarak algılamaktadır.

Halkımızın genelde kendini dindar göstermek eğiliminde olduğunu söyleyen Uysal, deneklerin %53.9'unun kendini dindar kabul ettiğini araştırmasında tesbit etmiştir.³³⁰ Atalay

³²⁷ -ATALAY, B. vd.; D.P.T. Türk Aile Yapısı Araştırması, Ank., 1992, sh.118-122.

³²⁸ -BAYYIĞIT, M.; a. g. t. sh. 131.

³²⁹ -MARDİN, Ş.; a. g. e.; sh.163-165.

³³⁰ -UYSAL, V.; a. g. m., sh.170.

da bireylerin genellikle kendilerini dindarlıkta yüksek derecede görmek istedikleri görüşünü paylaşmaktadır. Köy gençlerinden erkeklerin %77.5'i ve bayanların %80'i kendilerini dine bağlı olarak hissettikleri görülmüştür.³³¹

4.1.33. Eşinin Dindarlık Derecesi (Evli ise)

Tablo-1.33:

Eşinin Dindarlığı	Sayı	%
Çok dindar	237	19.8
Orta derecede dindar	789	66.0
Hiç dindar değil	120	10.0
Cevapsız	49	4.1
Toplam	1195	100.0

Eşlerin birbirlerini çoğunlukla (%66) orta derecede dindar gördükleri anlaşılmaktadır. Çok dindar olarak görenler %19.8 civarındadır.

4.1.34. Babasının Dindarlık Derecesi

Tablo-1.34:

Babasının Dindarlığı	Sayı	%
Çok dindar	503	27.9
Orta derecede dindar	1058	58.8
Hiç dindar değil	217	12.1
Cevapsız	22	1.2
Toplam	1800	100.0

Deneklerin %58.8'i babasını orta derecede dindar olarak değerlendirmektedir. Babalarını çok dindar olarak görenler ise %27.9 oranındadır.

4.1.35 Annenin Dindarlık Derecesi

Tablo-1.35:

Anninin Dindarlığı	Sayı	%
Çok dindar	507	28.2
Orta derecede dindar	1143	63.5
Hiç dindar değil	134	7.4
Cevapsız	16	,9
Toplam	1800	100.0

³³¹ -ATALAY, B.; Köy Gençliği, sh. 129.

Denekler, kendilerini, eşlerini ve babalarını orta derecede dindar gördükleri gibi, annelerini de aynı şekilde çoğunlukla %63.5, orta düzeyde dindar birisi olarak kabul etmişlerdir. Deneklerin babalarına göre annelerini daha çok dindar olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. (%28.2)

4.1.36. İlk ve Ortadereceli Okullarda Öğretilen Dinî Bilgiler Yeterli mi?

Tablo-1.36:

Dinî bilgiler yeterli mi?	Sayı	%
Evet	331	18.4
Hayır	1281	71.2
Fikrim yok	185	10.3
Cevapsız	3	,2
Toplam	1800	100.0

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla deneklerin ekseriyeti %71.2, halen ülkemizde ilk ve ortadereceli okullarda verilen din eğitimi yeterli bulmamaktadır.

Eğitim Fakültesinde okuyan 228 öğretmen adayına uygulanan anket sonucunda da halen okullarımızda öğretilen dinî bilgiler %56 oranında yetersiz karşılanmıştır.³³² Tavukçuoğlu ise öğretmen, öğrenci ve velilerden oluşan 625 denek üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada, orta dereceli okullarda verilen haftada iki saat Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi'nin yetersiz karşılandığını ve iyi verim alınması için bunun hiç değilse haftada üç veya dört saate çıkarılmasının istendiğini tesbit etmiştir.³³³ Nitekim din derslerinde haftalık ders saatlerinin artırılması ve bunun eğitime ilkökul birinci sınıftan itibaren başlanması görüşü, uzmanların tavsiyeleri arasında yer almıştır.³³⁴ Ayrıca 118 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerine uygulanan anket sonucunda haftalık ders saatlerinin yetersiz olduğu, eğitimde bütünlüğü sağlamak için din eğitime ilkökoldan itibaren başlamanın zarureti ve derslerde verilen dinî eğitimin etkili ve verimli olması için çocuğun eğitilip etkilendiği diğer mekan, ortam ve kurumların da bu derslerde verilenleri köstekleyici değil, destekleyici yönde tavır takınması gerektiği tavsiyeleri yapılmıştır.³³⁵ Liselerde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri hakkında yapılan bir başka araştırmaya göre, bu dersin öğretmenlerinden %92.36'sı, lise mezunlarından %76.50'si ve öğrenci velilerinden %72'si haftalık ders süresini yetersiz

³³² -ÇELİKKAYA, H.; "Öğretmen Adaylarının Din Eğitimi İhtiyacı" Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, S. 43, 1995, sh.191.

³³³ -TAVUTÇUOĞLU, M.; "İlköğretimde Din Eğitimi ve Program Geliştirme Üzerine Bazı Düşünceler" Din Öğretimi Dergisi, M.E.B. S. 43, 1993, sh.32.

³³⁴ -BOLAY, S.H. ve TÜRKÖNE, M.; Din Eğitimi Raporu, Ank. 1995, sh.185.

³³⁵ -PEKER, H.; "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Daha Verimli Olmasını Engelleyen Faktörler", M.E.B. Din Öğretimi Dergisi, S.16, 1988, sh.71-74.

görmüşlerdir.³³⁶ Aynı ders öğretmenlerinden 968 kişiye uygulanarak yapılmış bir diğer araştırmada, %43.50'si bu derslerde amacın hiç, %46.60'ı da orta derecede gerçekleşebildiğini belirtmişlerdir. Ayrıca öğretmenlerin %64.57'si bu derse ayrılan haftalık ders saatlerini yetersiz karşılamışlardır.³³⁷ Ankara'da 400 lise öğrencisine, okumakta oldukları Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin yeterli olup olmadığı sorulmuş ve deneklerin %69.38'i hem ders kitabının içeriğini ve hem de haftalık ders saatlerini yetersiz karşılamışlardır.³³⁸

4.1.37. Ortadereceli Okullara Kur'an Dersleri Konmalı mı?

Tablo-1.37:

Kur'an Dersi Konmalı mı?	Sayı	%
Evet	1169	64.9
Hayır	427	23.7
Fikrim yok	199	11.1
Cevapsız	5	,3
Toplam	1800	100.0

Tabloda görüldüğü gibi, deneklerin çoğunluğu (%64.9) böyle bir uygulamayı yerinde bulmuşlardır. Daha önce (26. tablo) Kur'an bilmeyen denek sayısının %62.1 olarak tesbit edilmesi ile orta dereceli okullara bu dersin konulmasını isteyenlerin ona yakın (%64.9) bulunması, genellikle Kur'an bilmeyenlerin böyle bir talepte bulunmuş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Nitekim daha önce uygulamalı olarak yapılmış bazı araştırmalarda da aynı yönde bir istegin olduğu tesbit edilmiştir.³³⁹ Bunlar yanında, ortadereceli okullara isteğe bağlı olarak Kur'an dersinin konulmasının özellikle kız çocuklarını ilkokuldan sonra ortaokullara göndermek istemeyen bazı muhafazakar ailelerin çocuklarını göndermelerinde de etkili olacağı kesindir. Örneğin 1949 yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına seçmeli olarak dinbilgisi dersi konuluncaya kadar, bazı çevrelerin tüm kanuni müeyyide ve baskılara rağmen çocuklarını göndermedikleri, ancak bu uygulama ile halkın kendiliğinden yasal zorlamalara gerek kalmadan okula çocuklarını göndermeye başladıklarını zamanın Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu itiraf etmiştir.³⁴⁰

³³⁶ -ÖCAL, M.; "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Hakkında Bazı Tesbitler ve Teklifler", Din Öğretimi Dergisi, S.6, 1986, sh.29.

³³⁷ -BİLGİN, B.; Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, Ank, 1980, sh.80-85.

³³⁸ -BAYRAK, M. ve GENÇEL, A.; "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Etkinliği ile İlgili Bir Araştırma", M.E: B. Din Öğretimi Dergisi, S. 8-9, 1986, sh. 109-101.

³³⁹ -TAVUKÇUOĞLU, M.; a. g. m., sh.27.

³⁴⁰ -ÖCAL, M.; İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları, İst, 1994, sh.189-190.

4.1.38. Kendi Dinî Bilgisi Yeterli mi?

Tablo-1.38:

Dinî Bilgi Yeterli mi?	Sayı	%
Evet	375	20.8
Hayır	1393	77.4
Cevapsız	32	1.8
Toplam	1800	100.0

Tabloda açıkça görüldüğü gibi, dinî bilgilerini yeterli gören denekler %20.8 iken yetersiz bulanlar %77.4 olarak ortaya çıkmıştır.

4.1.39. Cuma Günü Hakkında Kanaat

Tablo-1.39:

Cuma Günü	Sayı	%
Resmi tatil Olmalı	805	44.7
Namaz için öğlen tatili uzun olmalı	582	32.3
Ayrıcalık, laikliğe aykırıdır	128	7.1
Bu gün diğerlerinden farksızdır.	143	7.9
Fikrim yok	125	6.9
Cevapsız	17	,9
Toplam	1800	100.0

Namazın rahatça kılınabilmesi için Cuma gününün tümüyle resmi tatil olmasını isteyenlerin oranı %44.7'dir. Namazı eda edebilecek kadar bir sürenin yeterli olacağını söyleyenler ise %32.3 civarındadır. Her iki şekilde talepte bulunan deneklerin toplamı %77'ye ulaşmaktadır. Bu rakam, öğrenci, işçi ve memur gibi çeşitli kademelerde çalışan kesimlerin Cuma namazını eda etmede bazı sıkıntılar yaşadığını ortaya koymaktadır.

Nitekim, Washington'da yaşayan müslümanların bir kısmı için Cuma namazının kılınmasına kanunla izin verilmektedir.³⁴¹ Ülkemizde bu sıkıntıyı giderebilmek amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı ile İl Müftülükleri arasında varılan mutabakat sonucunda, öğlen tatiline rastlaması için Cuma namazının kılınışı mümkün olabildiği kadar geç bir vakte ertelenmiştir. Fakat bu uygulama bütün illerimiz için ve yılın her mevsiminde mümkün olamamaktadır. Bu nedenle, 1993 yılında toplanan I. Din Şurası'nda konu tartışılmış ve sonuç raporunda bugünün tatil yapılmasının yerinde olacağı görüşüne varılmıştır.³⁴² Sezen'in İstanbul'da 3281 kişi üzerinde yaptığı araştırmada da deneklerin %78.12'si cuma

³⁴¹ -KESKİN, A.B.; "Nasıl Bir Diyanet", Türkiye Günlüğü, S. 35, 1995, sh.100.

³⁴² -I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri II, Ank., 1995, sh.233.

namazı için memurlara izin verilmesinin laikliğe aykırı bir yönünün olmadığını söylemişlerdir.³⁴³

4.1.40. İbadetlerin Serbest Yapılması Üretimi Nasıl Etkiler?

Tablo-1.40:

İbadet Serbestliği	Sayı	%
Üretimi artırır	1289	71.6
Üretimi azaltır	246	13.7
Fikrim Yok	251	13.9
Cevapsız	14	,8
Toplam	1800	100.0

Deneklerin %71.6'sı çalışma ortamında bireylere ibadet serbestliğinin verilmesinin üretimi olumlu yönde etkileyeceği görüşünü taşımaktadırlar.

İnsanların ibadet hakkı, genellikle din ve vicdan özgürlüğü çerçevesi içerisinde ele alınmaktadır. Örnek olarak Başgil, kişilerin inanma, ibadet etme, dinini öğrenme ve basın-yayın vasıtalarıyla inandığı dini başkasına öğretmek telkin etme haklarını kapsamına almayan bir din ve vicdan özgürlüğünden söz edilemeyeceğini belirtir.³⁴⁴ Dursun, bunlara beşinci olarak örgütlenme hakkının da ilave edilmesi gerektiğini söyler.³⁴⁵ Bunlar yanında Özek, bu çerçeveyi daha da genişleterek şöyle der: “Bu açıdandır ki, teokratik devlet sistemini savunan bir görüşü, dinsel görüş açıklama özgürlüğü içerisinde kabul etmek ve hukuka aykırı saymamak gerekir.”³⁴⁶

4.1.41 Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Görevlileri Hakkında Kanaat

Tablo-1.41:

Diyanet Görevlileri	Sayı	%
Topluma faydaları yok	227	12.6
Topluma çok faydalıdırlar	339	18.8
Eğitim düzeyleri artırılmalı	433	24.1
Diyanet özerk olmalı	658	36.6
Fikrim yok	135	7.5
Cevapsız	8	,4
Toplam	1800	100.0

ŞEZEN, Y.; Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı, İst., 1993, sh.210

BAŞGİL, A.F.; Din ve Laiklik, İst., 1985, sh.101-118.

DURSUN, D., “Din ve Vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı ve Uygulaması”, Bilgi ve Hikmet, 1994/6, sh.80.

ÖZEK, Ç.; Devlet ve Din, İst., tarihsiz, sh.19.

Tabloda görüldüğü gibi, Diyanet görevlilerinin eğitim düzeylerinin yükseltilmesini isteyenler %24.1, bu haliyle çok faydalı bulanlar %18.8 ve faydasız görenler de %12.6 oranındadır. Ayrıca D.İ.B.'nin özerk bir yapıya kavuşturulmasını isteyenler de deneklerin %36.6'sını oluşturmaktadır.

Bilindiği gibi 3 Mart 1340 (1924) tarih ve 429 sayılı kanun ile “Şeriiye ve Evkaf Vekaleti” kaldırılarak yerine Başbakanlığa bağlı D.İ.B. kurulmuştur. Bu yeni kanunla, İslam dininin hukuk kuralları (muamelat-ı nâs) dışında kalan inanç ve ibadetlerle ilgili işlemlerin yürütülmesi ve ibadet yerlerinin idare edilmesi D.İ.B.'na verilmiştir.³⁴⁷ İlgili yasada bu teşkilatın amacı, yetki ve sorumlulukları açıkça ifade edilmiştir. Fakat buna rağmen D.İ.B.'nın kuruluş amacı konusunda birbirinden farklı görüşlere rastlamak mümkündür. Örneğin Ozankaya D.İ.B.'nin devlet örgütü içerisinde yer almasını, imam-hatip, vaiz ve müftülerin laik devlet ölçüleri içerisinde görevlerini yapmalarını güvenceye almak düşüncesinden kaynaklandığını söyler. M. Soysal da konuya aynı şekilde yaklaşır ve şöyle der: “D.İ.B.'nin genel idare içerisinde yer alması, Türk devriminin özelliklerine uygun bir laikliğin yani dini, toplum işlerinden kişisel vicdanlara itebilme işinin daha sağlam ve emin yollardan gerçekleştirilmesi dışında herhangi bir anlam taşıyamaz.”³⁴⁸

Öte yandan İslam'da “din adamları” sınıfından söz edilip edilemeyeceği de ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Hristiyanlık'ta diğer insanlardan farklı yer ve statüleri olan bir din adamı sınıfının varlığı bilinmektedir. Benzer bir şekilde, Hinduizm'deki Brahman kastını görmekteyiz ki, din olayını yalnız bu sınıftan olanlar öğrenip ve öğretebilirler. Halbuki İslam dininde ilim öğrenmek cinsiyet farkı yapılmadan herkese farz kılınmıştır. Ünlü Pakistanlı bilgin Fazlurrahman, bu konuya şöyle açıklık getirmektedir.: “İslam kul ile Allah'ı arasına giren bir din adamları sınıfını kabul etmez. İbadet konusunda müslüman, hiçbir aracı olmadan (yani rahipliğe yer vermeden) doğrudan doğruya Allah ile olan ilişkilerini gerçekleştirir.”³⁴⁹ Topçu da “müslüman olan herkes bu dinin adamıdır” sözü ile aynı fikirleri paylaştığını belirtir.³⁵⁰

D.İ.B. ile ilgili görüşlerden birisi de mevcut din görevlilerinin eğitim düzeylerinin yükseltilmesi ile ilgilidir. Nitekim anketimize cevap verenlerin %24.1'i halen müftü, vaiz ve imam-hatip olarak görev yapan D.İ.B. personelinin eğitim düzeylerinin yükseltilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Türkdoğan da, özellikle köylerde görev yapan din

³⁴⁷ -T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.9, İst.1994, sh.455.

³⁴⁸ -OZANKAYA, Ö.; Türkiye'de Laiklik, İst.1990, sh.215-216; SOYSAL M.; Anayasanın Anlamı, İst, 1990, sh.260. (Aktaran: TARHANLI, İ.B.; Müslüman Toplum, Laik Devlet, İst., 1993, sh.169).

³⁴⁹ -FAZLURRAHMAN, E.; İslam Açısından Bilim ve Felsefe (Çev.: C. KARAAĞAÇLI), İst, 1979, sh.122-123.

³⁵⁰ -SARITAŞ, M.; Nurettin Topçu'da Sosyo-Pedagojik Yapı, Ank., 1986, sh.98-99.

görevlilerinin dini bilgi ve kültür eksikliklerine işaret etmiştir.³⁵¹ Halkımızın bu konudaki beklenti ve isteklerine katılmamak mümkün değildir. Camilerimizde biraraya gelen her kesimden insanlarla muhatap olacak ve onlara hitap edecek din görevlilerinin, eğitim ve kültür düzeylerinin yükseltilmesi mecburiyeti ortadadır. Ancak bunun gerçekleştirilebilmesi için ilk planda bunları yetiştiren okulların (Kur'an kursu, imam-hatip lisesi ve ilahiyat fakültesi) müfredatlarının yeniden günün ihtiyaçları gözönüne alınarak hazırlanması ve bu mesleklerin maddi yönden daha cazip hale getirilerek kalifiye elemanların istihdamı sağlanmalıdır.

Burada halkın din görevlileri hakkında olumlu veya olumsuz fikir beyan ederken neleri kıstas olarak ele aldıkları sorunun ayrı bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda konuyu nisbeten aydınlatması bakımından bir araştırmanın sonuçlarına yer vermek yararlı olacaktır sanırım. Türkiye'nin üç ilinde (Ankara, Antalya ve Erzurum) 443 imam-hatip ve camilere devam eden 216 cemaate anket uygulanmıştır. Cemaatin imam hatipleri yeterli veya yetersiz görmede esas aldığı kriterlerin, meslekî formasyonla doğrudan ilgili olmadığı görülmüştür. Halkımız daha çok sesi güzel olan, mevlit, cenaze, nikâh, sünnet v.b. gibi törenlere sıklıkla katılarak oradaki misyonunu yerine getiren görevlileri başarılı kabul etmektedir. Bu sonuçlar, İslam'ın gerçek anlamı ile tam olarak bilinmediğini göstermekte ve yukarıda sayılan törenleri çok önemli kabul eden geleneksel bir din anlayışının toplumumuzda son derece etkili olduğunu ortaya koymaktadır.³⁵²

4.1.42. Laiklik Hakkında Kanaat,

Tablo-1.42:

Laiklik hakkında kanaat	Sayı	%
Dinsizliktir	479	26.6
Dinin teminatıdır	309	17.2
Ülkemizde yanlış uygulanıyor	836	46.4
Fikrim Yok	160	8.9
Cevapsız	16	.9
Toplam	1800	100.0

Laikliği dinsizlik olarak algılayanların %26.6, dinin teminatı şeklinde görenlerin %17.2 ve ülkemizde laikliğin gerçek anlamı dışında yanlış uygulandığını söyleyenlerin ise %46.4 olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

³⁵¹ -TÜRKDOĞAN, O.; Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, sh.271.

³⁵² -BUYRUKÇU, R.; Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü, Ank, 1995, sh.220-223.

Sezen'in 3281 kişi üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada da aldığımız sonuca (%26.6) çok yakın olarak deneklerin %21.52'si tarafından laikliğin dinsizlik şeklinde algılandığı görülmüştür.³⁵³

Laik sözcüğü Yunanca'da "laikos"dan gelir. Din adamı kimlik ve yetkisini taşımayan kimseleri ifade eder. Z. Gökalp bunu "lâdinî" (dinsizlik) ve Ahmet İzzet Paşa "lâruhbanî" (ruhban olmayan) kavramlarıyla Türkçeye çevirirler.³⁵⁴ Türkçe sözlükte laik, "din işlerini, devlet işlerine karıştırmayan, devlet işlerini dinden ayrı tutan" şeklinde açıklanırken laiklik ise "devlet ile din işlerinin ayrılığı; devletin din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından yansız olması" olarak tanımlanmaktadır.³⁵⁵ Meydan Larousse'de laiklik, "dünya işlerini din işlerinden, dinî otoriteden bağımsız olarak ele almak" şeklinde tanımlanmaktadır.³⁵⁶ T.C. anayasasında bir ilke olarak ilk defa 1937 yılında yer alan laiklik, Ateş'e göre yönetim yetkisinin Tanrı'nın buyruğunda değil, bireylerin kendi özgür iradelerinde tutulması anlamına gelir. Yine ona göre müslümanlık, bireysel bir kavramdır, laiklik ise toplumsaldır. Öyle ise bunların birbirlerine alternatif olmaları mümkün değildir.³⁵⁷ Tanyol ise bu bağlamda laikliği, gerek inançlı ve gerekse inanç taşımayan fertlere aynı ölçüde saygı göstermek olarak görür ve "devlet dine saygı göstermezse hem laik olmak niteliğini yitirir ve hem de zulmetmiş olur." der. Ayrıca Devletin dininin olamayacağını fakat birey ve toplumların herhangi bir dine inanabileceğini vurgulayarak İslam'da Hristiyanlık'taki anlamıyla bir laikliğin söz konusu olamayacağını ve bunu bilmeyen bazı aydınlarımızın büyük yanılgılara düştüklerini de ilave eder.³⁵⁸

Ülkemizde laikliğin batıdakine benzemeyen bir tarzda uygulandığı tezi aydınlarımızın aşağı-yukarı çoğu tarafından savunulmaktadır. Nitekim deneklerimizin %46.4'ü de laikliğin Türkiye'de kendine has yanlış bir anlayışla uygulandığı fikrini desteklemişlerdir. Mesela Vergin, laikliğin felsefi bakımdan bir gaye olmadığını, sadece belirli hedefe ulaşmak için yol gösterici bir niteliği bulunduğunu söyler. Bunun iyi anlaşılmaması nedeniyle aydınlarımızın çoğunun laikliği değil, "laikciliği" savunduğunu ileri sürer. Böyle kimseler, "Cumhuriyetle beraber dinin yerini akıl almıştır." demek suretiyle, dine bağlı insanları gerilik, cahillik, köylülük ve akılsızlıkla suçlamış olduklarına işaret ederek, bu anlayışın halkın laikliği dinsizlik olarak algılamasına neden teşkil ettiğine dikkat çeker. Ayrıca dinin sadece Allah ile kul arasında olduğu fikrini de yersiz ve isabetsiz bulur. Bu nedenle Vergin, böyle bir

³⁵³ -SEZEN, Y.; a. g. e. sh. 114.

³⁵⁴ -OZANKAYA, Ö.; a. g. e., sh.81.

³⁵⁵ -Türkçe Sözlük, T.D.K. C. 2, 7. Baskı, Ank., 1983, sh.782.

³⁵⁶ -Meydan Larousse, C.7, İst, 1989, sh.776.

³⁵⁷ -ATEŞ, T.; Cumhuriyet ve Laiklik, İst, 1994, sh.130-131.

³⁵⁸ -TANYOL, C.; Sosyolojik Açıdan Din, Ahlak, Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar, İst., 1970, sh.182,189..

yaklaşımın Durkheim'in her dinde ritüel ve semboller bulunduğu şeklindeki sosyolojik tesbitine de aykırı düştüğünü ve bu yüzden "din olgusu hakkında bilgisi olmayanın laikliği anlaması ve savunması da mümkün değildir." demektedir.³⁵⁹ Bilgiseven de Cumhuriyet döneminde laikliğin yanlış uygulandığı görüşündedir. Bu yanlış anlayış ve yaklaşımlardan dolayı, dinin öz değerlerinin laik hukuka yön verebilme imkanı üzerinde durulamadığını söyler.³⁶⁰ Bunlar yanında Ozankaya, devletin güç ve imkanlarının herhangi bir dinin eğitim ve öğretiminde kullanılmasının diğer dinlerin hak ve özgürlüklerini ortadan kaldırmış olacağını ve bu yüzden böyle bir uygulamanın laikliğe ters düşeceği kanaatini taşımaktadır.³⁶¹ Erkal da, A.B.D. ile ülkemizdeki bazı uygulamaları karşılaştırarak laikliğin Türkiye'de farklı anlaşıldığını göstermeye çalışır. Örnek olarak A.B.D.'de Kolombiya Üniversitesi'nin açılışı ve mezuniyet törenlerinin üniversite içerisinde yer alan kilisede yapıldığını, bazı laik ülkelerde devlet başkanlarının İncil'e el basarak yemin ettiğini, doların üzerinde "Allah'a inanırız" ifadesinin bulunduğunu söyler. Buna karşılık ülkemizde hac ibadeti dolayısıyla Arabistan'a giden valilerin yadırgandığını, bilgi ve beceri kurslarına katılan kız öğrencilerin başörtülerine müdahale edildiğini ve bunun üzüntüyle karşıladığını belirtir.³⁶² Tezcan, din ve laikliğin birbirinin antitezi olmadığını ve laikleşmenin dinin ortadan kaldırılması veya terkedilmesi anlamına gelmediğini söyler.³⁶³

Dilipak'a göre din-devlet ilişkileri konusunda genelde üç yönetim şeklinden söz edilebilir ki bunlar, din ve devletin ayrıldığı laiklik, dine dayalı teokrasi ve devletin dine hakim olduğu bizantinizm'dir. Türkiye'nin bu üç tarz yönetimden hiçbirine tam uymadığını, laik bir devlet olmasına rağmen batılı anlamda bir laikliğin bulunmadığını ve hatta yer yer bazı uygulamaların bizantinist bir anlayışı çağrıştırdığını ileri sürmektedir.³⁶⁴ Öte yandan Türk toplumunda laikliğin çok farklı şekillerde tartışmasını ve halk tarafından laikliğin bir türlü sindirilememiş olmasını, İslam'da din ve devlet ayırımının olmaması ile izah eden görüşlere de rastlanmaktadır.³⁶⁵ Mesela İslam'da din ve devletin bir bütünlük teşkil ettiğini, birbirinden ayrılamayacağı kanaati, Türkdoğan tarafından da paylaşılmaktadır.³⁶⁶

³⁵⁹ -VERGİN, N.; a. g. m. sh.8-9.

³⁶⁰ -BİLGİSEVEN, A.K.; Din Sosyolojisi, sh.496-504.

³⁶¹ -OZANKAYA, Ö.; a. g. e.; sh.104.

³⁶² -ERKAL, M.; Etnik Tuzak, İst. 1993, sh.73-74.

³⁶³ -TEZCAN, M.; Sosyal ve Kültürel Değişme, Ank., 1984, sh.106.

³⁶⁴ -DİLİPAK, A; Laisizm, İst. 1991, sh.53-55.

³⁶⁵ -AKPINAR, T.; a. g. e. , sh.17.

³⁶⁶ -TÜRKDOĞAN, O.; Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, sh.260.

4.1.43. İlk ve Orta Dereceli Okullarda Din dersi Mecburiyeti

Tablo-1.43:

Okullarda Din Dersi Mecburiyeti	Sayı	%
Evet	1335	74.2
Hayır	360	20.0
Fikrim yok	100	5.6
Cevapsız	5	,3
Toplam	1800	100.0

Din derslerinin ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu dersler arasında yer almasını arzu edenlerin %74.2 ve böyle bir uygulamayı faydalı görmeyenlerin ise %20 oranında olduğu görülmektedir.

Çelikkaya araştırmasında deneklerin %83.4'ünün din eğitimi gerekli gördüklerini ve %52.3'ünün ise din derslerinin orta öğretimde zorunlu olmasını istediklerini tesbit etmiştir.³⁶⁷ 399 kişi üzerinde yapılan başka bir araştırmada deneklerin %89.72'si gibi büyük bir çoğunluk, din eğitimi gerekli görmüşlerdir.³⁶⁸ D.P.T. tarafından Türkiye'nin bir çok il, ilçe ve köylerinde örnekleme yolu ile 18.210 hane halkı reislerine uygulanan anket sonucunda ise deneklerin büyük bir çoğunluğu (%98.42), çocuklarına dinî bilgilerin öğretilmesini gerekli görmüşlerdir.³⁶⁹ Bütün bu sonuçlar, Türk toplumunda ailelerin çocuklarına din eğitiminin verilmesini çoğunlukla arzu ettiklerini ortaya koymaktadır.

Gürtaş'a göre, din eğitim ve öğretiminin okullarda zorunlu dersler arasında yer almasının laiklikle çelişen bir yönü bulunmamaktadır. Ona göre kişinin seçip inanacağı din hakkında bilgisi bulunmalıdır. Bilmeden bir dine körükörüne inanmak, taklitçilikten öteye gidemez. Aynı şekilde, bir dini yeteri kadar bilmeden peşinen onu reddetmek de taassuptan başka bir şey değildir. Bilgi ve inancın farklı alanlar olduğunu savunan Gürtaş, bu konudaki fikirlerini şöyle açıklamaktadır: "Her devirde İslam'ı pek çok müslümandan daha iyi bilen gayri müslim alimler bulunmuştur. Fakat bu bilgi onları müslüman yapmaya yetmemiştir. Keza nice İslam alimleri de, bir yahudi ve hristiyandan daha fazla bu dinler hakkında bilgi sahibidir. Onlar da bu bilgileri ile İslam'dan çıkıp gayri müslim olmuş değillerdir."³⁷⁰ Başgil'in konu ile ilgili görüşleri de kısaca şöyledir: Bireyleri din eğitiminden mahrum bırakmak, onların cehalet ve hurafelere saplanmalarına neden olur. Din bir ihtiyaç olduğuna göre, onun eğitiminin de sağlıklı bir şekilde verilmesi gerekir. Örnek olarak tıp fakültelerinin

³⁶⁷ -ÇELİKKAYA, H.; a. g. m., sh.186-189.

³⁶⁸ -YAZICI, E.; Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Karabük'te İşçi Ailesi, İst. 1992, sh.173.

³⁶⁹ -ATALAY, B. vd. a. g. e., sh. 205.

³⁷⁰ -GÜRTAŞ, A.; Atatürk ve Din Eğitimi, Ank, 1982, sh.134-138.

kapatılması, toplumun hekimlere olan gereksinimini ortadan kaldırmaz, aksine insanların ehil olmayan sahte tabiplere yönelmelerine neden olur. Din eğitimi de bunun gibidir. Konunun uzmanlarınca sağlıklı bir din öğretilmediği zaman, toplum bu ihtiyacını yeterli bilgisi olmayan kişilerden gidermeye çalışacaktır ki bu da çoğunlukla taassup ve hurafelerin yaygınlaşmasına zemin hazırlar.³⁷¹

Okullarımızda dinin öğretilip öğretilmemesi, bilimadamlarınca çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. Mesela Dönmezer, Güngör, Kafesoğlu ve Vergin böyle bir eğitimi gerekli ve önemli bulurken Mardin, seçmeli olmak koşulu ile verilmesini önerir. Bunlar yanında İ. Soysal, din eğitiminin okullarda verilmesini doğru bulmayarak ailede halledilmesi gerektiğini söyler. Tanyol ise okullara din derslerinin konulmasını gereksiz ve anlamsız değerlendirerek bunun yerine geçmiş kültürümüzle köprü kurmamıza yardım edecek Osmanlıca'nın öğretilmesini tavsiye eder.³⁷² Öte yandan R. Goldman, din eğitiminin hayatın her safhasında gençlere verilmesini, böyle davranılmaması halinde çocukların zihninde “din dünyası” ve “içinde yaşanan dünya” olmak üzere iki farklı alanın oluşacağını ve bunun “çifte değerlilik”e götüreceğini ileri sürer.³⁷³ Çağatay da dini bilgilerle sosyal ve teknik bilgilerin öğretiminin, birbiriyle uyumlu bir denge içerisinde verilmesini tavsiye eder.³⁷⁴

4.1.44. Aşağıdaki İşlemlerden Hangisi Daha Çok Önemlidir?

Tablo-1.44:

Hangi İşlem Daha Önemli?	Sayı	%
Mevlit Okutmak	134	7.4
Beş Vakit Namaz	1363	75.7
Çocuğun sünnet edilmesi	146	8.1
Yatırlara Kurban	35	1.9
Teravih Namazı	1	.1
Bayram Namazı	10	.6
Hiçbiri	95	5.3
Cevapsız	16	.9
Toplam	1800	100.0

Deneklerin %75.7'si seçenekler arasında en önemli olarak beş vakit namazı işaretlemişlerdir ki bu dinen isabetli bir seçimdir. Çünkü seçenekler arasında farz olan sadece beş vakit namazdır. Ancak bunların dışında kalan ve doğru seçeneği bulamayan %24'3'lük oranı da küçümsemek gerekir. Zira %99'u müslüman olduğu söylenen toplumumuzda

³⁷¹ -BAŞGİL, A.F.; a. g. e.; sh.114.

³⁷² -VAKKASOĞLU, V.; Din Gerçeği, İst. 1984, sh.179-452.

³⁷³ -ALVES, C.; “Niçin din Eğitimi” (Çev: M. SELÇUK), M.E. B. Din Eğitimi Dergisi, S.3, 1992, sh.7

³⁷⁴ -ÇAĞATAY, N.; Makaleler ve İncelemeler, Konya. 1983, sh.381.

din ile hurafelerin deneklerin çeyreğine yakın (%24.3) bir kısmınca birbirinden ayırt edilememesi, dinî bilgi yetersizliğinin bir başka örneğini teşkil etmektedir.

Hurafe ve bid'atler, genelde yeterli ve sağlıklı dinî bilgi ve kültürleri bulunmayan insanlarda daha yaygın olarak ortaya çıkmaktadır. Daha da ötesi insanlar, çoğunlukla hurafe ve gelenekleri, dinin ve dindarlığın bir gereği gibi değerlendirirler. Oysa ki, "dindarlık, ancak dinî olanı, dinden olanı, dince kabul ve emredileni, emredildiği şekil ve şartlarda yerine getirmekle mümkündür."³⁷⁵

4.1.45. Radyo ve Tv'deki Dinî Programları İzleme

Tablo-1.45:

Dinî Programları İzleme	Sayı	%
Evet	1167	64.8
Hayır	622	34.6
Cevapsız	11	.6
Toplam	1800	100.0

Deneklerin % 64.8'i bu soruya evet cevabını verirken %34.6'sı da radyo ve Tv'deki dinî programları izlemediklerini söylemişlerdir.

4.1.46. İçki Kullanma

Tablo-1.46:

İçki Kullanma	Sayı	%
Hiç Kullanmıyor	1408	78.2
Kullanıyor, bırakmak istiyor.	258	14.3
Kullanıyor	117	6.5
Cevapsız	17	.9
Toplam	1800	100.0

Tabloda deneklerin %78.2'sinin hiç içki kullanmadıkları, % 14.3'ünün içki içtiği halde bırakmak istedikleri ve % 6.5'inin de alışkanlıklarını devam ettirmede kararlı oldukları anlaşılmaktadır.

Başka bir araştırmada hiç içki içmeyenlerin %75.4 oranında olduğu görülmüştür.³⁷⁶ İstanbul'da 1078 genci kapsamına alan araştırmada içki kullanımı ile oruç tutma arasında ters bir orantının varlığı dikkat çekmiştir. Örneğin orucunu düzenli tutanların %75.8'ini hiç içki kullanmayanlar oluştururken, hiç oruç tutmadığını belirtenlerin %78.3'ü de az veya çok içki içenler olduğu anlaşılmıştır.³⁷⁷

³⁷⁵ -ÇAKAN, İ.L.; Hurafeler ve Batıl İnanışlar, İst. 1981, sh.9-17.

³⁷⁶ -PERŞEMBE, E.; a. g. t., sh.259.

³⁷⁷ -KENTEL, F.; a. g. e., sh.; 60.

4.1. 47. İçkiyi Dinî Yönden Değerlendirme

Tablo-1.47:

İçkiyi Değerlendirme	Sayı	%
Haramdır	1503	83.5
Az içilirse haram değildir	155	8.6
Haram değildir	125	6.9
Cevapsız	17	.9
Toplam	1800	100.0

İçkiyi dinen haram kabul edenler %83.5, az içilmesi halinde haram olmayacağını düşünenler %8.6 ve tamamen haram değil yani helal olarak görenler ise % 6.9 oranındadır. Gerek az içilmesi şartına bağlı olarak ve gerekse normal bir şekilde bu eylemi helal görenlerin toplamı %15.5'i bulmaktadır ki gözardı edilecek bir rakam değildir. Zira, İslam'da içkinin kesin olarak haram oluşunda en ufak bir şüphe bulunmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber, "Sarhoş eden herşey içkidir. Her içki haramdır."³⁷⁸ buyurmaktadır. Hal böyle iken, müslüman olduğunu söyleyen insanların bu görüş ve iddialarıyla dinde açık bir hükmü inkar ettiklerini ve tutumlarıyla dinin dışına çıkma riskini taşıdıklarını bilemedikleri anlaşılmaktadır. Daha önce de yer yer işaret edildiği gibi, burada da halkımızın dini alanda yeterli bilgi ve kültüre sahip olmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır.

4.1.48. Faizi Dinî Yönden Değerlendirme

Tablo-1.48

Faizi Değerlendirme	Sayı	%
Haramdır	1415	78.6
Günümüz Şartlarında Helaldır.	258	14.3
Haram Değildir	115	6.4
Cevapsız	12	.7
Toplam	1800	100.0

Tabloda açık olarak görüldüğü gibi, deneklerin %78.6'sı faizi haram kabul ederken, %14.3'ü günümüzde artık haram sayılamayacağını ve %6.4'ü de şartsız olarak helal görmektedirler. Faizin de içki gibi dinen haram oluşundan hiç şüphe olmadığı halde, deneklerin %20.7'si bunu helal kabul etmektedirler. Daha önce de işaret edildiği gibi halkımız, bazı fillerin dinde kesin olarak yasaklandığını açıkça bilemediği gibi, haram bir eyleme helal demenin dini tümüyle inkar etme anlamına geldiğinin de farkında değildir.

³⁷⁸ -KARDAVİ, Y.; İslam'da Helal ve Haram (Çev: R. NAZLI) İst., tarihsiz, sh.77.

Bütün bu çelişkili tutum ve anlayışlar, halkımızın diğer alanlarda olduğu gibi dini konularda da yeteri kadar malumat sahibi olmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

4.1 49. İbadet Ederken Heyecan Duyma

Tablo-1.49

İbadette heyecan	Sayı	%
Sık sık oluyor	639	35.5
Seyrek oluyor	783	43.5
Hiç olmuyor	324	18.0
Cevapsız	54	3.0
Toplam	1800	100.0

Deneklerin %35.5'i sık sık, %43.5'i seyrek ve %18'i de ibadet ederken hiç heyecan duymadıklarını belirtmişlerdir.

4.1.50. Din, Kişilerde Ölüm Korkusunu Hafifletir mi?

Tablo-1.50:

Din, Ölüm Korkusunu Hafifletir mi?	Sayı	%
Evet	1415	78.6
Hayır	223	12.4
Fikrim Yok	152	8.4
Cevapsız	10	.6
Toplam	1800	100.0

Dinin, kişilerin ölüm karşısında duyduğu endişeleri hafifletici bir etki yaptığını deneklerin çoğu (%78.6) onaylamaktadır. Bu görüşe katılmayanlar %12.4 ve fikir beyan etmeyenler de %8.4 civarındadır.

Ölüm ve sonrası, normal düşünebilen bütün insanların eskiden beri merak ettikleri bir konu olagelmıştır. Bu bakımdan felsefe tarihinde ölüm üzerine bir çok görüş ve düşünceler ortaya çıkmıştır. Mesela, Epikürcüler'e göre ölüm endişe ve stresini yenmenin yolu, ölümü düşünmemek ve onu sık sık hatıra getirmemeye bağlıdır. Fakat bunu başarmak çoğu zaman mümkün olamamıştır. Bu nedenle, ölümü hayatın sonu olarak algılayan, yeniden dirilmeye (ahiret) inanmayan insanlarda devamlı bir ölüm fobisi ve stresi olmuştur.³⁷⁹ Buna karşılık, Stoa felsefesinde ise önceki görüşün aksine ölüm endişesini yenmeyen çaresi, ölüm düşüncesinden kaçmak değil, onu sürekli zihinde tutmakla mümkün olacağı kanaati hakimdir.³⁸⁰ Mutasavvuflara göre ise ölümden ancak günahkar olanlar korkarlar. Oysa ki

³⁷⁹ -ÖNER, N.; Stres ve Dinî İnanç, Ank, 1985, sh.16-33.

³⁸⁰ -AYDIN, M.; Din Felsefesi, sh.230.

ahiret hayatına hazırlıklı insan için ölüm bir geçiş devresidir. Başka bir söyleyişle ölüm, insanın geçici (fani) alemden kalıcı (ebedi) aleme bir intikalidir. Bu sebeple ölüm olayı sûfilerce bir sevinç ve mutluluk anı ve yolculuğu şeklinde algılanmıştır.³⁸¹ Din ve ölüm ilişkisini açıklayan bir araştırmada, ahiret hayatına iman eden, ölüm ve sonrasını sık sık düşünen dindar insanların, yüksek düzeyde bir ölüm endişesi taşımadıkları görülmüştür.³⁸²

4.1.51 Olgun Mü'min Olmak İçin Anne-baba, Komşu ve Akrabaya İyi Davranılması Gerekir mi?

Tablo-1:51

Anne-Baba, Komşu ve Akrabaya İyilik Gerekir mi?	Sayı	%
Evet	1577	87.6
Hayır	105	5.8
Fikrim Yok	105	5.8
Cevapsız	13	.7
Toplam	1800	100.0

Bu soruya “evet” cevabını verenler %87.6 ve “hayır” diyenler %5.8’dir. Bu sonuçlar, şiddetli bir kültür erozyonuna maruz kalmasına rağmen toplumumuzda anne-baba, komşu ve hısım akrabaya iyi davranılması yönündeki değerlerin hala yüksek düzeyde geçerliliğini koruduğu anlaşılmaktadır.

4.1.52. Kendini Dindarlık Bakımından Değerlendirme

Tablo-1.52:

Kendini Dindarlık Bakımından Değerlendirme	Sayı	%
Dindar, daha dindar olmak istiyor	813	45.2
Dindar, bu halini devam ettirmek istiyor	283	15.7
Dindar değil, dindar olmak istiyor	493	27.4
Dindar değil, bu halini devam ettirmek istiyor	181	10.1
Cevapsız	30	1.7
Toplam	1800	100.0

Halkımızın dindarlık yönünden kendini nasıl gördüğünü ve hangi yönde bir arzu ve beklenti içerisinde olduğunu ölçmek amacıyla sorduğumuz bu soruya deneklerin %45.2’si dindar fakat daha dindar olmak istediklerini belirtmişlerdir. %15.7’si dindar fakat mevcut hallerinden memnun olduklarını ifade etmişlerdir. %27.4 oranındaki deneklerin de kendilerini dindar görmediklerini fakat dindar olmayı temenni ettikleri görülmüştür. Geriye

³⁸¹ -DEMİRCİ, M.; “Mutasavvuflara Göre Ölüm”, İslamî Araştırmalar, S. 3, Ank, 1987, sh.91.

³⁸² -HÖKELEKLİ, H.; a. g. m., sh.87.

kalan %10.1'lik bir kesim ise, dindar olmadıklarını ve bu hallerini böylece devam ettirme düşüncesini taşıdıkları anlaşılmıştır. Bu tablodan şöyle bir genel sonuca gitmek mümkündür. Halkımızın büyük bir kısmı (%60.9) kendini dindar görmektedir. Diğer taraftan kendilerini dindar kabul etmeyenlerin bir kısmı da (%27.4) dindar olmayı arzu etmektedirler. Kendilerini dindar görenler ile dindar olmayı arzu edenler toplandığında %88.3'ü bulmaktadır ki bu, toplumumuzun ekseriyetinde bilinç altında da olsa bir dindarlık arzusunun bulunduğunu ortaya koymaktadır.

4.1.53. İlkokulu Bitiren Çocuğunu Hangi Okula Göndermek İstiyor?

Tablo-1.53:

Çocuğunu Nereye Gönderecek?	Sayı	%
Ortaokula	861	47.8
Kur'an kursuna	166	9.2
İmam-hatip lisesi	683	37.9
Hiçbiri	36	2.0
Cevapsız	54	3.0
Toplam	1800	100.0

Tablo incelendiğinde %47.8 ile ortaokul, %9.2 ile Kur'an kursu ve %37.9 ile imam-hatip lisesinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Birer dinî eğitim kurumu olarak Kur'an kursu ve imam-hatip lisesini tercih edenlerin toplamı %47.1'i bulmaktadır.

4.1.54. Dinî Kurumları (Kur'an Kursu veya İmam-Hatip Lisesi) Tercih Nedeni

Tablo-1.54:

Dini Kurumları Tercih Nedeni	Sayı	%
İmam-hatip olması için	20	2.4
İş bulma şansı çok olduğu için	17	2.0
Daha terbiyeli ve ahlaklı yetiştirildiği için	766	90.2
Cevapsız	39	4.6
Başka	7	.8
Toplam	849	100.0

53. tabloda çocuğunu Kur'an kursu veya imam-hatip lisesine göndermek isteyen 849 kişinin (%47.1), %2.4'ü imam-hatip olması için, %2'si iş bulma şansının yüksek olması nedeniyle ve %90.2'si de çocuğunun daha terbiyeli ve ahlaklı yetiştirilmesi arzusuyla buraları tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Samsun imam-hatip lisesin’de okuyan 200 öğrenci velisine uygulanan anketlerle çocuklarını niçin bu kurumlara gönderdikleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Velilerin %56.76’sı, lise tahsili yanında din sahasında da çocuklarının bilgi sahibi olmasını arzu ettikleri anlaşılmıştır.³⁸³ Başka bir araştırmada Türkiye’nin dört ayrı imam-hatip lisesinde okuyan öğrencilere uygulanan bir anketle, bu okulları tercih nedenleri tesbit edilmeye çalışılmıştır. Burada da öğrencilerin %71’inin dinî bilgileri daha iyi öğrenmek için, %15’i ailesinin isteği üzerine ve %9’u da din görevlisi olmak için tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca Ankara’da İlahiyat dışında beş ayrı fakültede okuyan imam-hatip çıkışlı 170 öğrenciyi kapsamına alan araştırmada da deneklerin 106’sı dinî bilgileri daha iyi öğrenmek için ve 6 öğrenci de din görevlisi olmak niyetiyle bu okullara gittiğini açıklamışlardır.³⁸⁴ Bütün bu araştırma sonuçları, halkın dinî okulları tercih etmedeki en önemli etkenin, çocuklarına dinî bilgilerin öğretilmesi ve daha ahlaklı yetiştirilmesi arzusu olduğunu göstermektedir. Bunların dışında imam-hatip olarak görev yapması veya kısa yoldan iş sahibi olması gibi isteklerin bu yönelmede önemli rolünün bulunmadığı anlaşılmaktadır.

4.1.55. Dinî Bilgilerini En Çok Nereden Öğrenmiş?

Tablo-1.55:

Dini bilgi kaynakları	Sayı	%
Kendisi okuyarak	670	37.2
Anne ve babasından	463	25.7
Din görevlilerinden	182	10.1
Kur’an kursundan	128	7.1
İmam-hatip lisesinden	64	3.6
Diğer okullardan	209	11.6
Cevapsız	45	2.5
Başka	39	2.2
Toplam	1800	100.0

Ankete katılanların %37.2’si kendisi okuyarak, %25.7’si anne ve babasından, %10.1’i din görevlilerinden, %7.1’i Kur’an kurslarından, %3.6’sı İmam-hatip liselerinden ve %11.6’sı diğer okullardan dinî bilgilerini aldıklarını belirtmişlerdir.

Yurdusever’in araştırmasında öğrencilerin dinini öğrendikleri kaynaklar arasında ilk sırada aile yer almıştır. Bunu ikinci olarak camilerde verilen eğitim takip etmiştir.³⁸⁵

³⁸³ -SADIK, İ.; “Bir Anket ve Düşündürdükleri” İslam, C. 5, Sayı: 50, 1987, sh.12-16.

³⁸⁴ -CEBECİ, S.; “İmam-Hatip Liselerinden Mezun Olanların Yönelişleri ve Sebepleri” Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi, İst. 1993, sh.112-113.

³⁸⁵ -YURDUSEVER, a. g. t., sh.67.

4.1.56 Evinde Hangi Dinî Kitaplar Var?

Tablo -1.56:

Hangi dini kitaplar var?	Sayı	%
Kur'an meali	413	22.9
Hadis kitapları	51	2.8
Tefsir kitapları	46	2.6
İlmihal kitapları	110	6.1
Bunların hepsi	993	55.2
Hiç yok	163	9.1
Cevapsız	16	.9
Başka	8	.4
Toplam	1800	100.0

Deneklerin %55.2'sinin evlerinde sayılan kitapların hepsi, %22.9'unun sadece Kur'an meali bulunduğu ve %9.1'inin de hiç dini eserlere sahip olmadıkları görülmektedir.

4.2. Dinin Cinsiyet, Yaş, Doğum Yeri, Eğitim Düzeyi, Meslek, Gelir, İlde Kalma Süresi (İ.K.S.) ve Aile ile İlişkisi.

Daha önce açıklandığı gibi bu kısımda, dinî hayatın bağımsız değişkenlerle olan ilişkileri tablolandırılmıştır. Bazı tablolardaki genel toplamın anket uygulanan denek sayısına (1800) ulaşmadığı göze çarpmaktadır. Bu eksiklik, deneklerin ilgili soruya cevap vermemelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ilgili tabloların altına KH^2 değerleri de verilmiştir. Ancak bazı tablolarda boş karelerin olduğu görülmüştür. Böyle durumlarda KH^2 değerinin verilmesine gerek görülmemiştir.

4.2.A. Cinsiyet-Din İlişkisi

Tablo-2.A.1. Cinsiyet-beş vakit namaz kılma

Sayı sıra yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	devamlı	arasıra	Ramazan' da	hiç kılmıyor	hiç kılmıyor, başlamak istiyor	Satır toplamı
Erkek	557 45.7 73.5 31.1	284 23.3 66.8 15.9	57 4.7 59.4 3.2	134 11 60.6 7.5	187 15.3 64.3 10.4	1219 68.1
Kadın	201 35.1 26.5 11.2	141 24.7 33.2 7.9	39 6.8 40.6 2.2	87 15.2 39.4 4.9	104 18.2 35.7 5.8	572 31.9
Kolon toplamı	758 42.3	425 23.7	96 5.4	221 12.3	291 16.2	1791 100

$$X^2 = 21.42385$$

$$SD=4$$

$$P<.00026$$

Beş vakit namazı düzenli kılma oranı erkeklerde %45.7 iken kadınlarda %35.1'dir. Doğal olarak hiç namaz kılmama yönüyle de kadınlar ilk sırada (%15.2) yer almaktadır. Erkeklerde bu oran %11'dir.

Tablo-2.A.2. Cinsiyet-teravih namazı kılma

Sayı Satır yüzdesi Kolon yüzdesi Toplam yüzde	Devamlı	Arasıra	Hiç kılmıyor	Hiç kılmıyor başlamak istiyor	Satır toplamı
Erkek	617 50.8 84.6 35.3	365 30 64.8 20.9	141 11.6 61.3 8.1	92 7.6 40.5 5.3	1215 69.5
Kadın	112 21 15.4 6.4	198 37.1 35.2 11.3	89 16.7 38.7 5.1	135 25.3 59.5 7.7	534 30.5
Kolon Toplamı	729 41.7	563 32.2	230 13.2	227 13	1749 100

$$X^2 = 181.64782$$

$$SD=3$$

$$P<.00000$$

Teravih namazını devamlı kılanların cinsiyet dağılımına bakıldığında, kadınların (%21), bu ibadeti erkekler kadar (%50.8) yüksek bir düzeyde yerine getiremedikleri görülmektedir. Çünkü teravih namazı daha çok camilerde ve cemaatle kılınmaktadır. Bu nedenle kadınlar ev işlerinden dolayı bu ibadete yeteri kadar vakit ayıramamaktadırlar. Bu mazeretlerin kadınların teravih namazını erkekler kadar kılamamalarında önemli rol oynamış olabileceği tahmin edilmektedir.

Tablo-2.A.3. Cinsiyet-Ramazan'da Oruç tutma

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Bazı yıllar	Bazı günler	Hiç tutmuyor	Hiç tutmuyor, başlamak istiyor	Satır toplamı
Erkek	999 82.8 69.5 56.2	45 3.7 58.4 2.5	56 4.6 53.3 3.1	87 7.2 68 4.9	19 1.6 61.3 1.1	1206 67.8
Kadın	439 76.6 30.5 24.7	32 5.6 41.6 1.8	49 8.6 46.7 2.8	41 7.2 32 2.3	12 2.1 38.7 .7	573 32.2
Kolon Top.	1438 80.8	77 4.3	105 5.9	128 7.2	31 1.7	1779 100

$$X^2= 15.59585$$

$$SD=4$$

$$P< .00361$$

Ramazan'da oruç tutmanın cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde, cinsiyet faktörünün burada önemli ölçüde bir fark meydana getirmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, erkeklerin sürekli oruç tutma bakımından da kadın deneklerden önde oldukları görülmektedir.

Tablo-2. A.4. Cinsiyet-hacca gitme

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Hacc'a gitmek istemiyor	İmkânı olursa gitmek istiyor	Bir defa hacc'a gitti	Birden fazla hacc'a gitti	Satır toplamı
Erkek	159 13.1 60.9 8.9	944 77.8 67.5 52.8	54 4.4 81.8 3	57 4.7 90.5 3.2	1214 67.9
Kadın	102 17.7 39.1 5.7	455 79.1 32.5 25.4	12 2.1 18.2 .7	6 1 9.5 .3	575 32.1
Kol Toplamı	261 14.6	1399 78.2	66 3.7	63 3.5	1789 100

$X^2= 26.52880$

SD=3

P<. 00001

Deneklerin cinsiyet faktörüne göre hac ibadeti ile olan ilişkileri incelendiğinde, bayanların erkeklere göre imkanlarının olması halinde hac yapmayı daha çok (%79.1) arzu ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak şimdiye kadar sadece bir defa hacca gitmiş olan denek sayısı erkeklerde %4.4 iken bayanlarda bu oran % 2.1'dir. Bilindiği gibi hac ibadetinin yapılabilmesi için bayanların diğer şartlara ilaveten yanlarında ya kocaları ya da dinen nikâh düşmeyecek bir erkeğin (mahrem) bulunması da gerekmektedir. Zenginlik ve sağlık şartları ile birlikte mahremlerinin yanında bulunması zorunluluğu, haccın bayanlar tarafından daha az ifa edilen bir ibadet halini almasında etkili bir neden olduğu tahmin edilmektedir.

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü gibi cinsiyet, ibadetler üzerinde genelde açık bir farklılık meydana getirememektedir. Nitekim konu ile ilgili yapılmış araştırmalar, birbirinden farklı sonuçlar vermektedir. Uysal'ın yaptığı araştırmada erkek deneklerin kadınlara göre dinin inanç ve ibadet boyutlarında daha kuvvetli oldukları, dini hayatın duygu, bilgi ve etki boyutlarında ise cinsiyetin önemli bir rol oynamadığı görülmüştür.³⁸⁶ Buna karşılık Amerika toplumunda kadınların erkeklerden daha çok dini pratiklere bağlılık gösterdikleri³⁸⁷ ve diğer bir araştırmada kadın deneklerin daha muhafazakar ve dinî uygulamaları daha çok yerine

³⁸⁶ -UYSAL, V.; a. g. m., sh. 172-173.

³⁸⁷ -GÜNAY, Ü.; a. g. m., (I), sh.80.

getirdikleri görülmüştür.³⁸⁸ Bunlara karşılık Yurdusever, cinsiyetin liseli öğrencilerin dinî davranış düzeyi üzerinde hiçbir etki oluşturmadığını tesbit etmiştir.³⁸⁹

Tablo-2.A.5. Cinsiyet -Kur'an okumayı bilme.

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Biliyor	Bilmiyor	Satır toplam
Erkek	436 37.2 70.6 25.1	735 62.8 65.7 42.3	1171 67.5
Kadın	182 32.2 29.4 10.5	383 67.8 34.3 22.1	565 32.5
Kolon Toplamı	618 35.6	1118 64.4	1736 100

$X^2= 4.19045$

$SD=1$

$P< .04065$

Erkek deneklerde Kur'an bilme oranının %37.2 olmasına karşılık bayanlarda %32.2'dir. Buna rağmen cinsiyet faktörünün Kur'an bilme üzerinde çok anlamlı olduğunu söylemek de güçtür.

Tablo-2.A.6. Cinsiyet-Kur'an okuma sıklığı

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Hergün	Ramazan'da	Cuma akşamları	Hiç okumuyor	Satır toplamı
Erkek	136 31.4 75.1 22.3	65 15 66.3 10.6	192 44.3 72.5 31.4	40 9.2 59.7 6.5	433 70.9
Kadın	45 25.3 24.9 7.4	33 18.5 33.7 5.4	73 41 27.5 11.9	27 15.2 40.3 4.4	178 29.1
Kolon Toplamı	181 29.6	98 16	265 43.4	67 11	611 100

$X^2=6.94654$

$SD=3$

$P< .07362$

Kur'an'ın toplumumuzdaki genel anlayışa paralel olarak genellikle cuma akşamları okunduğu, tablonun dikkat çeken yönlerinden biridir. En sık bir şekilde (hergün) Kur'an

³⁸⁸ -PERŞEMBE, E.; a. g. t., sh.279.

³⁸⁹ -YURDUSEVER, İ., a. g. t., sh.41.

okumanın erkeklerde %31.4 ve bayanlarda %25.3 oranında olduğu görülmektedir. Ramazan ayında ise Kur'an okumada bayanlar ön sıraya (%18.5) geçmektedir.

Tablo-2.A.7. Cinsiyet-dört büyük kitaptan birisi aşağıdakilerden hangisine gönderilmiştir?

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	H.z. İdris	H.z. Süleyman	H.z. Musa	H.z. Şit	H.z. Yusuf	Satır toplam
Erkek	42 3.5 66.7 2.4	56 4.6 58.3 3.2	1058 87.8 69.6 59.6	19 1.6 63.3 1.1	30 2.5 44.8 1.7	1205 67.8
Kadın	21 3.7 33.3 1.2	40 7 41.7 2.3	462 80.9 30.4 26	11 1.9 36.7 .6	37 6.5 55.2 2.1	571 32.2
Kolon Toplam	63 3.5	96 5.4	1520 85.6	30 1.7	67 3.8	1776 100

$$X^2=22.80578$$

$$SD=4$$

$$P<.00014$$

Erkeklerin bu sorunun doğru cevabını bayanlara nazaran daha iyi bildikleri tabloda görülmektedir. Sorunun cevabı "H.z. Musa"yı işaretleyenler, erkeklerde %87.8 iken bayanlarda bu oran %80.9'dur. Bizce bunun nedeni, erkeklerin tahsil yapma ve camilerdeki va'z ve hutbe gibi eğitim vasıtalarından yararlanma imkanlarının daha fazla oluşudur.

Tablo-2.A.8. Cinsiyet-H.z. Muhammed'in babası aşağıdakilerden hangisidir?

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Abdulmutalip	Ebu Talip	Abdullah	İbrahim	Satır. toplamı
Erkek	138 11.5 66.7 7.8	69 5.7 56.1 3.9	973 80.7 69.5 54.7	25 2.1 53.2 1.4	1205 67.8
Kadın	69 12 33.3 3.9	54 9.4 43.9 3	428 74.7 30.5 24.1	22 3.8 46.8 1.2	573 32.2
Kolon Toplamı	207 11.6	123 6.9	1401 78.8	47 2.6	1778 100

$$X^2= 14.17284$$

$$SD=3$$

$$P<.00268$$

Önceki tabloda görüldüğü gibi, burada da dinî bilgi bakımından erkeklerin nisbeten daha iyi oldukları anlaşılmaktadır. Mesela erkeklerde doğru cevap verme oranı %80.7 iken bayanlarda bu oran %74.7'ye düşmektedir.

Tablo-2.A.9. Cinsiyet-aşağıdaki işlemlerden hangisi daha önemlidir?

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Mevlit okutmak	beş vakit namaz	Çocuğu sünnet	Yatırlara kurban	teravih namazı	bayram namazı	hiçbiri	satır top.
Erkek	86 7.1 64.2 4.8	960 79.4 70.4 53.8	81 6.7 55.5 4.5	16 1.3 45.7 .9		6 .5 60 .3	60 5 63.2 3.4	1209 67.8
Kadın	48 8.3 35.8 2.7	403 70.1 29.6 22.6	65 11.3 44.5 3.6	19 3.3 54.3 1.1	1 .2 100 .1	4 .7 40 .2	35 6.1 36.8 2	575 32.2
Kol Top.	134 7.5	1363 76.4	146 8.2	35 2	1 .1	10 .6	95 5.3	1784 100

Önceki tablolarda geçtiği gibi, bu tabloda da kadınların dini konuda erkekler kadar bilgi sahibi bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yeterli ve sağlıklı bilgileri olmayan kişilerin hurafe ve batıl inanışlara saplandıkları bir gerçektir. Örnek olarak yatırlara adakta bulunarak orada kurban kesmeyi önemli bir dinî görev kabul etme erkeklerde %1.3 ve bayanlarda %3.3 oranındadır. Nitekim bu tür inanç ve uygulamalara günlük hayatımızda her zaman rastlamak mümkündür.

Tablo-2.A.10. Cinsiyet-dinî bilgilerini en çok nereden almış?

sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Kendisi okuyarak	anne ve babasından	din görevlilerinden	Kur'an kursundan	İ.hatip lisesinden	Diğer okullardan	Satır toplamı
Erkek	504 43.4 75.2 29.4	262 22.5 56.6 15.3	135 11.6 74.2 7.9	82 7.1 64.1 4.8	58 5 90.6 3.4	121 10.4 57.9 7.1	1162 67.7
Kadın	166 30 24.8 9.7	201 36.3 43.4 11.7	47 8.5 25.8 2.7	46 8.3 35.9 2.7	6 1.1 9.4 .3	88 15.9 42.1 5.1	554 32.3
Kol.Toplamı	670 39	463 27	182 10.6	128 7.5	64 3.7	209 12.2	1716 100

X²= 72.34524

SD=5

P<.00000

Cinsiyetle dinî bilgi kaynakları arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bu tabloya göre, kendi incelemesi sonucu dini öğrenme oranı erkeklerde %43.4 ve bayanlarda %30'dur. Bu rakamlar, bayanların erkekler kadar kendi imkanları ile dini öğrenemediğini bize göstermektedir. Ayrıca dinî bilgi kaynağı olarak din görevlilerini gösteren denekler, erkeklerde %11.6 iken bayanlarda bu oran % 8.5'tir. Bu sonuçlar, bayanların camilerdeki

yaygın eğitimden erkekler kadar yararlanamadığı gerçeğini açıkça gözler önüne sermektedir. Bayanların ise daha çok bu eksikliklerini ailede (anne-baba) tamamlamaya çalıştıkları görülmektedir. (%36.3). Halbuki dinini ailesinden öğrendiğini söyleyen erkek deneklerin oranı sadece %22.5'tir.

Tablo-2.A.11. Cinsiyet-İlk ve ortadereceli okullarda verilen dinî bilgiler yeterli mi?

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Evet	Hayır	Fikrim yok	Satır toplamı
Erkek	192 15.8 58 10.7	924 75.9 72.1 51.4	102 8.4 55.1 5.7	1218 67.8
Kadın	139 24 42 7.7	357 61.7 27.9 19.9	83 14.3 44.9 4.6	579 32.2
KolonToplamı	331 18.4	1281 71.3	185 10.3	1797 100

$$X^2=39.12897$$

$$SD=2$$

$$P<.00000$$

Aslında bu tür sorulara sağlıklı cevap verebilmek, yeterli bir bilgi ve eğitim almış olmakla yakından ilgilidir. Daha önce de yer yer işaret ettiğimiz gibi, Türk toplumunda kadınların erkeklerle aynı eğitim düzeyine yükselebilmüş olduklarını söylemek henüz mümkün değildir. İşte bu gerçek, cinsiyetle ilgili tüm tablolarda kendini açıkça hissettirmektedir. Mesela, erkeklerin okullarda verilen dinî eğitim hakkında bayanlara nisbetle az çok bilgileri olduğu için, mevcut eğitimi yetersiz görme oranı yüksektir. (Erkeklerde: %75.9, bayanlarda : %61.7) Erkek ve kadınlar arasındaki bu farkı “fikrim yok” şıkkında daha açık bir şekilde görmek mümkündür. (Erkeklerde: %8.4, bayanlarda : %14.3)

Tablo-2.A.12. Cinsiyet-İlk ve ortadereceli okullarda din dersi zorunlu olarak okutulmalı mıdır?

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Evet	Hayır	Fikrim Yok	Satır toplamı
Erkek	948 78 71 52.8	224 18.4 62.2 12.5	44 3.6 44 2.5	1216 67.7
Kadın	387 66.8 29 21.6	136 23.5 37.8 7.6	56 9.7 56 3.1	579 32.3
Kolon Toplamı	1335 74.4	360 20.1	100 5.6	1795 100

$$X^2=37.34512$$

$$SD=2$$

$$P<.00000$$

Din eğitiminin zorunlu olarak okullarda verilmesi isteği erkeklerde %78 olmasına karşılık bu oran bayanlarda %66.8'e düşmektedir. Öte yandan bu konuda fikir beyan etmeme oranı bakımından bayanlar yine ilk sırayı almışlardır. (Bayanlarda: %9.7, erkeklerde: %3.6)

4.2.B.Yaş-Din İlişkisi

Tablo-2.B.1. Yaş-beş vakit namaz kılma

Sayı sıra yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Arasıra	Ramazan'da	Hiç kılmıyor	Hiç kılmıyor başlamak istiyor	Sıra Toplamı
20-25 Yaş	165 32.3 21.8 9.2	140 27.4 33 7.8	37 7.2 38.5 2.1	51 10 23.1 2.8	118 23.1 40.5 6.6	511 28.5
26-30	134 32.8 17.7 7.5	117 28.6 27.6 6.5	21 5.1 21.9 1.2	63 15.4 28.5 3.5	74 18.1 25.4 4.1	409 22.8
31-40	261 50 34.4 14.6	99 19 23.3 5.5	28 5.4 29.2 1.6	62 11.9 28.1 3.5	72 13.8 24.7 4	522 29.2
41-50	118 50.9 15.6 6.6	55 23.7 13 3.1	7 3 7.3 .4	32 13.8 14.5 1.8	20 8.6 6.9 1.1	232 13
51-60	49 64.5 6.5 2.7	8 10.5 1.9 .4	2 2.6 2.1 .1	12 15.8 5.4 .7	5 6.6 1.7 .3	76 4.2
61 ve daha yukarı	31 77.5 4.1 1.7	5 12.5 1.2 .3	1 2.5 1 .1	1 2.5 .5 .1	2 5 .7 .1	40 2.2
Kolon Toplamı	758 42.3	424 23.7	96 5.4	221 12.3	291 16.3	1790 100

$$X^2=122.97884$$

$$SD=20$$

$$P<.00000$$

Tablo dikkatlice incelendiğinde yaşın ilerlemesi ile birlikte beş vakit namaz kılmada tedrici bir yükseliş göze çarpmaktadır. Şöyle ki, yaş gruplarına göre sürekli beş vakit namazını kılanların yüzdelerinin sıralarsak (%32.3, %32.8, %50, %50.9, %64.5 ve %77.5) konu daha açık ve net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde diğer yaş gruplarında hiç namaz kılmayanların oranı %10 ile %15 arasında değişirken 61 ve daha yukarı kategorisinde bu oran %2,5'e kadar düşmektedir.

Nitekim bir araştırmada yaş faktörünün dinin ibadet, duygu ve etki boyutlarında olumlu bir etki yaptığı fakat inanç ve bilgi boyutları üzerinde anlamlı bir değişiklik meydana

getirmediği tesbit edilmiştir.³⁹⁰ Başka bir araştırmada da benzer sonuçlar alınmıştır: Namaz kılanlar en fazla %39.2 ile 61 ve daha yukarı yaş grubunda yer almakta iken, hiç namaz kılmadığını söyleyenler %76.5 ile 14-29 yaşları arasında bulunmuşlardır.³⁹¹

Tablo-2.B.2. Yaş-teravih namazı kılma

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Arasıra	Hiç kılmıyor	Hiç kılmıyor, başlamak istiyor	Sıra toplamı
20-25	166 33.6 22.8 9.5	202 40.9 35.9 11.6	54 10.9 23.5 3.1	72 14.6 31.7 4.1	494 28.3
26-30	135 34.1 18.5 7.7	127 32.1 22.6 7.3	61 15.4 26.5 3.5	73 18.4 32.2 4.2	396 22.7
31-40	247 48.2 33.9 14.1	145 28.3 25.8 8.3	64 12.5 27.8 3.7	56 10.9 24.7 3.2	512 29.3
41-50	110 47.8 15.1 6.3	67 29.1 11.9 3.8	37 16.1 16.1 2.1	16 7 7 .9	230 13.2
51-60	43 56.6 5.9 2.5	13 17.1 2.3 .7	13 17.1 5.7 .7	7 9.2 3.1 .4	76 4.3
61 ve daha yukarı	27 67.5 3.7 1.5	9 22.5 1.6 .5	1 2.5 .4 .1	3 7.5 1.3 .2	40 2.3
Kolon Toplamı	728 41.6	563 32.2	230 13.2	227 13	1748 100

$X^2=81.51204$

SD=15

P<.00000

Yaşın beş vakit namazda olduğu gibi, teravih namazı üzerinde de önemli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 20-25 yaş grubunda teravih namazını devamlı kılan denekler % 33.6 iken en yüksek yaş grubunda (61 ve daha yukarı) bu oran %67.5'e yükselmektedir.

Atalay da köy gençlerinde ibadet yapma oranının düşüklüğünü ve kesin bir kural olmamakla birlikte, ibadetin yaşlıların bir uğraşısı olduğu anlayışının yaygın olduğunu tesbit etmiştir. Ayrıca devamlı namaz kılma oranının 15-17 yaş grubunda %11.1, 18-21 yaş

³⁹⁰ -UYŞAL, V.; a. g. m., sh.173.

³⁹¹ -PERŞEMBE, E.; a. g. t., sh. 218.

grubunda %23.3 ve 22-25 yaş grubunda %40.9 olduğu aynı araştırmanın elde ettiği bir başka sonuçtur.³⁹²

Tablo-2.B.3. Yaş-Ramazan'da oruç tutma.

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Bazı yıllar	Bazı günler	Hiç tutmuyor	Hiç tutmuyor, başlamak istiyor	Sıra toplamı
20-25	422 82.7 29.4 23.7	9 1.8 11.7 .5	36 7.1 34.3 2	34 6.7 26.6 1.9	9 1.8 29 .5	510 28.7
26-30	309 75.7 21.5 17.4	23 5.6 29.9 1.3	27 6.6 25.7 1.5	37 9.1 28.9 2.1	12 2.9 38.7 .7	408 22.9
31-40	432 83.7 30.1 24.3	14 2.7 18.2 .8	24 4.7 22.9 1.3	39 7.6 30.5 2.2	7 1.4 22.6 .4	516 29
41-50	184 80 12.8 10.3	22 9.6 28.6 1.2	8 3.5 7.6 .4	14 6.1 10.9 .8	2 .9 6.5 .1	230 12.9
51-60	56 73.7 3.9 3.1	9 11.8 11.7 .5	7 9.2 6.7 .4	3 3.9 2.3 .2	1 1.3 3.2 .1	76 4.3
61 ve daha yukarı	34 89.5 2.4 1.9		3 7.9 2.9 .2	1 2.6 .8 .1		38 2.1
Kolon Toplamı	1437 80.8	77 4.3	105 5.9	128 7.2	31 1.7	1778 100

Devamlı orucunu tutan deneklerin yaş gruplarına göre yüzdeleri incelendiğinde, yaştan ilerlemesiyle birlikte oruç tutma oranında çok büyük bir artışın olmayışı hemen dikkat çekmektedir. Bunun nedeni, daha önce de yeri geldikçe değindiğimiz gibi, orucun ülkemizde özel bir yer verilerek yüksek düzeyde yerine getirilen bir ibadet oluşundadır. Örneğin, 20-25 yaş grubunda yer alan deneklerde düzenli oruç tutma %82.7 iken en ileri yaş grubunda (61 ve daha yukarı) bu oran bu kadar yaş farkına rağmen ancak %89.5'e ulaşabilmektedir.

³⁹² -ATALAY, B.; a. g. e. sh.131.

Tablo-2.B.4. Yaş-hacca gitme

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Hacca gitmek istemiyor	İmkan bulursa gitmek istiyor	Bir defa hacca gitmiş	Birden fazla hacca gitmiş	Sıra toplamı
20-25	69 13.6 26.4 3.9	427 83.9 30.5 23.9	12 2.4 18.2 .7	1 .2 1.6 .1	509 28.5
26-30	72 17.6 27.6 4	323 79 23.1 18.1	6 1.5 9.1 .3	8 2 12.7 .4	409 22.9
31-40	73 14 28 4.1	403 77.4 28.8 22.5	15 2.9 22.7 .8	30 5.8 47.6 1.7	521 29.1
41-50	36 15.5 13.8 2	172 73.8 12.3 9.6	13 5.6 19.7 .7	12 5.2 19 .7	233 13
51-60	8 10.5 3.1 .4	47 61.8 3.4 2.6	11 14.5 16.7 .6	10 13.2 15.9 .6	76 4.3
61 ve daha yukarı	3 7.5 1.1 .2	26 65 1.9 1.5	9 22.5 13.6 .5	2 5 3.2 .1	40 2.2
Kolon Toplamı	261 14.6	1398 78.2	66 3.7	63 3.5	1788 100

$$X^2= 133.27734$$

$$SD= 15$$

$$P<.00000$$

Şimdiye kadar hacca bir defa gitmiş olanların yaş dağılımına baktığımızda küçük yaşlardan büyük yaş gruplarına doğru çıkıldıkça sürekli bir artışla karşılaşılmaktadır. Mesela 20-25 yaş kategorisinde bir defa hacca gidenler %2.4 iken “61 ve daha yukarı” yaş grubunda %22.5’e yükselmektedir.

Hac, dinen hem malî ve hem de bedenî özelliği olan bir ibadet olarak kabul edilmektedir. Yani haccın yapılabilmesi için zengin olmanın yanında sağlığın da elverişli olması gerekmektedir. Bu ağır şartlar, şüphesiz bu ibadetin yerine getirilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak, haccın çok az sayılabilecek derecede (bir ve birden fazla gitmişlerin toplamı: %7.2) gerçekleştirilmiş olmasının nedeni sadece bunlar değildir. Toplumumuzda genelde hacca, yaşlılıkta yapılan ya da yapılması gereken bir ibadet gözüyle bakılmaktadır. Halbuki İslam, şartlarını taşıyan her müslümana vakit kaybetmeden bu

ibadetin yapılmasını tavsiye etmektedir. Nitekim Endonezya ve Malezya gibi bazı İslam ülkelerinde hac genç yaşlarda yapılmaktadır. Zira bu durum, Türkiye’den hacca giden vatandaşlarımızın son derece dikkatini çeken bir olaydır.

Tablo-2.B.5. Yaş-dört büyük kitaptan birisi aşağıdakilerden hangisine gönderilmiştir?

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Hiz. İdris	Hiz. Süleyman	Hiz. Musa	Hiz. Şit	Hiz. Yusuf	Sıra toplamı
20-25	9 1.8 14.9 .5	13 2.6 13.5 .7	466 91.9 30.7 26.3	6 1.2 20 .3	13 2.6 19.4 .7	507 28.6
26-30	8 2 12.7 .5	20 5 20.8 1.1	343 86 22.6 19.3	6 1.5 20 .3	22 5.5 32.8 1.2	399 22.5
31-40	20 3.8 31.7 1.1	28 5.4 29.2 1.6	442 84.8 29.1 24.9	16 3.1 53.3 .9	15 2.9 22.4 .8	521 29.4
41-50	17 7.3 27 1	24 10.3 25 1.4	181 77.7 11.9 10.2	1 .4 3.3 .1	10 4.3 14.9 .6	233 13.1
51-60	7 9.3 11.1 .4	9 12 9.4 .5	55 73.3 3.6 3.1		4 5.3 6 .2	75 4.2
61 ve daha yukarı	2 5 3.2 .1	2 5 2.1 .1	32 80 2.1 1.8	1 2.5 3.3 .1	3 7.5 4.5 .2	40 2.3
Kolon Toplamı	63 3.5	96 5.4	1519 85.6	30 1.7	67 3.8	1775 100

Bu soruyu doğru olarak (Hz. Musa) cevaplandıranların yüzdelere bakarsak en yüksek rakamın (%91.9), 20-25 yaş gruplarındaki deneklere ait olduğu görülür. Bunu ikinci sırada (%86), 26-30 ve üçüncü sırada (%84.8), 31-40 yaş grubundakiler takip etmektedir. Dolayısıyla dinî bilgi bakımından yaşları 20 ile 40 arasında değişen deneklerin daha iyi olduğunu söyleyebiliriz. Bize göre bunun nedeni, orta dereceli okullarda dinderslerinin zorunlu olarak okutulması başta olmak üzere, son yıllarda dinî içerikli yayınlar yapan radyo, Tv, gazete, dergi, kitap vb’de görülen hızlı artıştır.

Şimdiye kadar incelendiğimiz tablolardan yaşı dinin ibadet boyutu üzerinde çok olumlu bir etki oluşturduğu fakat bilgi boyutunda aynı şekilde etkileyici olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Taplamacıoğlu'nun Türkiye genelinde uygulamış olduğu anket sonucunda 16-30 yaş grubunda dinin gereklerini yerine getiren “dini bütünler (pratiquants)” %31.8 iken, 30-50 yaş grubunda bu oran %48.5'e yükselmiştir. 50 yaşın üzerindeki kimselerde ise “dini bütün”lük en yüksek orana (%69.5) çıkmaktadır.³⁹³

Tablo-2.B.6. Yaş-dindarı tercih etme

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Evet	Hayır	Kararsız	Sıra toplamı
20-25	305 60.6 26.8 17.1	112 22.3 27.9 6.3	86 17.1 35.5 4.8	503 28.3
26-30	239 58.4 21 13.4	98 24 24.4 5.5	72 17.6 29.8 4	409 23
31-40	349 67 30.7 19.6	119 22.8 29.6 6.7	53 10.2 21.9 3	521 29.3
41-50	154 66.4 13.6 8.7	56 24.1 13.9 3.1	22 9.5 9.1 1.2	232 13
51-60	53 70.7 4.7 3	13 17.3 3.2 .7	9 12 3.7 .5	75 4.2
61 ve daha yukarı	36 90 3.2 2	4 10 1 .2		40 2.2
Kolon Toplamı	1136 63.8	402 22.6	242 13.6	1780 100

Yaşın dindarın tercih edilmesinde önemli bir faktör olduğu tablonun incelenmesinden anlaşılmaktadır. Örneğin, bu tercihte en yüksek oran (%90), en ileri (61 ve daha yukarı) yaş grubundaki deneklerde görülmektedir. İkinci sırayı (%70.7) yine yaşı ikinci derecede ileri olanlar (51-60) almaktadır. Bazı istisnalar hariç tutulursa dindarların tercih edilmesinde yaşı müsbet manada önemli yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

³⁹³ -TAPLAMACIOĞLU, M.; a. g. m., sh.145-146.

Tablo-2.B.7. Yaş - ilk ve ortadereceli okullarda din dersi zorunlu olsun mu?

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Evete	Hayır	Fikrim Yok	Satır Toplamı
20-25	392 76.2 29.4 21.9	98 19.1 27.2 5.5	22 4.3 22 1.2	512 28.5
26-30	283 68.9 21.2 15.8	99 24.1 27.5 5.5	29 7.1 29 1.6	411 22.9
31-40	399 76.4 29.9 22.2	92 17.6 25.6 5.1	31 5.9 31 1.7	522 29.1
41-50	167 71.7 12.5 9.3	53 22.7 14.7 3	13 5.6 13 .7	233 13
51-60	55 72.4 4.1 3.1	16 21.1 4.4 .9	5 6.6 5 .3	76 4.2
61 ve daha yukarı	38 95 2.8 2.1	2 5 .6 .1		40 2.2
Kolon Toplamı	1334 74.4	360 20.1	100 5.6	1794 100

Dindersinin ilk ve ortadereceli okullarda zorunlu olarak okutulması isteği, en fazla (%95), 61 ve daha yukarı yaş grubunda yer alan deneklerde bulunmaktadır. Fakat ikinci sıra (%76.2), en genç yaş grubuna (20-25) geçmektedir. Oranlar arasında böyle inişli çıkışlı dalgalanmalar olmakla birlikte, yaşı ilerlemesine paralel olarak böyle bir talebin yoğunluk kazandığı yönünde bir genel eğilimin olduğunu söylemek de mümkündür.

Tezin muhtelif yerlerinde işaret edildiği gibi, halkın din eğitimine karşı özel bir ilgi duyduğu müşahade edilmektedir. Zira konunun uzmanları “din eğitimini genel eğitimin ayrılmaz bir parçası” olarak değerlendirmekte ve bu eğitimin devletin okullarında yapılmaması halinde halkın bu ihtiyacını ehliyetsiz kişilerle gidermeye çalışacağını vurgulamaktadırlar.³⁹⁴ Bizler de ilgili uzmanların bu konudaki görüşlerini paylaştığımızı belirtmek isteriz.

³⁹⁴ -BİLGİN, B.; “Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri”, A.Ü.İ.F.D.C. XXIV, Ank., 1981, sh.479.

Tablo-2.B.8. Yaş-Çocuğunu hangi okula göndermek istiyor?

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Ortaokul	Kur'an kursu	İmam-hatip lisesi	Hiçbiri	Sıra toplamı
20-25	242 49.6 28.1 13.9	57 11.7 34.3 3.3	168 34.4 24.6 9.6	21 4.3 58.3 1.2	488 28
26-30	222 56.1 25.8 12.7	27 6.8 16.3 1.5	140 35.4 20.5 8	7 1.8 19.4 .4	396 22.7
31-40	246 47.4 28.6 14	31 6 18.7 1.8	239 46.1 35 13.7	3 .6 8.3 .2	519 29.7
41-50	106 46.9 12.3 6.1	27 11.9 16.3 1.5	88 38.9 12.9 5	5 2.2 13.9 .3	226 13
51-60	32 42.1 3.7 1.8	10 13.2 6 .6	34 44.7 5 1.9		76 4.4
61 ve daha Yukarı	12 30 1.4 .7	14 35 8.4 .8	14 35 2 .8		40 2.3
Kolon Toplamı	860 49.3	166 9.5	683 39.1	36 2.1	1745 100

Kur'an kursunu tercih edenlerin genellikle ileri yaşlardaki denekler olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin Kur'an kursuna çocuğunu göndermek isteyenlerde ilk sırayı (%35), 61 ve daha yukarı yaşlarla yer alan denekler almaktadır. İkinci (%13.2) ve üçüncü (%11.9) sıra da yine ileri yaşlardaki (51-60 ve 41-50 yaş grubu) deneklere aittir. Dolayısıyla, yaşları 41 ve daha yukarı olan deneklerin Kur'an kursunu tercih ettiklerini söylememiz mümkündür. Buna karşılık yine dinî bir kurum olarak imam-hatip lisesi en çok (%46.1), 31-40 yaş grubu tarafından tercih edilmiştir. Kur'an kursu tercihinde başta bulunan 61 ve daha yukarı yaş grubu, burada ancak beşinci sırada (%35), yer almaktadır. Gençlerin daha çok imam-hatip lisesini tercih etmelerini bu okulda meslekî bilgiler yanında üniversiteye hazırlama imkanının da verilmesiyle açıklamak mümkündür.

4.2.C. Doğum Yeri-Din İlişkisi

Tablo-2.C.1. Doğum Yeri-beş vakit namaz kılma

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Arasıra	Ramazan'da	Hiç kılmıyor	Hiç kılmıyor, başlamak istiyor	Satır Toplamı
Köy	262 47.7 34.6 14.6	113 20.6 26.6 6.3	23 4.2 24 1.3	92 16.8 41.6 5.1	59 10.7 20.3 3.3	549 30.7
Kasaba, İlçe merkezi	180 40.7 23.8 10.1	107 24.2 25.2 6	32 7.2 33.3 1.8	40 9 18.1 2.2	83 18.8 28.5 4.6	442 24.7
İl Merkezi	315 39.4 41.6 17.6	205 25.7 48.2 11.5	41 5.1 42.7 2.3	89 11.1 40.3 5	149 18.6 51.2 8.3	799 44.6
Kolon Toplamı	757 42.3	425 23.7	96 5.4	221 12.3	291 16.3	1790 100

$$X^2= 41.89444$$

$$SD=8$$

$$P<.00000$$

Beş vakit namazını düzenli kılanların doğum yerlerine göre yüzdelerine baktığımız zaman, %47.7 ile köyün ilk sırada, %40.7 ile kasabanın ikinci sırada ve %39.4 ile şehir doğumluların da üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir.

Örf ve adetler gibi dinin de kırsal alanlarda daha yaygın ve baskın olduğuna dair sosyal bilimlerde genel bir kanaat mevcuttur. Birçok araştırmalarda bu genel anlayışın doğruluğu ortaya çıkmakta ise de, bunun her zaman ve mekan için geçerli olduğunu iddia etmek de mümkün görünmemektedir. Şöyle ki, Fransa 'da dinî uygulamalara bağlılık açısından şehirler, kasaba ve köylere göre bir hayli düşük bulunmuştur. İtalya'da ikamet yerinin nüfusca büyüklüğü ile kiliseye devam arasında ters bir orantının olduğu, İsviçre'de nüfusu 1000'den az olan yerlerde dinî pratiklere bağlılık %87 iken 100.000'den daha yukarı nüfuslu yerleşim merkezlerinde bu bağlılığın %43'e düştüğü ve Batı Almanya'da aynı amaçla yapılan araştırmalarda benzer sonuçların alındığı görülmüştür.³⁹⁵ Günay'a göre bu durum, aşırı laikleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ona göre, bugüne kadar dinin yerini dolduracak profan mutlak değerlerin varlığına insanlık henüz tanık olamamıştır. Modern toplumlarda dinin geçirdiği sarsıntı, din ve dindarlık şekillerinin yeni toplum düzenine uyumundan başka birşey değildir. Nitekim ileri derecede sanayileşmiş ve modernleşmiş olan A.B.D'de dinî pratiklere bağlılık % 16 iken bir süre sonra %61'e

³⁹⁵ -GÜNAY, Ü.; a. g. m. (I), sh.56-71.

yükselmiştir.³⁹⁶ Ayrıca Lantz (1949), kilisiye devamın köylerde oturanlarda şehirlerdeki kadar yüksek bulunduğunu; Bell (1938), köy ve küçük yerleşim birimlerinde kiliseye üye olmanın en az oranda olduğunu; Hollingshead (1949), aşağı sosyo-ekonomik sınıfta yer alan ailelerde kiliseye bağlılığın azaldığını ve Beekman (1947), gençlerde kiliseye en az devam eden grubun aşağı sosyo-ekonomik sınıftan geldiğini söylemişlerdir.³⁹⁷

Tablo-2.C.2. Doğum yeri- teravih namazı kılma

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Arasıra	Hiç kılmıyor	Hiç kılmıyor başlamak istiyor	Sıra toplamı
Köy	261 48.4 35.8 14.9	140 26 24.9 8	94 17.4 40.9 5.4	44 8.2 19.4 2.5	539 30.8
Kasaba İlçe Merkezi	194 45.9 26.6 11.1	124 29.3 22.1 7.1	49 11.6 21.3 2.8	56 13.2 24.7 3.2	423 24.2
Şehir	274 34.9 37.6 15.7	298 37.9 53 17	87 11.1 37.8 5	127 16.2 55.9 7.3	786 45
Kolon Toplamı	729 41.7	562 32.2	230 13.2	227 13	1748 100

$X^2= 58.66720$

SD=6

P<.00000

Teravih namazını sürekli kılanların doğum yerlerine göre dağılımına baktığımızda, yine köy doğumluların ilk (%48.4), kasaba doğumluların ikinci (%45.9) ve şehir doğumluların da üçüncü sırada (%34.9) yer aldıkları görülmektedir. Başka bir ifade ile, doğum yerinin büyüklüğü ile teravih namazının düzenli kılma arasında ters bir orantı vardır.

Nitekim Beers (1937) ve Leevy (1940) köy ve küçük yerleşme birimlerinde kiliseye devamın daha yüksek nisbette olduğunu, görmüşlerdir. Cressman (1937), genç kızlarda kilisiye devamın yüksek sosyo-ekonomik düzeydekilerde en az, aşağı sosyo-ekonomik sınıfta yer alanlarda daha yüksek nisbette olduğunu tesbit etmiştir.³⁹⁸

³⁹⁶ -GÜNAY, Ü.; a. g. m.(II), sh.52-57.

³⁹⁷ -ÖZDAYDAR, B.; a. g. e., sh.59.

³⁹⁸ -ÖZBAYDAR, B.; a. g. e., sh.59

Tablo-2.C.3 Doğum yeri-Ramazan'da oruç tutma.

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Bazı yıllar	Bazı günler	Hiç tutmuyor	Hiçtutmuyo r başlamak istiyor	Sıra toplamı
Köy	422 77.7 29.4 23.7	16 2.9 20.8 .9	33 6.1 31.4 1.9	63 11.6 49.2 3.5	9 1.7 29 .5	543 30.5
Kasaba-ilçe merkezi	362 81.7 25.2 20.4	18 4.1 23.4 1	26 5.9 24.8 1.5	32 7.2 25 1.8	5 1.1 16.1 .3	443 24.9
Şehir	653 82.4 45.4 36.7	43 5.4 55.8 2.4	46 5.8 43.8 2.6	33 4.2 25.8 1.9	17 2.1 54.8 1	792 44.5
Kolon Toplamı	1437 80.8	77 4.3	105 5.9	128 7.2	31 1.7	1778 100

$$X^2=32.13575$$

$$SD=8$$

$$P<.00009$$

Orucun toplumumuzda diğer farz ibadetlere nazaran yüksek oranda yerine getirilen bir ibadet olduğu daha önce açıklanmıştı. Bu tabloda önceki iki tablodan farklı olarak, orucun en fazla (%82.4) şehir doğumlu deneklerce tutulduğunu, bunu kasaba (%81.7) ve köy doğumluların (%77.7) takip ettiğini görmekteyiz.

Tablo-2.C.4. Doğum yeri -dört büyük kitaptan birisi aşağıdakilerden hangisine gönderilmiştir?

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Hız. İdris	Hız. Süleyman	Hız. Musa	Hız. Şit	Hız. Yusuf	Sıra Toplamı
Köy	25 4.6 39.7 1.4	31 5.7 32.3 1.7	453 82.8 29.8 25.5	12 2.2 40 .7	26 4.8 38.8 1.5	547 30.8
Kasaba-ilçe merkezi	18 4.2 28.6 1	24 5.5 25 1.4	368 85 24.2 20.7	10 2.3 33.3 .6	13 3 19.4 .7	433 24.4
Şehir	20 2.5 31.7 1.1	41 5.2 42.7 2.3	698 87.8 46. 39.3	8 1 26.7 .5	28 3.5 41.8 1.6	795 44.8
Kolon Toplamı	63 3.5	96 5.4	1519 85.6	30 1.7	67 3.8	1775 100

$$X^2= 11.79843$$

$$SD=8$$

$$P<.16043$$

Köy doğumluların %82.8'i, kasaba doğumluların %85'i ve şehir doğumluların %87.8'i bu sorunun doğru cevabını (Hz. Musa) işaretleyebilmişlerdir. Görüldüğü gibi köyden şehire doğru gidildikçe doğru cevap verme oranı yükselmektedir. Daha önce de değindiğimiz üzere, şehirin tahsil yapma, medyayı takip etme ve dinî cemaatlere katılma v.b. gibi imkan ve avantajlarının bu işte rol oynadığı tahmin edilmektedir.

Tablo-2.C.5-Doğum yeri-aşağıdakilerden hangisi daha önemlidir.?

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Mevlit okutmak	Beş vakit namaz	Çocuğun sünneti;	Yatırla ra Kurban	Teravih Namazı	Bayram Namazı	Hiçbiri	Sıra toplam
Köy	41 7.5 30.6 2.3	402 73.5 29.5 22.5	48 8.8 32.9 2.7	12 2.2 34.3 .7		2 .4 20 .1	42 7.7 44.2 2.4	547 7.7 44.2 2.4
Kasaba-ilçe merkezi	38 8.7 28.4 2.1	333 75.9 24.4 18.7	36 8.2 24.7 2	8 1.8 22.9 .4	1 .2 100 .1	1 .2 10 .1	22 5 23.2 1.2	439 24.6
Şehir	55 6.9 41 3.1	627 78.7 46 35.2	62 7.8 42.5 3.5	15 1.9 42.9 .8		7 .9 70 .4	31 3.9 32.6 1.7	797 44.7
Kolon Toplamı	134 7.5	1362 76.4	146 8.2	35 2	1 .1	10 .6	95 5.3	1783 100

Bir önceki tabloya benzer sonuçlarla burada da karşılaşmaktayız. Doğru cevabı bulmada en yüksek oran (%78.7) yine şehir doğumlulara aittir. Kasaba doğumlu denekler %75.9 ile bunu takip ederken, köy doğumlu deneklerin ise en sonda (%73.5) geldikleri görülmektedir. Böylece şehirde yaşayan halkın kırsal bölgelere göre, genel bilgi ve kültürde olduğu gibi, dinî konularda da daha çok bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo-2.C.6. Doğum yeri -ilk ve ortadereceli okullarda verilen dinî bilgiler yeterli mi?

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Evet	Hayır	Fikrim yok	Sıra Toplamı
Köy	110 20 33.2 6.1	394 71.6 30.8 21.9	46 8.4 24.9 2.6	550 30.6
Kasaba-ilçe merkezi	70 15.7 21.1 3.9	309 69.4 24.1 17.2	66 14.8 35.7 3.7	445 24.8
Şehir	151 18.9 45.6 8.4	577 72 45.1 32.1	73 9.1 39.5 4.1	801 44.6
Kolon Toplamı	331 18.4	1280 71.3	185 10.3	1796 100

$$X^2= 14.82572$$

$$SD=4$$

$$P<.00508$$

Mevcut din eğitimini en çok (%72) şehir doğumlu denekler yetersiz karşılamaktadırlar. İkinci sırayı (%71.6) köy doğumlular alırken üçüncülük de (%69.4) doğum yeri kasaba olan deneklere aittir. Verilen bir eğitimin yetersizliğini ileri sürebilmek, o konuda bilgi sahibi olmakla yakından ilgilidir. Dolayısıyla, şehir doğumlu deneklerin .bu eğitimi ilk sırada yetersiz karşılamalarında bilgi birikimlerinin etkili olabileceği sanılmaktadır.

Tablo-2.C.7. Doğum yeri -D.İ.B. ve görevlileri hakkında kanaat

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Topluma faydaları yok	Çok faydalıdır	Eğitim düzeyleri yükseltilmeli	Diyanet özerk olmalı	Fikrim yok	Sıra toplamı
Köy	83 15.1 36.7 4.6	102 18.5 30.1 5.7	96 17.4 22.2 5.4	231 41.9 35.1 12.9	39 7.1 28.9 2.2	551 30.8
Kasaba-ilçe merkezi	42 9.5 18.6 2.3	93 21 27.4 5.2	134 30.3 30.9 7.5	137 31 20.8 7.6	36 8.1 26.7 2	442 24.7
Şehir	101 12.7 44.7 5.6	144 18 42.5 8	203 25.4 46.9 11.3	290 36.3 44.1 16.2	60 7.5 44.4 3.4	798 44.6
Kolon Toplamı	226 12.6	339 18.9	433 24.2	658 36.7	135 7.5	1791 100

$$X^2= 33.65379$$

$$SD=8$$

$$P<.00005$$

Deneklerin bu tabloda yoğun olarak iki hususa işaret ettikleri görülmektedir. Birisi halen görev yapan personelin eğitimlerinin yükseltilmesi diğer de D.İ.B'nın özerk bir yapıya kavuşturulmasıdır. Din görevlilerinin eğitim düzeylerinin yükseltilmesine önem veren tüm denek sayısı 433 olmasına karşılık, bu teşkilatın (D.İ.B.) özerk olmasını isteyen deneklerin sayısı ise daha fazla olarak 658'dir. Bunların doğum yerlerine göre dağılımı ise şöyledir: Personelin eğitilmesini arzu edenlerden %30.3'ü kasaba, %25.4'ü şehir ve %17.4'ü köy doğumludur. Kasaba'da doğmuş deneklerin, din görevlilerinin eğitimlerinin yükseltilmesinin en çok isteyenler olduğu görülmektedir. Diğer taraftan D.İ.B'nın daha iyi hizmet verebilmesi amacıyla özerk bir statünün verilmesini isteyenlerin %41.9'u köy, %36.3'ü şehir ve %31'i kasaba doğumludur.

1993 yılında toplanan I. din şurasında bu kurumun siyasi insiyatifin dışında tutulabilmesi için Yüksek Öğretim Kurumu (Y.Ö.K) ve Türkiye Radyo ve Televizyon (T.R.T.) gibi özerk hale getirilmesi, doğrudan Cumhurbaşkanı'na bağlı olması ve başkanının seçimle belirlenmesi talepleri şuranın nihaî kararları arasında yer almıştır.³⁹⁹ Ayrıca benzer bir teklif Din Eğitimi Raporu'nda yer aldığı gibi⁴⁰⁰, Samsun il ve ilçelerinde gerçekleştirilen uygulamalı bir çalışmada, din görevlilerinin böyle bir beklenti içerisinde oldukları görülmüştür.⁴⁰¹ Adigeçen teşkilatın topluma sağlıklı bir din hizmeti sunabilmesi için böyle bir yapıya kavuşturulmasının yerinde olacağı kanaatine bizler de katılmaktayız.

Tablo-2.C.8. Doğum yeri- çocuğunu hangi okula göndermek istiyor?

Sayı satur yüzdesi kolon yüzdesi toplum yüzde	Ortaokul	Kur'an kursu	İmam-hatip lisesi	Hiçbiri	Sıra Toplamı
Köy	217 40.6 25.2 12.4	69 12.9 41.6 4	233 43.6 34.1 13.4	15 2.8 41.7 .9	534 30.6
Kasaba-ilçe merkezi	224 52.5 26 12.8	43 10.1 25.9 2.5	155 36.3 22.7 8.9	5 1.2 13.9 .3	427 24.5
Şehir	419 53.4 48.7 24	54 6.9 32.5 3.1	295 37.6 43.2 16.9	16 2 44.4 .9	784 44.9
Kolon Toplamı	860 49.3	166 9.5	683 39.1	36 2.1	1745 100

$$X^2= 31.25035$$

$$SD=6$$

$$P<.00002$$

³⁹⁹ -I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, (II), Ank., 1995, sh.702.

⁴⁰⁰ -BOLAY, S.H. ve TÜRKÖNE, M.; Din Eğitimi Raporu, Ank,1985, sh.184.

⁴⁰¹ -KÖYLÜ, M.; "Din Görevlilerinin Meslekî Problemleri" 19 Mayıs Ü. İ.F.D., S.5, Samsun, 1991, sh.208.

Deneklerin dinî okulları (Kur'an kursu ve imam-hatip lisesi) tercih etmede doğum yerinin etkili bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Gerek Kur'an kursu ve gerekse imam-hatip lisesi, en başta köy doğumlu deneklerce tercih edilmiştir. Kur'an kursu ikinci olarak (%10.1) kasaba doğumlu denekler tarafından tercih edilirken, imam-hatip lisesi tercihinde ise şehir doğumlular ikinci sırayı %37.6 almaktadırlar. Ayrıca burada bir dini okul olarak imam-hatip lisesinin Kur'an kursuna göre çok büyük bir farkla tercih edildiğine de dikkat etmek gerekir. Çocuğunu Kur'an kursuna göndermek isteyen tüm denek sayısı 166 (%9.5) iken imam-hatip lisesi tercihinde denek sayısı 683'e (%39.1) yükselmektedir. Zira, Kur'an kursu bir üst öğrenim olarak kabul edilmemekte ve sadece Kur'an öğretilmektedir. Halbuki imam-hatip lisesi, bir meslek okulu olmanın yanında ayrıca öğrenciyi üniversiteye de hazırlamaktadır. Burada anket uygularken bazı denekler, çocuklarını imam-hatip lisesine göndermeyi arzu ettiklerini, ancak bu okul mezunlarının başta harp okulları olmak üzere bazı yerlere kabul edilmemesi nedeniyle ortaokulu tercih ettiklerini ayrıca sözlü olarak belirtmişleridir.

4.2. D. Eğitim Düzeyi-Din İlişkisi

Tablo-2.D.1. Tahsil-beş vakit namaz kılma.

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Arasıra	Ramazan'da	Hiç kılmıyor	Hiç kılmıyor, başlamak istiyor	Sıra Toplamı
Okur-yazar değil	44 66.7 5.8 2.5	11 16.7 2.6 .6	1 1.5 1 .1	8 12.1 3.6 .4	2 3 .7 .1	66 3.7
Okur-yazar	34 44.7 4.5 1.9	24 31.6 5.6 1.3	1 1.3 1 .1	12 15.8 5.4 .7	5 6.6 1.7 .3	76 4.2
İlkokul mezunu	178 51.6 23.5 9.9	72 20.9 16.9 4	19 5.5 19.8 1.1	32 9.3 14.5 1.8	44 12.8 15.2 2.5	345 19.3
Orta veya lise mezunu	316 38.7 41.7 17.7	209 25.6 49.2 11.7	43 5.3 44.8 2.4	86 10.5 38.9 4.8	162 19.9 55.9 9.1	816 45.6
Üniversite mezunu	185 38.1 24.4 10.3	109 22.4 25.6 6.1	32 6.6 33.3 1.8	83 17.1 37.6 4.6	77 15.8 26.6 4.3	486 27.2
Kolon Toplamı	757 42.3	425 23.8	96 5.4	221 12.4	290 16.2	1789 100

$X^2= 67.57745$

SD=16

P<.00000

Eğitim faktörünün deneklerin beş vakit namazı eda etmelerinde belirleyici rol oynadığı tablonun incelenmesinden anlaşılmaktadır. Okur-yazar olmayanlarda düzenli beş vakit namaz kılma oranı en yüksek olarak %66.7 iken herhangi bir okulu bitirmemiş okur-yazar deneklerde ise bu oran %44.7'ye düşmektedir. İlkokul mezunlarında bir yükselme ile bu oran %51.6'ya çıkmakta, orta ve lise düzeyindeki deneklerde tekrar %38.7 ye inmektedir. Beş vakit namazı hiç kılmadığı gibi, bu halini devam ettirmede ısrarlı görünenlerin en fazla üniversite mezunları arasında olduğu tablonun dikkat çeken başka bir yönüdür.

Bu konuda yapılmış başka bir araştırmada da, sürekli beş vakit namaz kıldığını belirten deneklerin en büyük oranını (%37.5) ilkökul mezunları oluşturmuştur. Bunu sırasıyla ortaokul mezunları (%20.3), okur yazarlar (%17.2), okur yazar olmayanlar (%12.5), lise mezunları (%7.8) ve yüksek okul mezunları (%4.7) takip etmiştir.⁴⁰² Görüldüğü gibi, iki araştırmanın bulguları arasında tam bir benzerlik bulunmaktadır. Dolayısıyla ülkemizde tahsil düzeyi ile beş vakit namaz kılma arasında ters bir orantının varlığından söz etmek mümkündür.

Tablo-2.D.2. Tahsil-Ramazan'da oruç tutma.

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Bazı yıllar	Bazı günler	Hiç tutmuyor	Hiç tutmuyor, başlamak istiyor	Sıra toplamı
Okur-yazar değil	56 87.5 3.9 3.2		2 3.1 1.9 .1	6 9.4 4.7 .3		64 3.6
Okur-yazar	61 80.3 4.2 3.4	8 10.5 10.4 .5	3 3.9 2.9 .2	4 5.3 3.1 .2		76 4.3
İlkokul	293 85.2 20.4 16.5	10 2.9 13 .6	15 4.4 14.3 .8	22 6.4 17.2 1.2	4 1.2 12.9 .2	344 19.4
Orta veya lise	671 82.9 46.7 37.8	41 5.1 53.2 2.3	42 5.2 40 2.4	43 5.3 33.6 2.4	12 1.5 38.7 .7	809 45.5
Üniversite	355 73.3 24.7 20	18 3.7 23.4 1	43 8.9 41 2.4	53 11 41.4 3	15 3.1 48.4 .8	484 27.2
Kolon Toplamı	1436 80.8	77 4.3	105 5.9	128 7.2	31 1.7	1777 100

⁴⁰² -PERŞEMBE, E.; a. g. t., sh.224.

Ramazan ayında düzenli orucunu tutmada okur-yazar olmayan denekler başta (%87.5) gelmektedirler. İkinci sırayı (%85.2) ilkokul mezunları alırken üçüncü olarak (%82.9) orta veya lise mezunları bunu takip etmektedir. Son sırada (%73.3) ise üniversite mezunları gelmektedir.

Bireylerin dinî yaşayışı ile eğitim-öğretim düzeyleri arasında yakın ilişkilerin olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Örneğin Fransa'nın Lyon şehrinde ev reisleri ve eşlerinin öğrenim durumlarıyla dinî pratiklere bağlılıkları arasında doğru bir orantının var olduğu görülmüştür. Öğrenim seviyesinin yükselişi ile birlikte dinî pratikleri yerine getirme oranında da bir artış göze çarpmaktadır. İlkokul mezunu erkeklerde %13.8 olan dinî pratiklere bağlılık oranı, üniversite mezunu erkeklerde %57'ye yükselmektedir. Aynı amaçla 1954 yılında A.B.D.'de gerçekleştirilen başka bir kamuoyu yoklamasında, kilisede pazar ayinlerine katılma oranının ilkokul düzeyinde %43, lise düzeyinde %47 ve üniversite düzeyinde de %51 olmak üzere, öğrenim düzeyinin artışına paralel olarak yükseldiği anlaşılmıştır. Buna karşılık, Polonya ve Japonya'da bunun tersi bir durum ile karşılaşmaktayız. Bu ülkelerde öğrenim düzeyi ile dine bağlılık arasında ters bir orantı vardır. Başka bir ifade ile, bireylerin öğrenim düzeyleri yükseldikçe, dinî pratikleri ihmal etmeye başlamaktadırlar. Ülkeler arasında bu farklı manzara, din ve eğitim ilişkilerinin karmaşıklığından ileri gelmektedir. Şüphesiz eğitim politikasında hedeflenen amacın burada önemli rolü vardır. Zira, dinî eğitim ile dine bağlılık arasında müsbet bir ilişki söz konusudur. İngiliz gençlere uygulanan bir anketten elde edilen verilere göre, hiç dinî eğitim almamış olanlarda düzenli kiliseye devam etmenin en düşük düzeyde olduğu görülmüştür.⁴⁰³

⁴⁰³ - GÜNAY, Ü., a. g. m., (II), sh.30-32.

Tablo-2.D.3. Tahsil-Kur'an okumayı bilme.

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Biliyor	Bilmiyor	Sıra Toplamı
Okur-yazar değil	9 13.6 1.5 .5	57 86.4 5.1 3.3	66 3.8
Okur-yazar	20 26.7 3.2 1.2	55 73.3 4.9 3.2	75 4.3
İlkokul	123 36.2 19.9 7.1	217 63.8 19.4 12.5	340 19.6
Orta veya lise	267 34.1 43.2 15.4	515 65.9 46.1 29.7	782 45.1
Üniversite	199 42.2 32.2 11.5	273 57.8 24.4 15.7	472 27.2
Kolon toplamı	618 35.6	111.7 64.4	1735 100

$$X^2=26.12670$$

$$SD=4 \quad P<.00003$$

Eğitim düzeyinin bireylerin Kur'an okumasını bilmesi üzerinde etkili bir faktör olduğu tabloda görülmektedir. Birisi hariç tutulursa, genelde eğitim düzeyinin yükselişine paralel olarak Kur'an okumayı bilme oranında artış görülmektedir. Okur-yazar olmayan denekler, doğal olarak Kur'an okumayı da en az bilen grubu oluşturmaktadırlar. Örneğin, Kur'an okumayı bilme oranı, okur-yazar olmayanlarda %13.6 iken, okur-yazar deneklerde bu oran %26.7'ye yükselmektedir. Kur'an okumasının en çok bilenlerin (%42.2), tahsilleri bakımından en ileri düzeydeki (Üniversite mezunu) denekler olduğu açıkça görülmektedir. Dolayısıyla, eğitim düzeyinin dinin bilgi boyutunda olumlu bir etki meydana getirdiğini söylememiz mümkündür.

Tablo-2.D.4. Tahsil -dört büyük kitaptan birisi aşağıdakilerden hangisine gönderilmiştir.?

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Hız. İdris	Hız. Süleyman	Hız. Musa	Hız. Şit	Hız. Yusuf	Sıra Toplamı
Okur-yazar değil	1 1.5 1.6 .1	7 10.6 7.3 .4	51 77.3 3.4 2.9	4 6.1 13.3 .2	3 4.5 4.5 .2	66 3.7
Okur-yazar	11 14.5 17.5 .6	7 9.2 7.3 .4	47 61.8 3.1 2.6	1 1.3 3.3 .1	10 13.2 14.9 .6	76 4.3
İlkokul	17 4.9 27 1	31 9 32.3 1.7	270 78.3 17.8 15.2	11 3.2 36.7 .6	16 4.6 23.9 .9	345 19.4
Orta veya lise	28 3.5 44.4 1.6	40 4.9 41.7 2.3	705 87 46.4 39.7	11 1.4 36.7 .6	26 3.2 38.8 1.5	810 45.7
Üniversite	6 1.3 9.5 .3	11 2.3 11.5 .6	445 93.3 29.3 25.1	3 .6 10 .2	12 2.5 17.9 .7	477 26.9
Kolon Toplamı	63 3.6	96 5.4	1518 85.6	30 1.7	67 3.8	1774 100

$X^2= 105.72560$

SD=16

P<.00000

Tahsil derecesi ile dinî bilgi arasında yakın ve olumlu bir ilişkinin var olduğu tabloda açıkça görülmektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, doğru cevaplandırma oranında da o ölçüde artış olmaktadır. Şöyle ki, okur-yazar olmayanların doğru cevap verme oranı %77.3 iken üniversite mezunlarında bu oran %93.3'e yükselmektedir. Sadece okur-yazar olmayanlardan okur-yazar grubuna geçişte bir düşüş istisna olarak görülmekte ise de, bu genel eğilimi ve kuralı değiştirecek düzeyde değildir. Bu tablo da, yeri geldikçe değinildiği gibi, tahsilin bireylerin dinî bilgi boyutu üzerinde pozitif yönde bir etki oluşturduğunu kanıtlamaktadır.

Tablo-2.D.5. Tahsil-dinî bilgisini en çok nereden öğrenmiş?

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Kendisi okuyarak	Anne ve babasından	Din görevlilerinden	Kur'an kursundan	İmam-hatip lisesinden	Diğer okullardan	Sıra toplamı
Okur-yazar değil	16 24.6 2.4 .9	37 56.9 8 2.2	7 10.8 3.8 .4	4 6.2 3.1 .2		1 1.5 .5 .1	65 3.8
Okur-yazar	11 15.3 1.6 .6	38 52.8 8.2 2.2	10 13.9 5.5 .6	5 6.9 3.9 .3	1 1.4 1.6 .1	7 9.7 3.4 .4	72 4.2
İlkokul	109 33 16.3 6.4	101 30.6 21.8 5.9	51 15.5 28 3	32 9.7 25 1.9	4 1.2 6.3 .2	33 10 15.9 1.9	330 19.3
Orta veya lise	317 40.2 47.3 18.5	195 24.7 42.1 11.4	88 11.2 48.4 5.1	41 5.2 32 2.4	36 4.6 56.3 2.1	111 14.1 53.6 6.5	788 46
Üniversite	217 47.3 32.4 12.7	92 20 19.9 5.4	26 5.7 14.3 1.5	46 10 35.9 2.7	23 5 35.9 1.3	55 12 26.6 3.2	459 26.8
Kolon Toplamı	670 39.1	463 27	182 10.6	128 7.5	64 3.7	207 12.1	1714 100

Mevcut dinî bilgilerini kendi imkanları ile öğrenme olayı, eğitim düzeyinin yükselmesine bağlı olarak artış göstermektedir. Başka bir ifade ile, deneklerin tahsil seviyeleri yükseldikçe doğal olarak okuyup araştırmak suretiyle dini öğrenme fırsatını elde etmiş oluyorlar. Buna karşılık, böyle bir imkanı bulamayanlar için, ikinci önemli kaynak olan ailenin devreye girdiğini görmekteyiz. Yani bu iki kaynaktan birinin etkili olması halinde diğerinin fonksiyonu azalmaktadır. Örneğin, okur-yazar olmayanlarda dini kendi imkanları ile öğrendiğini söyleyenler %24.6 iken aynı grupta ailenin fonksiyonu %56.9'a yükselmektedir. Öte yandan üniversite mezunlarında kendi incelemeleriyle dini öğrenmiş olduğunu söyleyenler %47.3'e çıkmakta fakat buna karşılık ailenin etkinliği %20'ye düşmektedir.

Tablo-2.D.6. Tahsil -Cuma günü hakkında kanaat

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Resmi tatil olmalı	Öğlen tatili uzun olmalı	Ayrıcalık laiklige aykırıdır.	Cumanın diğer günlerden farkı yok	Fikrim yok	Sıra Toplamı
Okur-yazar değil	33 50 4.1 1.9	16 24.2 2.8 .9	9 13.6 7 .5	2 3 1.4 .1	6 9.1 4.8 .3	66 3.7
Okur yazar	45 60.8 5.6 2.5	11 14.9 1.9 .6	3 4.1 2.3 .2	5 6.8 3.5 .3	10 13.5 8.1 .6	74 4.2
İlkokul	179 52.3 22.2 10.1	93 27.2 16 5.2	18 5.3 14.1 1	24 7 16.8 1.3	28 8.2 22.6 1.6	342 19.2
Orta veya lise	366 44.8 45.5 20.6	286 35 49.2 16.1	65 8 50.8 3.6	55 6.7 38.5 3.1	45 5.5 36.3 2.5	817 45.9
Üniversite	182 37.8 22.6 10.2	175 36.3 30.1 9.8	33 6.8 25.8 1.9	57 11.8 39.9 3.2	35 7.3 28.2 2	482 27.1
Kolon Toplamı	805 45.2	581 32.6	128 7.2	143 8	124 7	1781 100

$$X^2=57.82668$$

$$SD=16$$

$$P<.00000$$

Cuma gününün resmi tatil olmasını isteyen deneklerin eğitim düzeylerine göre dağılımını incelediğimiz zaman, okur-yazarların ilk sırada (%60.8), yer aldığını, bunu sırasıyla ilkökul mezunları (%52.3), okur yazarlığı bulunmayanlar (%50), ortadereceli okul mezunları (%44.8) ve üniversite mezunlarının (%37.8) takip ettiğini görmekteyiz. Ancak üniversite düzeyindeki denekler her ne kadar bu konuda en düşük oranı oluşturuyorsa da buna karşılık, öğlen tatilinin uzun olması yönündeki seçeneği de en yüksek oranda (%36.3) tercih etmişlerdir. Öyle ise, bazı istisnaları bir yana bırakırsak, deneklerin tahsil düzeyleri ile Cuma gününün resmi tatil olması arasında ters ve öğlen tatilinin uzun tutulması isteğinde ise doğru bir orantının bulunduğunu söyleyebiliriz.

Tablo-2.D.7. Tahsil-D.İ.B. ve görevlileri hakkında kanaat

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Topluma faydaları yok	Çok faydalıdırlar	Eğitim düzeyleri yükseltilmeli	Diyanet özerk olmalı	Fikrim yok	Sıra toplamı
Okur-yazar değil	7 10.8 3.1 .4	19 29.2 5.6 1.1	7 10.8 1.6 .4	27 41.5 4.1 1.5	5 7.7 3.7 .3	65 3.6
Okur yazar	9 11.8 4. .5	26 34.2 7.7 1.5	15 19.7 3.5 .8	17 22.4 2.6 .9	9 11.8 6.7 .5	76 4.2
İlkokul	32 9.2 14.1 1.8	98 28.3 28.9 5.5	55 15.9 12.8 3.1	135 39 20.5 7.5	26 7.5 19.3 1.5	346 19.3
Orta veya lise	104 12.7 45.8 5.8	146 17.8 43.1 8.2	215 26.3 49.9 12	298 36.4 45.3 16.6	56 6.8 41.5 3.1	819 45.8
Üniversite	75 15.5 33 4.2	50 10.3 14.7 2.8	139 28.7 32.3 7.8	181 37.4 27.5 10.1	39 8.1 28.9 2.2	484 27
Kolon Toplamı	227 12.7	339 18.9	431 24.1	658 36.8	135 7.5	1790 100

 $X^2=83.78488$

SD=16

 $P<.00000$

Eğitim düzeyinin deneklerin D.İ.B. ve görevlileri hakkındaki kanaatlerinin oluşmasında belirleyici bir fonksiyonu olduğu net olarak tablo üzerinde görülmektedir. Örnek olarak, mevcut din görevlilerini faydasız bulma okur-yazar olmayanlarda %10.8 iken bu oran üniversite mezunlarında %15.5'e yükselmektedir. Buna karşılık, görevlilerin çok faydalı olduğu kanaatı, okur-yazarlarda %34.2 civarında seyrederken üniversite mezunlarında %10.3'e düşmektedir. Mevcut din görevlilerini faydasız ve yetesiz karşılayan denekler, haliyle bunların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi yönünde kanaat bildirmişlerdir. Bu görüşün ağırlıklı olarak (%28.7) üniversite mezunları tarafından benimsendiği görülmektedir. Öte yandan D.İ.B'nin her türlü siyasi müdahalenin dışında tutulması düşüncesiyle özerk bir yapıya kavuşturulması isteği, yoğun olarak (%41.5) okur-yazar olmayanlarda görülmektedir. Üniversite mezunlarında ise bu oran %37.4 civarındadır.

Tablo-2.D.8. Tahsil-laiklik

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Dinsizliktir.	Dinin teminatıdır	Ülkemizde yanlış uygulanıyor	Fikrim yok	Sıra toplamı
Okur-yazar değil	23 35.9 4.8 1.3	8 12.5 2.6 .4	26 40.6 3.1 1.5	7 10.9 4.4 .4	64 3.6
Okur-yazar	32 43.2 6.7 1.8	10 13.5 3.2 .6	18 24.3 2.2 1	14 18.9 8.8 .8	74 4.2
İlkokul	111 31.9 23.2 6.2	37 10.6 12 2.1	144 41.4 17.2 8.1	56 16.1 35.2 3.1	348 19.5
Orta veya lise	218 26.7 45.5 12.2	150 18.3 48.5 8.4	396 48.4 47.4 22.2	54 6.6 34 3	818 45.9
Üniversite	95 19.8 19.8 5.3	104 21.7 33.7 5.8	252 52.6 30.1 14.1	28 5.8 17.6 1.6	479 26.9
Kolon Toplamı	479 26.9	309 17.3	836 46.9	159 8.9	1783 100

$$X^2=90.97933$$

$$SD=12$$

$$P<.00000$$

Eğitim faktörü, önceki konularda görüldüğü gibi, bireylerin laiklik anlayışı üzerinde de son derece etkili olmaktadır. Laikliği dinsizlik şeklinde algılayanlar, alt eğitim kademelerinden yukarıya doğru çıktıkça azalmaktadır. Bu azalmaya karşılık, laikliği dinin teminatı görmede ve ülkemizde yanlış uygulandığı yönündeki görüşlerde artış gözlenmektedir. Demek ki, bireylerin eğitim düzeyleri yükseldikçe, laikliği dinsizlik olarak değerlendirme anlayışlarında azalma görülmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak, ülkemizde laikliğin yanlış uygulandığı kanaatinde ise büyük bir artış olmaktadır. Şöyle ki, laikliği, en fazla (%43.2) okur-yazar denekler dinsizlik şeklinde anlamakta iken bu oran üniversite mezunlarında 19.8'e düşmektedir. Halbuki, Batı'daki anlamı dışında ülkemizde yanlış uygulandığı görüşü okur yazar deneklerde %24.3 ve üniversite mezunlarında büyük bir yükselişle %52.6'ya çıkmaktadır.

4.2.E. Meslek-Din İlişkisi

Tablo-2.E.1. Meslek -beş vakit namaz kılma

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Arasıra	Ramazan'da	Hiç kılmıyor	Hiç kılmıyor, başlamak istiyor	Sıra toplamı
Çiftçi	17 68 2.2 1	2 8 .5 .1			6 24 2.1 .3	25 1.4
İşçi	157 50.3 20.7 8.8	55 17.6 12.9 3.1	15 4.8 15.6 .8	45 14.4 20.4 2.5	40 12.8 13.8 2.2	312 17.4
Esnaf	90 49.2 11.9 5	44 24 10.4 2.5	7 3.8 7.3 .4	9 4.9 4.1 .5	33 18 11.4 1.8	183 10.2
Memur	208 38 27.5 11.6	128 23.4 30.1 7.2	28 5.1 29.2 1.6	86 15.7 38.9 4.8	98 17.9 33.9 5.5	548 30.6
Ev Hanımı	124 46.1 16.4 6.9	78 29 18.4 4.4	18 6.7 18.8 1	19 7.1 8.6 1.1	30 11.2 10.4 1.7	269 15
İşsiz	14 25.9 1.8 .8	15 27.8 3.5 .8	5 9.3 5.2 .3	10 18.5 4.5 .6	10 18.5 3.5 .6	54 3
Emekli	34 66.7 4.5 1.9	12 23.5 2.8 .7	1 2 1 .1	2 3.9 .9 .1	2 3.9 .7 .1	51 2.9
Serbest Meslek	35 35 4.6 2	26 26 6.1 1.5	9 9 9.4 .5	10 10 4.5 .6	20 20 6.9 1.1	100 5.6
Öğrenci	78 31.7 10.3 4.4	65 26.4 15.3 3.6	13 5.3 13.5 .7	40 16.3 18.1 2.2	50 20.3 17.3 2.8	246 13.8
Kolon Toplamı	757 42.3	425 23.8	96 5.4	221 12.4	289 16.2	1788 100

Beş vakit namazını düzenli kılan deneklerin mesleklere göre dağılımına baktığımız zaman ilk sırada (%68), çiftçilerin ve daha sonra (%66.7), emeklilerin geldiği görülmektedir. İşçiler üçüncü sırada (%50.3), yer alırken, hiçbir işi bulunmayan işsizler ise en son sırayı (%25.9) almaktadırlar. Çiftçilerin düzenli ibadet etmede başta yer almasını, kırsal alanlarda

dinin daha baskın olması ile açıklamak mümkündür. İkinci sırada emeklilerin yer almasında da iki nedenin önemli rol oynadığı sanılmaktadır. Birincisi, emeklilerin ibadet etmek için çalışanlara göre daha çok boş vakitlerinin oluşu ve ikincisi yaşlarının ilerlemiş olmasıdır. Çünkü insanların yaşlanınca daha çok ibadet etmeye başladıkları, yaşla ilgili tablolarda açık olarak görülmüştür.

Almanya'da ve Amerika'da kişilerin dine bağlılığı ile meslekleri arasındaki münasebeti ortaya koymaya çalışan bazı araştırmalarda, kilisede pazar ayinlerine katılma oranının işçiler arasında en düşük, yüksek meslekler arasında ise en üst düzeyde olduğu tesbit edilmiştir.⁴⁰⁴

Tablo-2.E.2. Meslek-teravih namazı kılma

Sayı sıra yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Arasıra	Hiç kılmıyor	Hiç kılmıyor, başlamak istiyor	Sıra toplamı
Çiftçi	18 72 2.5 1	1 4 .2 .1		6 24 2.7 .3	25 1.4
İşçi	174 55.8 23.9 10	71 22.8 12.6 4.1	40 12.8 17.4 2.3	27 8.7 11.9 1.5	312 17.9
Esnaflar	91 49.7 12.5 5.2	65 35.5 11.5 3.7	9 4.9 3.9 .5	18 9.8 8 1	183 10.5
Memur	204 37.8 28 11.7	172 31.9 30.6 9.8	94 17.4 40.9 5.4	69 12.8 30.5 3.9	539 30.9
Ev Hanımı	65 26.5 8.9 3.7	104 42.4 18.5 6	18 7.3 7.8 1	58 23.7 25.7 3.3	245 14
İşsiz	24 44.4 3.3 1.4	11 20.4 2 .6	9 16.7 3.9 .5	10 18.5 4.4 .6	54 3.1
Emekli	34 66.7 4.7 1.9	8 15.7 1.4 .5	5 9.8 2.2 .3	4 7.8 1.8 .2	51 2.9
Serbest Meslek	39 40.6 5.4 2.2	35 36.5 6.2 2	14 14.6 6.1 .8	8 8.3 3.5 .5	96 5.5
Öğrenci	79 32.6 10.9 4.5	96 39.7 17.1 5.5	41 16.9 17.8 2.3	26 10.7 11.5 1.5	242 13.9
Kolon Toplamı	728 41.7	563 32.2	230 13.2	226 12.9	1747 100

⁴⁰⁴ -GÜNAY, Ü.; a. g. m. (II), sh.35-38.

Önceki tabloda gördüğümüz dağılımın aşağı-yukarı aynısını burada da görmekteyiz. Beş vakit namazda olduğu gibi, teravih namazını sürekli kılmada da yine ilk üç sırayı çiftçiler (%72), emekliler (%66.7) ve işçiler (%55.8) almaktadır. Yalnız beş vakit namaz kılmada son sıra işsizlere ait iken, burada son sıraya (%26.5) ev hanımları geçmektedir. Teravih namazının daha çok camilerde cemaatle kılınması, bayanların düzenli olarak bu ibadeti yerine getirmelerini güçleştirmiş olduğu sanılmaktadır.

Tablo-2.E.3. Meslek-Kur'an Okumayı bilme.

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Biliyor	Bilmiyor	Sıra toplamı
Çiftçi	6 24 1 .3	19 76 1.7 1.1	25 1.4
İşçi	77 25.4 12.5 4.4	226 74.6 20.3 13	303 17.5
Esnaf	73 42 11.8 4.2	101 58 9.1 5.8	174 10
Memur	199 37.6 32.2 11.5	330 62.7 29.6 19	529 30.5
Ev Hanımı	102 38.2 16.5 5.9	165 61.8 14.8 9.5	267 15.4
İşsiz	20 39.2 3.2 1.2	31 60.8 2.8 1.8	51 2.9
Emekli	22 43.1 3.6 1.3	29 56.9 2.6 1.7	51 2.9
Serbest Meslek	21 21.4 3.4 1.2	77 78.6 6.9 4.4	98 5.7
Öğrenci	98 41.7 15.9 5.7	137 58.3 12.3 7.9	235 13.6
Kolon Toplamı	618 35.7	1115 64.3	1733 100

$$X^2= 33.90350 \quad SD=8 \quad P<.00004$$

Kur'an'ı bilmede ilk üç sırayı emekliler (%43.1), esnaf (%42) ve öğrenciler (%41.7) oluşturmaktadır. Bunlar yanında, Kur'an'ı en az (%21.4) bilen grup ise serbest meslek sahipleridir. Öğrencilerin yaşca genelde küçük olmalarına rağmen Kur'an okumasını bilmek bakımından üçüncü sırada (%41.7) yer almasını, geçmiş yıllara nazaran ülkemizde son yıllarda Kur'an öğrenme imkanlarının (cami, Kur'an kursu, çeşitli vakıflar, denekler v.b) bir hayli çoğalmış olmasına bağlamak mümkündür. Ayrıca bu imkanlara paralel olarak halkımızın da Kur'an öğrenmeye karşı büyük bir ilgi duyduğu görülmektedir. Zira, Kur'an kursları yanında camilerde açılan yaz kurslarına ve gündüz çalışmak zorunda olan vatandaşlar için düzenlenen akşam Kur'an kurslarına gün geçtikçe büyük bir katılımın olduğu D.İ.B.nın ilgili kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Tablo-2.E.4. Meslek-ilk ve ortadereceli okullarda verilen dinî bilgiler yeterli

mi?

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Evet	Hayır	Fikrim Yok	Sıra toplamı
Çiftçi	4 16 1.2 .2	18 72 1.4 1	3 12 1.6 .2	25 1.4
İşçi	59 18.8 17.8 3.3	241 77 18.8 13.4	13 4.2 7.1 .7	313 17.4
Esnaf	21 11.5 6.3 1.2	149 81.9 11.6 8.3	12 6.6 6.5 .7	182 10.1
Memur	129 23.4 39 7.2	369 66.8 28.9 20.6	54 9.8 29.3 3	552 30.8
Ev Hanımı	42 15.6 12.7 2.3	184 68.4 14.4 10.3	43 16 23.4 2.4	269 15
İşsiz	19 34.5 5.7 1.1	30 54.5 2.3 1.7	6 10.9 3.3 .3	55 3.1
Emekli	10 19.6 3 .6	34 66.7 2.7 1.9	7 13.7 3.8 .4	51 2.8
Serbest meslek	11 10.9 3.3 .6	67 66.3 5.2 3.7	23 22.8 12.5 1.3	101 5.6
Öğrenci	36 14.6 10.9 2	187 76 14.6 10.4	23 9.3 12.5 1.3	246 13.7
Kolon Toplamı	331 18.5	1279 71.3	184 10.3	1794 100

 $X^2=74.42293$

SD=16

P<.00000

İlk ve ortadereceli okullarımızda halen verilen din eğitiminin yeterli veya yetersiz karşılanmasının deneklerin mesleği ile olan ilişkisini ortaya koymaya çalışan bu tablo,

yetersiz görmenin en çok (%81.9), esnaf kesiminde olduğunu göstermektedir. Daha sonra işçiler (%77) ve öğrenciler (%76), bunu takip etmektedir. Mevcut din eğitimini yetersiz görmede en düşük oran (%54.5) işsiz grubuna aittir.

Güngör, özellikle ilkokullarda din dersini okutacak öğretmenlerin yeterli bir dinî eğitim alamadıklarını, bu yüzden öğrencilerden farksız olduklarını ve bunun da öğretmenin öğrenci üzerindeki etkinliğini azalttığını söyler. Bu nedenle ilkokullar için sınıf öğretmeni yetiştiren ilgili eğitim fakültelerinde, din eğitiminin verilmesini tavsiye eder. Ayrıca yeterli din eğitimi alamadan yetişen aydınlar ile halk arasında bazı sürtüşmeler ortaya çıktığını ve aydınların çoğunun da bunun dinî bilgilerindeki eksiklikten kaynaklandığını farkedemediklerini de ilave eder.⁴⁰⁵ Biz de Güngör'ün bu tesbitlerine ve gösterdiği çözüm yollarına tamamen katılıyoruz.

⁴⁰⁵ -GÜNGÖR, E.;Dünden Bugünden, Tarih-Kültür. Milliyetçilik, İst., 1986, sh.88-90.

Tablo-2.E.5. Meslek-I aıklık

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Dinsizliktir.	Dinin teminatıdır.	Ülkemizde yanlış uygulanıyor	Fıkrim yok	Sıra toplamı
Çiftçi	4 16 .8 .2	4 16 1.3 .2	17 68 2 1		25 1.4
İşçi	97 31 20.3 5.4	39 12.5 12.7 2.2	154 49.2 18.4 8.6	23 7.3 14.4 1.3	313 17.6
Esnaf	77 42.3 16.1 4.3	17 9.3 5.5 1	73 40.1 8.7 4.1	15 8.2 9.4 .8	182 10.2
Memur	114 20.9 23.8 6.4	114 20.9 37 6.4	284 52.1 34 15.9	33 6.1 20.6 1.9	545 30.6
Ev Hanımı	73 27.3 15.3 4.1	57 21.3 18.5 3.2	99 37.1 11.9 5.6	38 14.2 23.8 2.1	267 15
İşsiz	16 29.1 3.3 .9	14 25.5 4.5 .8	24 43.6 2.9 1.3	1 1.8 .6 .1	55 3.1
Emekli	10 19.6 2.1 .6	15 29.4 4.9 .8	17 33.3 2 1	9 17.6 5.6 .5	51 2.9
Serbest meslek	27 26.7 5.6 1.5	11 10.9 3.6 .6	51 50.5 6.1 2.9	12 11.9 7.5 .7	101 5.7
Öğrenci	60 24.8 12.6 3.4	37 15.3 12 2.1	116 47.9 13.9 6.5	29 12 18.1 1.6	242 13.6
Kolon Toplamı	478 26.8	308 17.3	835 46.9	160 9	1781 100

Laikliğin ülkemizde yanlış uygulandığı görüşünü, en fazla (%68), çiftçiler ileri sürmüşlerdir. Aynı kanaatin memurlarda %52.1, serbest meslek sahiplerinde %50.5 ve işçilerde %49.2 oranında olduğu görülmektedir. Emekliler ise, bu konuda son sırada (%33.3) yer almaktadırlar. Laikliği dinsizlik şeklinde anlamada ise ilk sırada (%42.3) esnaf

gelmektedir. Görüldüğü gibi deneklerin laiklik hakkındaki düşünceleriyle meslekleri arasında çok anlamlı bir ilişkiden söz etmek mümkün görünmemektedir.

4.2.F. Aylık Ortalama Gelir-Din İlişkisi *

Denekleri gelirlerine göre düşük (1-3 milyon arası), orta (3-10 milyon arası), yüksek (10-15 milyon arası) ve çok yüksek (15 milyon ve daha yukarı) olarak gruplandırmak mümkündür.

Tablo-2.F.1 Aylık Ortalama gelir-beş vakit namaz kılma.

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Arasıra	Ramazan'da	Hiç kılmıyor	Hiç kılmıyor, başlamak istiyor	Sıra toplamı
1.000.000- 3.000.000 arası	26 40 3.4 1.5	22 33.8 5.2 1.2	3 4.6 3.1 .2	4 6.2 1.8 .2	10 15.4 3.4 .6	65 3.6
3.001.000- 7.000.000 arası	124 42.6 16.4 6.9	77 26.5 18.1 4.3	22 7.6 22.9 1.2	20 6.9 9 1.1	48 16.5 16.6 2.7	291 16.3
7.001.000- 10.000.000 arası	156 40.8 20.6 8.7	109 28.5 25.6 6.1	22 5.8 22.9 1.2	40 10.5 18.1 2.2	55 14.4 19 3.1	382 21.3
10.001.000- 15.000.000 arası	169 46.8 22.3 9.4	71 19.7 16.7 4	14 3.9 14.6 .8	41 11.4 18.6 2.3	66 18.3 22.8 3.7	361 20.2
15.001.000 ve daha yukarı	214 39.9 28.2 12	113 21.1 26.6 6.3	25 4.7 26 1.4	100 18.7 45.2 5.6	84 15.7 29 4.7	536 29.9
Cevapsız	69 44.5 9.1 3.9	33 21.3 7.8 1.8	10 6.5 10.4 .6	16 10.3 7.2 .9	27 17.4 9.3 1.5	155 8.7
Kolon Toplamı	758 42.3	425 23.7	96 5.4	221 12.3	290 16.2	1790 100

$X^2=50.19813$

SD=20

P<.00021

Beş vakit namazını muntazam kılanların en çok (%46.8), yüksek gelir grubunda yer aldığı ve ikinci olarak (%42.6) orta gelirli olanların bunu takip ettiğini görmekteyiz. Sürekli namaz kılmada en düşük oran (%39.9) en yüksek gelirli olanlara ait olduğu gibi, hiç namaz

* Aylık Ortalama gelirlerin anketin uygulandığı tarihe (1995) göre hazırlanmış olduğu hatırlanmalıdır.

kılmayanların da en büyük oranının (%18.7) yine aynı gelir grubu oluşturmaktadır. Dar gelirlilerin dine daha çok ilgi gösterdikleri genelde kabul edilen bir görüştür. Nitekim Hurlock (1955), Garrison (1962), Hollingshead (1949) gibi bilimadamlarının yaptığı araştırmalarda, sosyo-ekonomik bakımdan aşağı düzeyde yer alan insanlarda dine bağlılığın yüksek olduğu ve dolayısıyla dinî şüphenin de asgariye indiği görülmüştür.⁴⁰⁶ Mutlu da gelir düzeyleri ortanın altında bulunan deneklerin daha dindar olduklarını tesbit etmiştir.⁴⁰⁷

Tablo-2.F.2 Aylık Ortalama Gelir-hac

Sayı Satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Hac yapmak istemiyor	İmkânı olursa yapmak istiyor	Bir defa hac yaptı	Birden fazla hac yaptı	Sıra toplamı
1.000.000- 3.000.000 arası	3 4.5 1.1 .2	62 93.9 4.4 3.5		1 1.5 1.6 .1	66 3.7
3.001.000- 7.000.000 arası	33 11.4 12.6 1.8	240 83 17.2 13.4	14 4.8 21.2 .8	2 .7 3.2 .1	289 16.2
7.001.000- 10.000.000 arası	40 10.4 15.3 2.2	308 80.4 22 17.2	18 4.7 27.3 1	17 4.4 27 1	383 21.4
10.001.000- 15.000.000 arası	57 15.7 21.8 3.2	265 73.2 19 14.8	14 3.9 21.2 .8	26 7.2 41.3 1.5	362 20.2
15.001.000 ve daha yukarı	106 19.9 40.6 5.9	396 74.3 28.3 22.1	16 3 24.2 .9	15 2.8 23.8 .8	533 29.8
Cevapsız	22 14.2 8.4 1.2	127 81.9 9.1 7.1	4 2.6 6.1 .2	2 1.3 3.2 .1	155 8.7
Kolon toplamı	261 14.6	1398 78.2	66 3.7	63 3.5	1788 100

Orta gelir grubundan aylık ortalama gelirleri 3 milyon ile 7 milyon arasında olanlarda hacca bir defa gidenler %4.8 ve 7 ile 10 milyon arasında geliri bulunan deneklerde ise bu oran %4.7'dir. Yüksek gelir grubunda %3.9'a inen bu oran, en yüksek gelirlilerde % 3'e düşmektedir. Bu ibadetin daha çok orta gelir grubu ile yüksek gelirlilerde eda edildiği ve en

⁴⁰⁶ -ÖZBAYDAR, B.; a. g. e., sh.18.

⁴⁰⁷ -MUTLU, K.; a. g. m., sh.197.

yüksek gelir grubunda ise beklenen yoğunluğa ulaşmadığı anlaşılmaktadır. En yüksek gelire sahip deneklerin bugüne kadar haccını yapamamış olmalarını, maddî bir engele bağlamak mümkün değildir. Öyleyse bu durum deneklerin hac yapmak istememelerinden kaynaklanmaktadır. Zira, hac yapmak istemediğini belirten deneklerin en fazla (%19.9) bu gelir grubunda yer alması bunu doğrulamaktadır. Ayrıca toplumumuzda hacca yaşlılıkta eda edilen bir ibadet gözüyle bakılmasının da burada etkili olabileceğini düşünmek gerekir.

Tablo-2.F.3 Aylık ortalama gelir -zekat

Sayı sıra yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Zekat vermek istemiyor	Arasıra	Zengin değil	Devamlı zekat veriyor	Sıra toplamı
1.000.000- 3.000.000 arası	6 9.4 3.2 .3	11 17.2 4.1 .6	31 48.4 4.7 1.8	16 25 2.4 .9	64 3.6
3.001.000- 7.000.000 arası	18 6.3 9.5 1	32 11.1 12 1.8	161 55.9 24.6 9.1	77 26.7 11.7 4.4	288 16.3
7.001.000- 10.000.000	38 9.9 20.1 2.1	52 13.6 19.5 2.9	168 43.9 25.7 9.5	125 32.6 19 7.1	383 21.7
10.001.000- 15.000.000 arası	29 8.1 15.3 1.6	58 16.2 21.8 3.3	119 33.2 18.2 6.7	152 42.5 23.1 8.6	358 20.2
15.001.000 ve daha yukarı	85 16 45 4.8	83 15.6 31.2 4.7	127 23.9 19.4 7.2	237 44.5 36 13.4	532 30.1
Cevapsız	13 9.1 6.9 .7	30 21 11.3 1.7	48 33.6 7.3 2.7	52 36.4 7.9 2.9	143 8.1
Kolon Toplamı	189 10.7	266 15	654 37	659 37.3	1768 100

$X^2=114.72100$

$SD=15$

$P<.00000$

Dinî literatürde malî bir ibadet olarak geçen zekatın, bireylerin gelir düzeyleriyle çok yakın bir ilişkisi vardır. Tabloyu dikkatlice incelendiğimizde bunu açıkça görmek mümkündür. Zekatını devamlı verdiğini söyleyenlerin gelir faktörüne bağlı olarak sürekli yükseliş kaydettiği görülmektedir. Örneğin, en düşük gelirlielerde %25 olan bu oran sırayla (%26.7, %32.6, %42.5 ve %44.5) artarak en yüksek gelirlielerde en büyük orana (%44.5)

ulaşmaktadır. Zengin olmadığı için zekat veremediğini söyleyenlerde ise en düşük gelir grubu (%48.4) istisna edilirse, diğer oranların normal bir seyir takip ettiği görülmektedir. Ancak asıl burada üzerinde durulması gereken, üst gelir grubunda yer almasına rağmen kendilerini zengin olarak kabul etmeyenlerin durumudur. Örnek olarak en yüksek gelire sahip olmakla birlikte deneklerin %23.9'u hala kendilerini zengin görmemektedirler. Daha önce de değindiğimiz gibi bu durum halkımızın daha iyi hayat standartlarını gözönüne alarak bir kıyaslama yapmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bunlara ilaveten, manevi duygu ve değerlerin günümüzde sürekli dejenere edilmesiyle özellikle kanaat duygusunun çok zayıflamış olmasının da bu işte rolünün bulunabileceği unutulmamalıdır.

Tablo-2.F.4. Aylık Ortalama gelir-Dört büyük kitaptan birisi aşağıdakilerden hangisine gönderilmiştir?

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Hız. İdris	Hız. Süleyman	Hız. Musa	Hız. Şit	Hız. Yusuf	Sıra toplamı
1.000.000- 3.000.000 arası	2 3 3.2 .1	2 3 2.1 .1	58 87.9 3.8 3.3	3 4.5 10 .2	1 1.5 1.5 .1	66 3.7
3.001.000- 7.000.000 arası	2 .7 3.2 .1	15 5.2 15.6 .8	250 87.4 16.5 14.1	5 1.7 16.7 .3	14 4.9 20.9 .8	286 16.1
7.001.000- 10.000.000 arası	15 3.9 23.8 .8	23 6.1 24 1.3	308 81.1 20.3 17.4	6 1.6 20 .3	28 7.4 41.8 1.6	380 21.4
10.001.000- 15.000.000	14 3.9 22.2 .8	25 7 26 1.4	308 86.3 20.3 17.4	1 .3 3.3 .1	9 2.5 13.4 .5	357 20.1
15.001.000 ve daha yukarı	28 5.2 44.4 1.6	24 4.5 25 1.4	460 86 30.3 25.9	14 2.6 46.7 .8	9 1.7 13.4 .5	535 30.1
Cevapsız	2 1.3 3.2 .1	7 4.6 7.3 .4	135 89.4 8.9 7.6	1 .7 3.3 .1	6 4 9 .3	151 8.5
Kolon Toplamı	63 3.5	96 5.4	1519 85.6	30 1.7	67 3.8	1775 100

$X^2= 51.95229$

SD=20

$P<.00012$

Bu dinî soruya doğru cevap verebilenlerin gelir düzeylerine göre dağılımına baktığımız zaman, düşük gelir grubundan en yüksek gelir grubuna doğru yüzdelerin sıralanışında (%87.9, %87.4, %81.1, %86,3 ve %86) oranların önce düştüğünü ve sonra tekrar yükseldiğini görmekteyiz. Rakamların birbirine çok yakın oluşu ve inişli-çıkışlı olmaları, gelirle dinî bilgi arasında çok anlamlı bir ilişkinin varlığından söz etmemizi güçleştirmektedir.

Tablo-2.F.5 Aylık Ortalama gelir-dindarı tercih etme

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Evet	Hayır	Kararsız	Sıra Toplamı
1.000.000- 3.000.000 arası	50 74.6 4.4 2.8	9 13.4 2.2 .5	8 11.9 3.3 .4	67 3.8
3.001.000- 7.000.000 arası	212 73.4 18.7 11.9	39 13.5 9.7 2.2	38 13.1 15.7 2.1	289 16.2
7.001.000- 10.000.000 arası	283 74.3 24.9 15.9	57 15 14.2 3.2	41 10.8 16.9 2.3	381 21.4
10.001.000- 15.000.000 arası	231 64.5 20.3 13	73 20.4 18.2 4.1	54 15.1 22.3 3	358 20.1
15.001.000 ve daha yukarı	266 49.9 23.4 14.9	190 35.6 47.3 10.7	77 14.4 31.8 4.3	533 29.9
Cevapsız	94 61.8 8.3 5.3	34 22.4 8.5 1.9	24 15.8 9.9 1.3	152 8.5
Kolon Toplamı	1136 63.8	402 22.6	242 13.6	1780 100

$$X^2=95.89692$$

$$SD=10$$

$$P<.00000$$

Dindar insanların tercih edilmesi en fazla (%74.6) düşük gelirlielerde görülmektedir. Bunu ikinci sırada aylık ortalama gelirleri 7 ile 10 milyon arasında olanlar (%74.3) ve üçüncü sırada aylıkları 3 ile 7 milyon arasındaki denekler (%73.4) takip etmektedir. Birbirini takip eden üç gelir grubundaki oranların birbirine çok yakın olduğu dikkat çekmektedir. Fakat bundan sonra gelen yüksek ve en yüksek gelirlielerde büyük bir düşüş gözlenmektedir. Nitekim yüksek gelir grubunda kabul ettiğimiz ve aylık ortalama gelirleri 10

ile 15 milyon arasında değişen deneklerde dindarı tercih etme oranı, öncekilere göre bir hayli düşmektedir. (%64.5) En yüksek gelir grubunda ise aradaki fark daha da büyüterek bu oran %49.9'a inmektedir. Dolayısıyla gelir kriteri, bireylerin dindarları tercih etmelerinde son derece önemli bir etken olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Tablo-2.F.6 Aylık ortalama gelir-laiklik

Sayı sıra yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Dinsizlik	Dinin teminatı	Ülkemizde yanlış uygulanıyor	Fikrim yok	Sıra toplamı
1.000.000- 3.000.000 arası	27 40.3 5.6 1.5	5 7.5 1.6 .3	30 44.8 3.6 1.7	5 7.5 3.1 .3	67 3.8
3.001.000- 7.000.000 arası	108 37.5 22.6 6.1	33 11.5 10.7 1.9	119 41.3 14.2 6.7	28 9.7 17.5 1.6	288 16.2
7.001.000- 10.000.000 arası	120 31.3 25.1 6.7	58 15.1 18.8 3.3	168 43.8 20.1 9.4	38 9.9 23.8 2.1	384 21.5
10.001.000- 15.000.000 arası	82 22.9 17.2 4.6	62 17.3 20.1 3.5	186 52 22.2 10.4	28 7.8 17.5 1.6	358 20.1
15.001.000 ve daha yukarı	88 16.4 18.4 4.9	126 23.6 40.8 7.1	281 52.5 33.6 15.8	40 7.5 25 2.2	535 30
Cevapsız	53 35.1 11.1 3	25 16.6 8.1 1.4	52 34.4 6.2 2.9	21 13.9 13.1 1.2	151 8.5
Kolon Toplamı	478 26.8	309 17.3	836 46.9	160 9	1783 100

$X^2=89.59822$

SD=15

P<.00000

Gelirin deneklerin laiklik hakkındaki düşünceleri üzerinde oldukça etkili bir faktör olduğu tabloda açıkça görülmektedir. Laikliği dinsizlik olarak algılama oranı, en düşükten en yüksek gelir düzeyine doğru çıkıldıkça azalmaktadır. (%40.3, %37.5, %31.3, %22.9 ve %16.4) Buna karşılık, laikliği dinin teminatı olarak değerlendirme oranı öncekinin tersine en düşük gelirliilerden başlamak suretiyle yukarıya doğru yükselmektedir. (%7.5, %11.5, %15.1, %17.3 ve %23.6) Dolayısıyla, gelir düzeyi düşük deneklerde laikliğin dinsizlik şeklinde anlaşılması en yüksek, dinin teminatı olarak görülmesi ise en düşük orandır.

Halbuki yüksek gelire sahip deneklerde bunun tersi bir durumla karşılaşmaktayız. Bu deneklerde laikliğin dinin teminatı olduğu yönündeki görüş en yüksek düzeydedir. Bütün bunlar yanında, laikliğin Türkiye’de yanlış uygulandığı genel olarak daha büyük oranda dile getirilmiştir. Zira bu seçenek, en çok (%52.5) en yüksek gelire sahip deneklerce benimsenmiştir.

4.2.G.İlde Kalma Süresi -Din İlişkisi

Tablo-2.G.1. İ.K.S.-beş vakit namaz kılma

Sayı sıra yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Arasıra	Ramazan’da	Hiç kılmıyor	Hiç kılmıyor, başlamak istiyor	Sıra toplamı
1-5 yıl arası	171 38.2 22.7 9.6	102 22.8 24.3 5.8	33 7.4 35.1 1.9	72 16.1 32.9 4.1	70 15.6 24.3 3.9	448 25.3
6-10 yıl arası	66 32.7 8.8 3.7	50 24.8 11.9 2.8	15 7.4 16 .8	28 13.9 12.8 1.6	43 21.3 14.9 2.4	202 11.4
11-15 yıl arası	60 35.3 8 3.4	40 23.5 9.5 2.3	6 3.5 6.4 .3	32 18.8 14.6 1.8	32 18.8 11.1 1.8	170 9.6
16 yıl ve daha yukarı	456 47.8 60.6 25.7	227 23.8 54.2 12.8	40 4.2 42.6 2.3	87 9.1 39.7 4.9	143 15 49.7 8.1	953 53.8
Kolon Toplamı	753 42.5	419 23.6	94 5.3	219 12.4	288 16.2	1773 100

$$X^2= 47.88606$$

$$SD=12$$

$$P<.00000$$

İlde kalma süresi (İ.K.S.), bireyin şehir hayatına intibak etmesinde ve kentleşmesinde önemli bir faktör olduğu bilinmektedir. Deneklerin ilde kalma süreleriyle beş vakit namazı kılma arasındaki ilişkiyi araştıran bu tabloya göre, genel olarak ilk yıllarda ibadet yapma oranının yüksek olduğu görülmektedir. Fakat ilde kalma süresinin uzamasına bağlı olarak bu oranda düşüş kaydedilmektedir. Ancak bu düşüş, sürekli olmamakta ve ilde kalma süresinin en ileri aşamasında (16 yıl ve daha yukarı) tekrar yükselmeye başlamaktadır. Örneğin, beş vakit namazını düzenli kılanların oranı, ilk yıllarda (1-5 yıl arası) %38.2 iken 6-10 yıl ilde kalan deneklerde %32.7’ye düşmektedir. Fakat 11-15 yıl il merkezinde ikamet edenlerde bu oran yükselmeye başlamakta (%35.3) ve “16 yıl ve daha yukarı” aşamasında en yüksek rakama (%47.8) ulaşmaktadır.

Kartal'ın araştırmasında da benzer bulgular elde edilmiştir. Buna göre, kentte kalma süresi uzadıkça, bazı ibadetlerin (beş vakit, bayram, cuma namazları, oruç tutma ve kurban kesme) daha sık yerine getirilmeye başlandığı görülmüştür. Örnek olarak, 1-5 yıl arası bir süre kentte kalanlar ile 16 yıl ve daha fazla bir zamandan beri aynı kentte ikamet eden deneklerin ibadet oranlarını karşılaştırdığımızda bu gerçek daha net olarak kendini göstermektedir. Beş vakit namaz %8'den %20'ye, cuma namazı %13'ten %26'ya, bayram namazı %89'dan %91'e, oruç %58'den %70'e ve kurban kesme %10'dan %22'ye yükselmiştir.⁴⁰⁸ Sencer de kente yeni yerleşenlerde beş vakit namaz kılma oranını %28.2 olarak tesbit etmiştir.⁴⁰⁹ Görmez'in araştırmasında ise kır kökenli insanların şehirde kalış süresine paralel olarak belirli bir maddi refah düzeyine ulaştıkça eskiden ihmal ettikleri dini görevlerini daha çok yerine getirmeye başladıkları görülmüştür.⁴¹⁰

Tablo-2.G.2.İ.K.S.- Teravih namazı kılma

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Arasıra	Hiç kılmıyor	Hiç kılmıyor, başlamak istiyor	Sıra toplamı
1-5 yıl arası	173 39.4 24 10	128 29.2 22.9 7.4	73 16.6 31.9 4.2	65 14.8 29.3 3.8	439 25.3
6-10 yıl arası	77 38.9 10.7 4.4	63 31.8 11.3 3.6	30 15.2 13.1 1.7	28 14.1 12.6 1.6	198 11.4
11-15 yıl arası	65 39.2 9 3.8	48 28.9 8.6 2.8	36 21.7 15.7 2.1	17 10.2 7.7 1	166 9.6
16 yıl ve daha yukarı	406 43.7 56.3 23.4	321 34.6 57.3 18.5	90 9.7 39.3 5.2	112 12.1 50.5 6.5	929 53.6
Kolon Toplamı	721 41.6	560 32.3	229 13.2	222 12.8	1732 100

$X^2=30.57136$

SD=9

P<.00035

İ.K.S. ile teravih namazını sürekli kılma arasında önceki tabloya benzeyen bir ilişkiyi burada da görmekteyiz. Kentte 1 ile 5 yıl arası bir süreden beri ikamet eden deneklerde

⁴⁰⁸ -KARTAL, K.; Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme, Ank., 1992, sh. 243.

⁴⁰⁹ -SENCER, Y.; Türkiye'de Kentleşme, Ank., 1979, sh.374.

⁴¹⁰ -GÖRMEZ, K.; Şehir ve İnsan, M.E. Basımevi, İst., 1991, sh.35.

teravih namazını devamlı kılma %39.4 oranındadır. Kentte kalma süresinin ikinci basamağında (6 ile 10 yıl) bir puvanlık düşme (%38.9) izlenmektedir. Fakat ileri basamaklarda (11-15 yıl) teravih namazını sürekli kılma oranı tekrar yükselmekte (%39.2) ve nihayet 16 yıl ve daha yukarı bir zamanda beri ilde oturan grupta %43.7'ye ulaşmaktadır. Bu sonuçlar kente ilk gelişte dinin büyük bir sarsıntıya maruz kaldığı şeklindeki görüşü doğrulamaktadır. Fakat bu sarsıntı süreklilik arzetmemektedir. Kentleşmenin ileri safhalarında tekrar dine dönüş süreci yaşanmaktadır. Başka bir ifade ile din, yeni ortama intibak etmektedir. Şehir hayatında ortaya çıkan bu dinî canlanma, kırsal alanlardaki geleneksel din anlayışından farklı olarak daha rasyonel ve bilinçlidir. Nitekim, bu konuda anket çalışması yapan F. Houart, bütün Avrupa, Amerika ve hatta Afrika toplumlarında şehirleşmeye paralel olarak geleneksel dindarlığın gerilediğine işaret etmektedir. Zaten, tarih içerisindeki seyrine baktığımız zaman şehirler, dinî yaşayış ve tecrübelerin merkezleri olmuşlardır. Örneğin İslamiyet başlangıçta şehir hayatında ortaya çıkmış ve buradan kırsal alanlara doğru yayılmıştır. Aynen bunun gibi hristiyanlık dini de Avrupa'da uzun müddet şehir çevrelerinde tutunabilmiş ve bilâhare bir takım güçlüklerden sonra köy çevrelerine ancak ulaşabilmiştir.⁴¹¹

Tablo-2.G.3.İ.K.S- Kur'an okumayı bilme

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Biliyor	Bilmiyor	Sıra toplamı
1-5 yıl arası	148 34 24.1 8.6	287 66 25.9 16.7	435 25.3
6-10 yıl arası	65 33.5 10.6 3.8	129 66.5 11.7 7.5	194 11.3
11-15 yıl arası	42 25.5 6.9 2.4	123 74.5 11.1 7.2	165 9.6
16 yıl ve daha yukarı	358 38.7 58.4 20.8	568 61.3 51.3 33	926 53.8
Kolon Toplamı	613 35.6	1107 64.4	1720 100

$$X^2=12.02811$$

$$SD=3$$

$$P<.00729$$

⁴¹¹ -GÜNAY, Ü.; a. g. m. (II). sh. 40-41.

Kur'an okumasını bilme, ilde kalma süresi en az (1 ile 5 yıl arası) deneklerde %34, takip eden basamakta (6 ile 10 yıl arası) %33.5 ve 11 ile 15 yıl arası bir süredan beri kentte ikamet edenlerde biraz daha düşüş kaydederek %25.5 olmaktadır. Ancak bundan sonra Kur'an'ı bilme oranı, hızlı bir artışa geçmekte ve "16 yıl ve daha yukarı" grubunda yer alan deneklerde %38.7'ye yükselmektedir. Zira şehir hayatı, bireye diğer imkanlar yanında dinini öğrenme bakımından da bir takım avantajlar sağlamaktadır.

Tablo-2.G.4.İ.K.S.-Dindarı tercih etme

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Evet	Hayır	Kararsız	Sıra toplamı
1-5 yıl arası	224 50.1 19.9 12.7	146 32.7 36.8 8.3	77 17.2 32.4 4.4	447 25.4
6-10 yıl arası	125 61.6 11.1 7.1	39 19.2 9.8 2.2	39 19.2 16.4 2.2	203 11.5
11-15 yıl arası	102 60 9 5.8	45 26.5 11.3 2.6	23 13.5 9.7 1.3	170 9.6
16 yıl ve daha yukarı	677 71.8 60 38.4	167 17.7 42.1 9.5	99 10.5 41.6 5.6	943 53.5
Kolon Toplamı	1128 64	397 22.5	238 13.5	1769 100

$$X^2=71.10662 \quad SD=6 \quad p<.00000$$

Dindarı tercih etme oranında, deneklerin ilde kalma süresinin uzamasına bağlı olarak artış görülmektedir. Bu nedenle bu tercihte yoğunluk (%71.8) ilde en çok kalan (16 yıl ve daha yukarı) deneklere ait olduğu gibi, en az (%50.1) talep de ilde en az (1-5 yıl arası) ikamet eden bireylerce yapılmıştır. Bütün bu oranlar, ilde kalma süresinin uzamasıyla birlikte dindarlığın da buna paralel olarak artış gösterdiği görüşünü açıkça desteklemektedir.

Tablo-2.G.5. İ.K.S. İlk ve ortadereceli okullarda dindersi zorunlu olarak okutulmalı mı?

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Evet	Hayır	Fikrim yok	Sıra toplamı
1-5 yıl arası	314 69.9 23.8 17.7	114 25.4 31.8 6.4	21 4.7 21.2 1.2	449 25.3
6-10 yıl arası	129 63.9 9.8 7.3	53 26.2 14.8 3	20 9.9 20.2 1.1	202 11.4
11-15 yıl arası	109 63.4 8.3 6.1	48 27.9 13.4 2.7	15 8.7 15.2 .8	172 9.7
16 yıl ve daha yukarı	767 80.4 58.2 43.2	144 15.1 40.1 8.1	43 4.5 43.4 2.4	954 53.7
Kolon Toplamı	1319 74.2	359 20.2	99 5.6	1777 100

$$X^2=51.10458$$

$$SD=6$$

$$P<..00000$$

Okullarımızda dindersinin zorunlu olarak okutulması arzusunun en fazla (%80.4) yine ilde en uzun süre ikamet eden (16 yıl ve daha yukarı) deneklere ait olduğu görülmektedir. Bu konuda ikinci sırayı (%69.9) ise ilde en az (1-5 yıl arası) kalmış olan denekler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, kente ilk yerleşen bireyler, bir süre geldikleri kırsal alanların cemaat anlayışını sürdürmek istemektedirler. Ancak bunu kent hayatında muhafaza etme imkanı bulamayınca yavaş yavaş geleneksel cemaat hayatını terketmektedirler. Fakat bu terkediş, dinden tamamen soyutlanma anlamına gelmemektedir. Daha doğrusu din, kültürün diğer unsurları gibi şehir hayatına intibak ederken bir sarsıntı geçirmektedir. Zaman içerisinde din ve dindarlık anlayışı tekrar kuvvet bulmaktadır.

Tablo-2.G.6.İ.K.S. - laiklik

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Dinsizlik	Dinin teminatıdır	Ülkemizde yanlış uygulanıyor	Fikrim yok	Sıra toplamı
1-5 yıl arası	82 18.5 17.3 4.6	94 21.2 30.8 5.3	222 50.1 26.7 12.6	45 10.2 28.7 2.5	443 25.1
6- 10 yıl arası	51 25.2 10.8 2.9	50 24.8 16.4 2.8	77 38.1 9.3 4.4	24 11.9 15.3 1.4	202 11.4
11-15 yıl arası	52 30.6 11 2.9	33 19.4 10.8 1.9	68 40 8.2 3.8	17 10 10.8 1	170 9.6
16 yıl ve daha yukarı	289 30.4 61 16.4	128 13.4 42 7.2	464 48.7 55.8 26.3	71 7.5 45.2 4	952 53.9
Kolon Toplamı	474 26.8	305 17.3	831 47	157 8.9	1767 100

$$X^2=47.95652$$

$$SD=9$$

$$P<.00000$$

İ.K.S.nin birinci basamağında yer alan deneklerin %18.5'ine göre laiklik dinsizlik, %21.2'sine göre dinin teminatı ve %50.1'ine göre ise Türkiye'de yanlış uygulanmaktadır. İkinci basamakta (6-10 yıl) laikliğin dinsizlikle eşanlamlı kabul edilmesi artarak %25.2'ye çıkmaktadır. Aynı basamaktaki deneklerin %38.1'i ülkemizde gerçek anlamda bir laikliğin uygulanmadığı görüşündedir. İ.K.S. itibarıyla en çok kentleşmiş olan deneklerde (16 yıl ve daha yukarı) laikliğin dinsizlikle eşdeğer görülmesi %30.4'e çıkmaktadır. Aynı kategorideki deneklerin %48.7'si de ülkemizde bu konuda yanlış bir uygulamanın olduğu görüşünü taşımaktadırlar. Tabloya dikkatle baktığımız zaman, tüm deneklerin %47'si bu fikri benimsemişlerdir. Ayrıca böyle bir görüşü tasvip eden deneklerin yoğunluklu olarak İ.K.S. bakımından 1-5 yıl (%50.1) ile 16 ve daha yukarı (%48.7) grubunda yer aldıkları da açıkça görülmektedir.

4.2.H.Aile (sürekli oturduğu birey sayısı)-Din İlişkisi

Tablo-2.H.1. Aile-beş vakit namaz kılma

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Arasıra	Ramazan'da	Hiç kılmıyor	Hiç kılmıyor, başlamak istiyor	Sıra toplamı
Yalnız	36 39.6 4.8 2	19 20.9 4.5 1.1	9 9.9 9.4 .5	11 12.1 5 .6	16 17.6 5.5 .9	91 5.1
İki kişi	50 43.9 6.6 2.8	31 27.2 7.3 1.7	2 1.8 2.1 .1	15 13.2 6.8 .8	16 14 5.5 .9	114 6.4
Üç kişi	81 28.5 10.7 4.5	72 25.4 17 4	19 6.7 19.8 1.1	53 18.7 24 3	59 20.8 20.3 3.3	284 15.9
Dört kişi	175 38.3 23.1 9.8	122 26.7 28.8 6.8	22 4.8 22.9 1.2	57 12.5 25.8 3.2	81 17.7 27.8 4.5	457 25.6
Beş kişi	167 46.5 22.1 9.3	80 22.3 18.9 4.5	14 3.9 14.6 .8	45 12.5 20.4 2.5	53 14.8 18.2 3	359 20.1
Altı ve daha yukarı	247 51.1 32.7 13.8	100 20.7 23.6 5.6	30 6.2 31.3 1.7	40 8.3 18.1 2.2	66 13.7 22.7 3.7	483 27
Kolon toplamı	756 42.3	424 23.7	96 5.4	221 12.4	291 16.3	1788 100

$$X^2=62.53420$$

$$SD=20$$

$$P<.00000$$

Beş vakit namazını sürekli kılan deneklerin ailedeki birey sayısına göre dağılımına baktığımız zaman, en yüksek oranın (%51.1) en kalabalık (altı ve daha yukarı) aileye ait olduğu görülmektedir. Bunu ikinci sırada (%46.5) beş nüfuslu aileler takip etmektedir. Öte yandan namaz kılmayı hiç düşünmeyenlerde en yüksek oranlar (%18.7 ve %13.2) üç ve iki nüfuslu ailelerde ortaya çıkmıştır. Bu rakamlar kalabalık ailelerde dinî tutum ve davranışların daha çok etkili olduğunu göstermektedir.

Nitekim Mutlu da yaptığı araştırmada, kalabalık ailelere mensup bireylerde dindarlığın daha yüksek olduğunu tesbit etmiştir.⁴¹²

⁴¹² -MUTLU, K.; a. g. m., sh.197.

Tablo-2.H.2. Aile - Ramazan'da oruç tutma

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Devamlı	Bazı yıllar	Bazı günler	Hiç tutmuyor	Hiç tutmuyor, başlamak istiyor	Sıra toplamı
Yalnız	64 71.9 4.5 3.6	5 5.6 6.5 .3	11 12.4 10.5 .6	5 5.6 3.9 .3	4 4.5 12.9 .2	89 5
İki Kişi	88 76.5 6.1 5	13 11.3 16.9 .7	3 2.6 2.9 .2	11 9.6 8.6 .6		115 6.5
üç kişi	212 74.6 14.8 11.9	10 3.5 13 .6	24 8.5 22.9 1.4	36 12.7 28.1 2	2 .7 6.5 .1	284 16
Dört kişi	371 81.5 25.9 20.9	22 4.8 28.6 1.2	21 4.6 20 1.2	32 7 25 1.8	9 2 29 .5	455 25.6
Beş Kişi	290 81 20.2 16.3	16 4.5 20.8 .9	23 6.4 21.9 1.3	21 5.9 16.4 1.2	8 2.2 25.8 .5	358 20.2
Altı ve daha yukarı	410 86.3 28.6 23.1	11 2.3 14.3 .6	23 4.8 21.9 1.3	23 4.8 18 1.3	8 1.7 25.8 .5	475 26.7
Kolon Toplamı	1435 80.8	77 4.3	105 5.9	128 7.2	31 1.7	1776 100

Ramazan ayında sürkeli oruç tutan deneklerde en büyük oranı (%86.3) yine en kalabalık ailelerin (altı ve daha yukarı) oluşturduğu görülmektedir. Bunları ikinci (%81.5) ve üçüncü (%81) sırada dört ve beş kişilik aileler takip etmektedir. Dolayısıyla, kalabalık ailelerin daha dindar olduğu görüşü burada da doğrulanmaktadır.

Tablo-2.H.3. Aile -Dindarı tercih etme

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Evet	Hayır	Kararsız	Sıra toplamı
Yalnız	50 53.8 4.4 2.8	28 30.1 7 1.6	15 16.1 6.2 .8	93 5.2
İki kişi	73 63.5 6.4 4.1	28 24.3 7 1.6	14 12.2 5.8 .8	115 6.5
Üç kişi	135 47.9 11.9 7.6	97 34.4 24.1 5.5	50 17.7 20.7 2.8	282 15.9
Dört kişi	273 60.5 24.1 15.4	110 24.4 27.4 6.2	68 15.1 28.1 3.8	451 25.4
Beş kişi	248 69.1 21.9 13.9	68 18.9 16.9 3.8	43 12 17.8 2.4	359 20.2
Altı ve daha yukarı	355 74.3 31.3 20	71 14.9 17.7 4	52 10.9 21.5 2.9	478 26.9
Kolon Toplamı	1134 63.8	402 22.6	242 13.6	1178 100

 $X^2=66.66938$

SD=10

P<.00000

Evlilik, ticaret ve seçim gibi her türlü sosyal münasebetlerde din ve dindarlığın bireyin hayatında ne kadar önemli olduğunu ölçmek amacıyla deneklere yönelttiğimiz bu soruya verilen cevapların aile tipiyle olan ilişkisine baktığımızda, dindarların en yüksek oranda (%74.3) en kalabalık ailelerce tercih edildiği görülmektedir. Hemen bunun arkasından ikinci olarak (%69.1) beş nüfuslu aileler gelmektedir. Görüldüğü gibi, ailenin büyük ve kalabalık oluşu, dindarlığın tercih edilmesinde olumlu yönde rol oynamaktadır. Başka bir ifade ile, ailede birey sayısı arttıkça, dinî tutum ve davranışlarda da artış olmaktadır.

Tablo-2.H.4 Aile-ilk ve ortadereceli okullarda dindersi zorunlu olsun mu?

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Evet	Hayır	Fikrim yok	Sıra toplamı
Yalnız	65 70.7 4.9 3.6	17 18.5 4.7 .9	10 10.9 10 .6	92 5.1
İki kişi	82 70.7 6.2 4.6	30 25.9 8.3 1.7	4 3.4 4 .2	116 6.5
Üç kişi	185 64.7 13.9 10.3	82 28.7 22.8 4.6	19 6.6 19 1.1	286 16
Dört kişi	332 73 24.9 18.5	96 21.1 26.7 5.4	27 5.9 27 1.5	455 25.4
Beş Kişi	284 78.9 21.3 15.8	54 15 15 3	22 6.1 22 1.2	360 20.1
Altı ve daha yukarı	384 79.5 28.8 21.4	81 16.8 22.5 4.5	18 3.7 18 1	483 27
Kolon toplamı	1332 74.3	360 20.1	100 5.6	1792 100

$$X^2=36.25598$$

$$SD=10$$

$$P<.00008$$

Bu soruya verilen olumlu cevapta yine önceliği kalabalık aileler almıştır. Din derslerinin halen uygulandığı gibi zorunlu olarak ilk ve ortadereceli okullarda okutulmasını en yüksek oranda (%79.5) en kalabalık aileler (altı ve daha yukarı nüfusu bulunan) istemişlerdir. Bunu ikinci sırada (%78.9) beş kişiden oluşan aileler takip etmektedir. Haliyle burada da ailedeki birey sayısı, deneklerin bu eğitimin zorunlu olmasını istemeleri üzerinde etkili olmaktadır.

Ülkemizde tartışılan pek çok konulardan birisi de şüphesiz, dinderslerinin ilk ve ortadereceli okullarda zorunlu dersler arasında yer alıp almaması problemidir. Bu tartışmaları bir yana bırakarak bazı yabancı ülkelerde din eğitiminin ne şekilde verildiğine kısaca bakarsak, bu konuya bir hayli açıklık getirmiş oluruz.

Almanya: Hristiyan olan herkes için dindersi almak zorunludur. Fakat bu dine mensup olmayanlar ile ateistler için isteğe bağlı olarak bu ders verilmektedir.⁴¹³ Öğretim yılı başında anaokulu ve ortaokul çocukları topluca kiliseye götürülerek dua yapılmaktadır.⁴¹⁴ Haftada dört saat din bilgisine ilaveten haftada bir saat de dinî ayin yapılmaktadır. Liselerde ise bu dersler iki saat olarak uygulanmaktadır.⁴¹⁵

Avusturya : İlkokul birinci sınıftan itibaren 16. yaşa kadar dindersleri haftada iki saat zorunlu okutulur. Ayrıca bu iki saatlik teorik derse ilave olarak, Katolikler haftanın belli günlerinde öğrencileri kiliseye götürürler.⁴¹⁶ Zorunlu olmakla birlikte, öğrenci velisi eğitim başladıktan 10 gün içinde muafiyet isteğinde bulunabilmektedir. Bu süre içerisinde başvurmayan öğrenciler, bu eğitimi almak zorundadırlar.⁴¹⁷

Belçika: Resmi okullarda dinderslerinin verilmesi kanunla belirlenmiştir.⁴¹⁸ 18 yaşına kadar din eğitimini almak mecburidir. Bunlar dışında yabancı uyruklu diğer din mensuplarına da din eğitimi kendi dinlerine göre zorunlu olarak verilmektedir. Örneğin, bu ülkede yaşayan Türk ve diğer İslam Ülkelerinden gelen müslüman çocuklar için haftada iki saat dindersi okutulmaktadır. Bu ülkede, öğretim yılına dua ile başlanır ve eğitim sezonu yine dua edilerek kapatılır. Haftada bir veya iki kez öğrenciler topluca kiliseye götürülürler. Katolik okullarında kız ve erkek öğrenciler, ayrı sınıflarda ders yaparlar. Ayrıca öğrencilere dağıtılan karnede, din bilgisi en başta yer almaktadır.⁴¹⁹

Hollanda : Devlet okullarında din bilgisi dersi isteğe bağlı iken katolik ve protestan mezhep okullarında bu ders zorunludur. Dersler, öğretmenin isteğine bağlıdır, ister kilisede isterse sınıfta yapılabilir. Din bilgisi dışındaki derslere de sabahları dua ve ilahiler okunarak başlanır. Hollanda devleti, bütün Hristiyan mezheplerine olduğu gibi diğer din mensuplarına da okul açabilme hakkı tanımıştır. Bu haktan yararlanan müslümanlar, 29 tane İslam okulu açmışlardır. Bu okulların tüm ihtiyaçları ise devlet tarafından karşılanmaktadır.⁴²⁰ Zaten devlet, 50'den fazla öğrencisi bulunan her dini okulun bütün masraflarını karşılamayı taahhüt etmiştir.⁴²¹

Fransa: Bu ülkede klasik okullar yanında kilise okullarının açılmasına da izin verilmiştir. Resmi okulların %90'ı katoliklere aittir. Devlet okullarında dinbilgisi dersi programda yer almaz. Ancak özel ve meslekî okullarda isteğe bağlı din bilgisi okutulabilir.

⁴¹³ -GÜRTAŞ, A.; a. g. e., sh.140.

⁴¹⁴ -ÖCAL, M.; İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları, İst., 1994, sh.139.

⁴¹⁵ -MAVIŞ, H.; Almanya-Avusturya ve Türkiye'de Din Eğitimi, İst. 1970, sh.30-53.

⁴¹⁶ -ÖCAL, M.; a. g. e., sh. 140.

⁴¹⁷ - BOLAY,S.H. ve TÜRKÖNE, M.; a.g.e., sh.63.

⁴¹⁸ -BOLAY,S.H. ve TÜRKÖNE, M.; a.g.e., sh.57.

⁴¹⁹ -ÖCAL, M.; a. g. e., sh.141.

⁴²⁰ -ÖCAL, M.; a.g.e., sh.141.

⁴²¹ -GÜRTAŞ, A.; a. g. e., sh.140.

Resmi devlet okullarında din dersleri müstakil bir ders şeklinde verilmemekle birlikte diğer dersler içerisinde kültürel bilgi olarak öğrencilere aktarılmaktadır.⁴²² Ayrıca bu ülkede Hristiyan din adamları tarafından idare edilen bir çok üniversite mevcuttur. Buralarda Hristiyanlık dini tüm incelikleriyle öğretilerek genç din alimleri yetiştirilmektedir.⁴²³

İngiltere: Temel eğitimde (5-18 yaşları arası) din bilgisi dersi zorunlu okutulmaktadır. Ayrıca ibadet yapmak isteyen öğrencilere hergün 25 dakika süre verilmektedir.⁴²⁴ Bunlar dışında okullarda eğitime toplu dua ile başlanması kanunen zorunlu hale getirilmiştir.⁴²⁵ Bu ülkede de 50'den fazla öğrencisi bulunan her dini okulun masraflarının %75'i devletçe karşılanmaktadır.⁴²⁶

Tablo-2.H.5. Aile -Çocuğunu hangi okula göndermek istiyor?

Sayı satır yüzdesi kolon yüzdesi toplam yüzde	Ortaokul	Kur'an kursu	İmam-hatip lisesi	Hiçbiri	Sıra toplamı
Yalnız	51 55.4 5.9 2.9	12 13 7.3 .7	25 27.2 3.7 1.4	4 4.3 11.1 .2	92 5.3
İki kişi	52 45.2 6 3	8 7 4.8 .5	52 45.2 7.6 3	3 2.6 8.3 .2	115 6.6
Üç kişi	191 67.5 22.2 11	19 6.7 11.5 1.1	62 21.9 9.1 3.6	11 3.9 30.6 .6	283 16.2
Dört kişi	230 52.5 26.7 13.2	32 7.3 19.4 1.8	170 38.8 25 9.8	6 1.4 16.7 .3	438 25.1
Beş kişi	173 49.7 20.1 9.9	37 10.6 22.4 2.1	134 38.5 19.7 7.7	4 1.1 11.1 .2	348 20
Altı ve daha yukarı	164 35.1 19 9.4	57 12.2 34.5 3.3	238 51 34.9 13.7	8 1.7 22.2 .5	467 26.8
Kolon Toplamı	861 49.4	165 9.5	681 39.1	36 2.1	1743 100

$X^2=103.09368$

SD=15

P<.00000

⁴²² -ÖCAL, M.; a. g. e., sh.142.

⁴²³ -BAŞGİL, A.F.; a. g. e., sh.117.

⁴²⁴ -ÖCAL, M.; a. g. e., sh.144.

⁴²⁵ -BOLAY, S.H. ve TÜRKÖNE, M.; a. g. e., sh.50.

⁴²⁶ -GÜRTAŞ, A.; a. g. e., sh.140.

Dinî eğitim veren imam-hatip lisesinin en fazla (%51) tercih edenlerin en kalabalık (altı ve daha yukarı) ailelere mensup denekler olduğu görülmektedir. Bunun yanında çocuğunu normal ortaokula göndermek isteyenlerde de ilk sırayı (%67.5), üç nüfuslu aileler almaktadır. Her ne kadar imam-hatip lisesinin tercih edilmesinde ikinci sıra (%45.2) iki kişilik ailelere geçmekte ise de, üçüncülüğü (%38.8) ve dördüncülüğü (%38.5) tekrar kalabalık sayılan dört ve beş kişilik aileler oluşturmaktadır. Demek ki, bazı istisnalar dışında önceki genel eğilime uygun olarak dindarlığın kalabalık ailelerde baskın olduğunu söylememiz mümkündür.

SONUÇ

Buraya kadar yaptığımız tüm bu açıklamalar, şüphesiz din denilen bu evrensel fenomeni tanımak için yeterli değildir. Çünkü bir yerde anlatmakla tükenmeyecek kadar dinin daha bir çok teolojik, sosyolojik ve psikolojik niteliklerinden söz etmek mümkündür. Bu nedenle Berger dine, evreni insan için anlamlı kılan bir unsur olarak bakar.⁴²⁷ Davis ise, dini toplumsal hayatta herşeye nüfuz eden sürekli bir realite olarak görür ve bu yüzden din, gerçek anlamıyla kavranılmadan toplumun anlaşılmasının mümkün olamayacağını ileri sürer.⁴²⁸ Madem ki, toplumun anlaşılmasında din, anahtar bir rol oynuyor, öyleyse önce dinin nasıl incelenmesi gerektiğinin bilinmesi gerekir. Örneğin Yinger, bu konuda yapılacak bilimsel çalışmaların eş zamanlı olarak yürütülmesini ve bu olgunun antropolojik, sosyolojik ve psikolojik yönleriyle ele alınmasını tavsiye eder.⁴²⁹ Bunlar yanında Türkdoğan da, din üzerinde yapılacak deneysel çalışmaların, ülkemizde ortaya çıkan bir takım çatışmaların çözümlenmesinde yardımcı olacağını iddia eder.⁴³⁰

İşte tüm bu nedenlerden dolayı din olayını, bütün boyutlarıyla önce teorik olarak incelemeye çalıştık. Daha sonra bireylerin dini hayatı üzerinde etkili faktörlerin neler olduğunu ampirik olarak tesbit ettik. Ayrıca gerek araştırmamızdan ve gerekse daha önce yapılmış benzer çalışmalardan yola çıkarak, bir dindarlık tipolojisi geliştirdik. Şimdi öncelikle çeşitli bilimadamları tarafından yapılmış din ve dindarlık tasniflerine bir göz atalım.

Taplamacıoğlu,⁴³¹ yaptığı uygulamalı araştırma sonucunda “gayri amil”, “İdare-i maslahatçı”, “dini bütünler”, “sofu” ve “yobaz” şeklinde bir tipoloji önerirken, Baron Von Hügel⁴³², “muhafazakârlar”, “akılcılar” ve “mistikler” olarak üçlü bir tasnif yapar. Çakır⁴³³ ise, “sıradan müslümanlar”, “dindarlar” ve “İslamcılar” olmak üzere üç tip dindardan söz eder. Halbuki Gellner⁴³⁴, “yüksek İslam” ve “halk İslam’ı” şeklinde iki tür din anlayışının olduğunu ileri sürer. Subaşı⁴³⁵, bu olguya devletle ilişkileri açısından yaklaşıp, devletin denetimi altındaki dine “resmi İslam” ve bu denetimin dışında kalan türüne de “paralel İslam” adını vermektedir. Öte yandan Gruehn (Werner D.)⁴³⁶, Batıda yaptığı bir çok araştırma sonucunda, “akılcı tip”. “mistik tip” ve “merkezî (dengeli) tip” dindarlık türlerini

⁴²⁷ -BERGER, P.L.; a. g. e., sh. 59.

⁴²⁸ -KÖKTAŞ, M.E.; a. g. e., sh. 11.

⁴²⁹ -YİNGER.; a. g. e., sh. 1.

⁴³⁰ -TÜRKDOĞAN, O.; Köy Sosyolojisinin-Temel Sorunları, sh.272.

⁴³¹ -TAPLAMACIOĞLU, M.; a. g. m., sh. 145.

⁴³² -PAZARLI, O.; a. g. e., sh.56.

⁴³³ -ÇAKIR, R.; Ayet ve Slogan Türkiye’de İslamî Oluşumlar, İst. 1993, sh.12.

⁴³⁴ -GELLNER, E.; Postmodernizm, İslam ve Us (Çev.B.PEKER), Ank., 1994,sh.23.

⁴³⁵ -SUBAŞI, N.; “Günümüz Türkiye’inde Dinin Halk Katındaki Görüntüleri” Türkiye Günlüğü, S. 34, 1995, sh.58.

⁴³⁶ -HÖKELEKLİ, H.; a. g. e., sh. 163.

tesbit etmiştir. Oysa Weber ⁴³⁷, “çiftçi dindarlığı”, şovalye ve feodal beyler dindarlığı”, “bürokrasi, burjuva, küçük burjuva ve zanaatkar dindarlığı” ve “proleter alt tabaka dindarlığı” şeklinde sınıfsal bir tipoloji ortaya koyarken yeni din sosyolojisi olarak adlandırılan eğilimin önemli ismi Gabriel Le Bras ⁴³⁸ ise, “sofular”, “dindarlar”, “mevsimlik dindarlar” ve “dinî hayata kayıtsızlar” olmak üzere dördü bir tasnif yapar. Buna karşılık Günay ⁴³⁹, Erzurum ve çevresinde dinî hayat üzerinde yaptığı araştırma sonucunda, “ateşli dindarlar”, “alaca dindarlar”, “mevsimine göre dindarlar” “beynamazlar”, ve “dine karşı ilgisizler” olarak beş çeşit dindar tesbiti yapar. Öte taraftan Kaya ⁴⁴⁰, üç çeşit müslümanlıktan bahseder. Birincisi “Kur’an hükümleriyle doğmuş olan müslümanlık”, ikincisi “ulemanın ortaya koyduğu müslümanlık” ve üçüncüsü de “kitlelerin dini olan müslümanlık”tır. Benzer bir yaklaşımı Özal’da ⁴⁴¹ görmekteyiz. Ona göre üç çeşit İslam anlayışı vardır: Birincisi çoğunlukla gelenek ve hurafelerin yer aldığı “halk İslam’ı”, ikincisi “mollaların İslam’ı” ve üçüncüsü de “Kur’an İslam’ı”dır ki, bunun örnek alınması gerektiğini söyler. Perşembe ⁴⁴² ise yaptığı doktora tezinde bireyleri, din karşısındaki tutumlarına göre dört gruba ayırır: “İbadete çok bağlı olanlar”, “dine saygılı fakat yerine getiremeyenler”, “çok az ibadet edenler” ve “dine ilgisizler”dir. Bunlar yanında Guittard ⁴⁴³ tutum ve yaşayış tarzlarını gözönüne alarak gençleri dinî açıdan beş gruba ayırmıştır: “Dinsizler”, “ilgisizler”, “gelenekçiler”, “dindarlar” ve “sofular”.

Guittard’ın bu beşli dindarlık tipolojisi, bizim elde ettiğimiz bulgulara da çok uygun düşmekte ve bu yüzden yapacağımız tasnifte bu genel çerçeve esas alınacaktır. Bize göre bireyler, dinle ilişkileri bakımından beş grupta ele alınabilir:

1- Dine karşı olanlar: Ateistler ile imanın şartlarından herhangi birini inkar edenler, bu grupta yer alırlar. İbadetle ilgili sorulara da “istemiyorum” şeklinde cevap verenleri de aynı kategoride düşünmek mümkündür. Dini, toplumsal hayatta ilerlemeye ve modernleşmeye bir engel olarak görürler. Bu nedenle, dinle mücadele etmeyi kendilerine görev bilmektedirler.

⁴³⁷ -KÖKTAŞ, M.E.; a. g. e., sh.48.

⁴³⁸ -GÜNAY, Ü.; “Gabriel La Bras’a Göre Din Sosyolojisinin Araştırma Alanları ve Yöntemleri”, E.Ü.S.B.E. Dergisi. S.2, 1988, sh.25.

⁴³⁹ -GÜNAY, Ü.; Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat, (yayınlanmamış doçentlik tezi) Erzurum, 1978, sh.234-238.

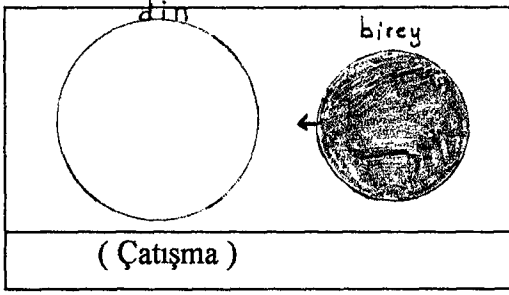
⁴⁴⁰ -KAYA, Y.K.; İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ank, 1974, (aktaran: ATALAY, B.; Köy Gençliği, Sh.125).

⁴⁴¹ -ÖZAL, T.; “Değişim Sürecinde İslam” adlı panelde yaptığı konuşma, İslamî Araştırmalar, C.6, S.4, 1993, sh.231.

⁴⁴² -PERŞEMBE, E.; a. g. t., sh.275.

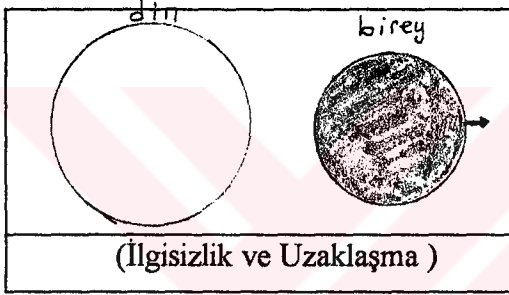
⁴⁴³ -YURDUSEVER, İ.; a. g. t.; sh.26.

2- Dine karşı olanlar.

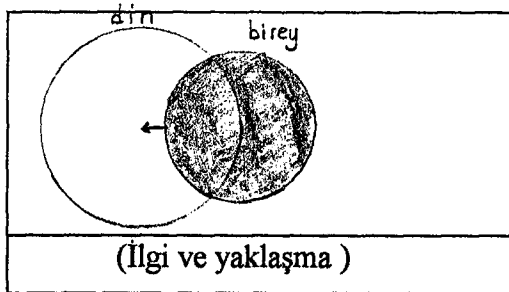
2-İlgisizler: Bu gruptaki deneklerin dine karşı net bir tavırları olmadığı gibi, dinle doğrudan bir ilişkileri de yoktur. Dinin öngördüğü ibadet ve diğer kurallar yerine getirmeyi arzu etmekle birlikte, bunları çoğunlukla gerçekleştirememektedirler. Bu tip insanların sosyal yaşantılarında dinin anlamlı bir yeri yoktur ve din tamamen nötr bir haldedir.

İlgisizler

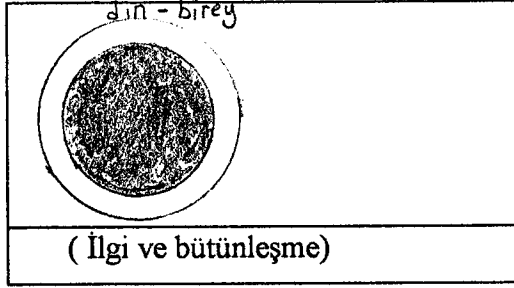
3-Yarı dindarlar: Bu kaegoride yer alan bireyler, bir kısım ibadetleri (cenaze, bayram, cuma namazları gibi) arasına yerine getirirler. Yeterli dini bilgileri bulunmadığı için geleneksel ve çoğunlukla hurafe karışımı bir dinî inanışa sahiptirler. Bununla birlikte dine büyük bir ilgi ve sempati duymakta ve daha iyi bir dini hayat yaşamayı arzu etmektedirler. Hatta dinin gereklerini istedikleri gibi gerçekleştiremedikleri için manen bunun sıkıntısını da yaşamaktadırlar.

Yarı dindarlar

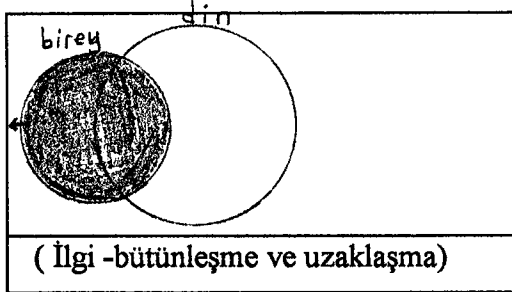
4- Tam dindarlar: Farz ibadetleri mümkün merteye yerine getirdikleri gibi, daha fazla sevap kazanmak için nafil ibadetleri de yaparlar. Sosyal hayatlarında dinin özel bir yeri vardır. Bu nedenle din, bu grupta yer alan insanlar için eksen bir kurum durumundadır. Dini yayınları takip ederek bilgilerini bir yandan arttırmaya çalışırken diğer yandan öğrendiklerini başkalarına aktarmaya çaba sarfederler.

Tam dindarlar

5- Softalar: Dini en iyi bilen ve en iyi yaşayan kimseler olduklarını sanırlar. Oysa ki dinin bazı kavramları dışında köklü bir bilgileri bulunmamaktadır. Dinde sünnet veya müstehap derecesinde olan bazı fiil ve davranışları, (sarık, cübbe, çarşaf, sakal v.b) farz derecesinde önemli bulmaktadırlar. Bu tip insanlar, bilgilerini genelde İslam'a aykırı tavır ve tutumlar sergileyen tarikatlerden çoğunlukla öğrenmektedirler. Bunlarda cemaat ve tarikat bağlılığı taassup derecesindedir. Bu yüzden, kendileri gibi düşünmeyen ve kendi meşrebinden olmayanları çoğunlukla İslam'ın dışında olmakla suçlamaktadırlar. Tam ve gerçek anlamda dindar olduklarını sanmalarına rağmen halbuki dinî anlayış ve yaşayışları daha çok "yarı dindarlar"a benzemektedir.

Softalar

Şimdi araştırmamızdan elde ettiğimiz genel sonuçları maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz.

*Deneklerin büyük bir ekseriyeti, Allah'ın varlığına (%91.7), Hz. Muhammed'in peygamberliğine (%93.1), Kur'an'a (%89.9), ahiret gününe (%91.2) ve meleklerin varlığına (%91.9) inandıklarını belirtmişlerdir. Böylece bireylerin dinin inanç boyutunda yüksek bir iman taşıdıkları görülmüştür. Burada, Allah'ın varlığına inanmadığını söyleyen (%8.3)

deneklerin varlığı, araştırmamızın ilginç sonuçlarından biridir. Zira, Malatya gibi bir ilde böyle bir sonucun alınabileceğini bağlancıta tahmin etmek, son derece güçtür. Ancak bu durumun anketin olabildiğince her kesime ulaştırmak konusunda gösterdiğiniz titizliğin bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz.

*Namaz kılmada süreklilik, beş vakit namazda %42.1, cuma namazında %57.4, teravih namazında %40.5 ve bayram namazında %76.6 olarak tesbit edilmiştir. Bayram namazları farz birer ibadet olmamakla birlikte beş vakit namazdan daha fazla eda edildiği tesbit edilmiştir. Burada toplumsal bir yönlendirmenin etkili olduğu sanılmaktadır. Muntazam namaz kılmamaya neden olarak da en yüksek oranda (%60.2) ihmalkarlık gösterilmiştir.

*Oruç ülkemizde en yüksek oranda (%79.9) yerine getirilen bir ibadet olmasına karşılık, malî ve bedenî iki şartı bulunan hac, çok düşük oranda (%7.2) eda edilmektedir. Aynı şekilde malî bir ibadet olarak zekatın da istenilen düzeyde verilmediği anlaşılmıştır. Ayrıca anket uygulanırken bazı deneklerin zekat ile fitre arasındaki farkı bilemedikleri ve o yüzden verdikleri fitre ve sadaka gibi yardımları çoğu kez zekat olarak telakki ettikleri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla her ne kadar deneklerin %36.7'si devamlı zekat verdiklerini iddia etseler de bunun çok güvenilir bir sonuç olduğu söylenemez. Bunlar yanında deneklerin zekat ve kurban gibi ibadetleri ifa etmemelerine gösterdikleri "zengin değil" gerekçesi de çok inandırıcı bulunmamaktadır. Zira, aylık ortalama gelir itibarıyla zengin olduğu kesin ortaya çıkan bazı denekler kendilerini hala fakir görmektedirler.

* Deneklerin dinî bilgilerini ölçmek için sorduğumuz son derece basit iki sorudan birine %15.6 ve diğerine %22.1 oranında yanlış cevapların verilmesi, ülkemizde dinin yeteri kadar bilinmediği gerçeğini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır. (Tablo-1:28/29) Ayrıca başka bir soruda bazı işlemler sıralanarak bunlardan hangisinin dinen daha önemli olduğu sorulmuştur. Deneklerin %75.7'si doğru cevabı bulabilmişken geriye kalan %24.3'ü yanlış seçenekleri işaretlemişlerdir. Örneğin, %7.4 oranında bir denek grubu, sadece bir gelenek olan mevlit okutmayı dinde birinci derecede önemli bulmuşlardır. Geri yandan dinen tavsiye edilmesi şöyle dursun, şiddetle yasaklanmış bulunan yatırırlar adına kurban kesmek, %1.9 oranındaki deneklerce dinde en önemli işlem olarak değerlendirilmiştir. Bütün bu bulgular, ülkemiz insanlarında dinle doğrudan ilgisi olmadığı gibi aksine yasaklanmış bulunan bid'at ve hurafelerin din adına yaygınlık gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır. (Tablo-1:44) Yine dinî bilgi eksikliği nedeniyle dinde kesin yasaklanmış bulunan içki, deneklerin %16.4'ü tarafından helal olarak değerlendirilmiştir. (Tablo-1:46/47) Aynı şekilde dinen haram olan faiz, %21.4 oranında helal kabul edilmiştir. (Tablo-1:48)

*Deneklerin evlenme, ortaklık, oy verme gibi her türlü sosyal eylemlerinde dindar insanları büyük ölçüde (%63.2) tercih ettiği, cuma namazının rahat kılınabilmesi için %44.7'si bugünün resmi tatil olmasını istediği ve %32.3'ü de öğlen tatilinin uzun tutularak bu sorunun halledilmesini arzu ettiği görülmüştür. (Tablo-1:31/39)

*Her türlü siyasi baskından uzak tutmak amacıyla D.İ.B.'nin özerk bir yapıya kavuşturulması deneklerin %36.6'sı tarafından talep edilirken %46.4'ü de laikliğin ülkemizde yanlış uygulandığı kanaatini taşıdıklarını belirtmişlerdir. (Tablo-1:41/42)

*Ankete katılan deneklerin %74.2'si ilk ve orta dereceli okullarda din derslerinin zorunlu olarak okutulmasını isterken % 64.9'u da adı geçen okullara Kur'an dersinin konulmasını arzu etmektedirler. (Tablo-1:43/37) Ayrıca bu okullarımızda şu anda öğretilmekte olan dinî bilgilerin yeterli olmadığı çoğunlukla (% 71.2) dile getirilmiştir. (Tablo-1:36)

*İlkokuldan sonra çocuklarını normal ortaokula göndermek isteyen denekler %47.8 civarındadır. Buna karşılık, din eğitiminin yoğun yapıldığı yerler olarak imam-hatip lisesini (%37.9) ve Kur'an kursunu (%9.2) tercih edenlerin toplamı ise %47.1'i bulmaktadır. Dolayısıyla dinî okulları tercih edenlerin toplam oranı ile (%47.1), normal ortaokulu isteyenlerin oranı (%47.8) aşağı -yukarı aynı seviyededir. Dinî okulların tercihinde ise en büyük etkenin (%90.2) çocuklarının daha ahlaklı ve dürüst yetiştirilmesi düşüncesi olduğu ortaya çıkmıştır. (Tablo-1:53/54) Son yıllarda imam-hatip liselerine halkın büyük bir ilgi gösterdiği ve dolayısıyla büyük bir öğrenci birikiminin ortaya çıktığı bilinmektedir. Ancak sözü edilen lisenin tercih edilmesinde bir meslek olarak İmam-hatipliğin son planda geldiğini yukarıdaki rakamlar göstermektedir. Başka bir ifade ile halkımız, çocuğunun daha dindar, ahlaklı ve dürüst yetiştirilmesini arzu ederek bu okulları tercih etmektedir. Halbuki başta Kur'an olmak üzere, dinle ilgili bazı derslerin ortadereceli okullara konulması halinde, imam-hatip liselerinde ve hatta Kur'an kurslarında yaşanan bu yığılma, bir ölçüde giderilebilecektir.

*Bireylerin dinle ilişkileri bakımından önem taşıyan evinde hangi dinî kitapların bulunduğu sorusuna, deneklerin %22.9'u sadece Kur'an mealini vermişlerdir. Diğer kitaplarla birlikte "bunların hepsi" mevcuttur diyen deneklerin oranı ise %55.2'dir. Bu iki oranı topladığımızda %78.1 çıkmaktadır. Haliyle bunun dışında kalan (%21.9) deneklerin evinde Kur'an mealinin dahi bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla müslüman olduğunu söyleyen insanların İslam'ın temel kitabı Kur'an'ın mealinin dahi evlerinde bulunmamasını büyük bir eksiklik olarak kabul etmek gerekir. (Tablo-1:56)

*Bir bağımsız değişken olarak cinsiyetin, deneklerin beş vakit ve teravih namazını düzenli kılmaları üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Erkekler, bayanlara göre daha fazla bu ibadetleri yerine getirmektedirler. Teravih namazının sürekli kılınmasında ise erkekler ile bayanlar arasındaki yüzde farkı, bayanların aleyhine olmak üzere daha da büyümektedir. İlgili yerlerde değindiğimiz gibi, teravih namazının daha çok camilerde kılınması, bayanların bu işi düzenli yürütmelerini engellemiş olabileceği sanılmaktadır. (Tablo-2-A.1/2-A.2) Cinsiyet, Ramazan'da düzenli oruç tutma üzerinde çok önemli bir etki oluşturmazken hac ibadetinde açık bir fark meydana getirmektedir. Şöyle ki, şimdiye kadar hac yapmış erkeklerin, aşağı-yukarı bayanların iki katı olduğu görülmüştür. Bize göre bunun nedeni, bayanların zengin olma şartıyla birlikte yanlarında ya eşi ya da dinen nikah düşmeyecek bir mahreminin bulunması zorunluluğudur. (Tablo-2.A.4)

- Dinî bilgi bakımından erkek deneklerin daha iyi bir konumda oldukları görülmüştür ki, bunda erkeklerin bayanlara göre eğitim düzeylerinin yüksek oluşunun ve camilerdeki va'z ve hutbe gibi yaygın eğitim araçlarından yararlanma imkanlarının çok oluşunun etkili olduğu sanılmaktadır. (Tablo-2.A.7/2.A.8/2.A.9) Ayrıca dini, kendi imkanları ile öğrenme oranı erkeklerde %43.4 iken, bayanlarda %30'a düşmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak aileden dini öğrenme oranı bayanlarda %36.3'e çıkmaktadır. Yukarıda saymış olduğumuz nedenler, şüphesiz burada da geçerliliğini korumaktadır. Yani bayanlar, dinlerini kendi inceleme ve araştırmalarıyla öğrenme imkanını bulamamakta ve haliyle "aile" bunlar için en önemli bilgi kaynağı olmaktadır. (Tablo-2.A.10)

-Cinsiyet, deneklerin gerek ilk ve ortadereceli okullarda verilen din eğitiminin yetersiz karşılanmasında ve gerekse bu derslerin zorunlu olarak okutulması isteği üzerinde etkili olmaktadır. Bilindiği gibi bu iki soruya sağlıklı bir cevap verebilmek için bu konuda yeterli bir bilgi birikimi gerekmektedir. Haliyle bayan deneklerin erkeklere göre daha çok "fikrim yok" şıklarını işaretledikleri görülmüştür. (Tablo-2.A.11/2.A.12)

*Yaşın deneklerin beş vakit ve teravih namazlarını kılmalarında son derece etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yaşın ilerlemesiyle birlikte bu ibadetleri yerine getirme oranında artışlar görülmektedir. (Tablo-2.B.1/2.B.2) Ancak yaş faktörü, bireylerin oruç tutmaları üzerinde aynı açık etkiyi oluşturmamaktadır. Bunun nedeni, orucun ülkemizde her yaşta en yüksek oranda yerine getirilen bir ibadet oluşu ve yaşlılıkta özellikle sağlık sorunlarının ortaya çıkması ile birlikte az da olsa bir düşüşün olma ihtimalidir. (Tablo-2.B.3) Hac ibadetinin eda edilmesinde de yaşın ilerlemesiyle artışla görülmüştür. Zaten ülkemizde hacca yaşlılıkta yapılan bir ibadet gözüyle bakılmaktadır. Bu anlayış deneklerin hac yapmaları üzerinde açıkca etkisini göstermiştir. (Tablo-2.B.4)

-Bir bağımsız değişken olarak yaş, dinin ibadet boyutunda yaptığı olumlu etkiyi, dinin bilgi boyutu üzerinde gösterememektedir. Çünkü dinî bilgi bakımından yaşları 20-40 arasındaki deneklerin daha iyi bir konumda oldukları ortaya çıkmıştır. Bize göre bunun nedeni, son yıllarda orta dereceli okullarda din eğitiminin zorunlu hale getirilmesi ve dini öğrenme imkanlarının eskiye nazaran artmış olmasıdır. (Tablo-2.B.5)

*Doğum yeri, deneklerin beş vakit ve teravih namazını sürekli kılmaları üzerinde belirgin bir etki oluşturmaktadır. Köyden şehire doğru gidildikçe bu ibadetlerin düzenli yapılmasında düşüşler olmaktadır. Başka bir ifade ile, köy doğumlu deneklerde bu ibadetler en yüksek oranda yerine getirilirken, şehir doğumlularda asgari bir orana düşmektedir. (Tablo-2.C.1/2.C.2) Oruç ibadeti sözkonusu olduğunda, şehir doğumlular önde gelmektedir. Bu sonucun alınmasında, yine oruç ibadetinin yüksek bir oranda yerine getirilmesinin etkili olduğu sanılmaktadır. (Tablo-2.C.3)

- Dinî bilgi bakımından şehir doğumluların önde geldiği, kasabalıların bunu takip ettiği ve köy doğumluların da son sırada yer aldıkları görülmüştür. Şüphesiz böyle bir sonucun alınmasında, şehir hayatının bireye sağlamış olduğu tahsil yapma, medyayı takip etme, dinî sohbet ve cemaatlere katılma imkanlarının büyük bir etkisi vardır. (Tablo-2.C.4/2.C.5) Öte yandan deneklerin bilgi düzeyleri ile yakından ilgili olan, ilk ve orta dereceli okullardaki dinî bilgilerin yeterli olup olmaması sorusunu yine çoğunlukla şehir doğumlular yetersiz olarak cevaplandırılmışlardır. (Tablo-2.C.6) İlkokulu bitirmiş çocuğunu Kur'an kursu veya imam-hatip lisesi gibi dini bir okula göndermede en yüksek tercih, köy doğumlu deneklerce yapılmıştır. Bunu da kırsal bölgelerde dinin daha etkili olmasıyla izah etmek mümkündür. (Tablo-2.C.8)

*Eğitim düzeyi de bir sosyal faktör olarak bireylerin dinî yaşayışları üzerinde son derece etkilidir. Özellikle dinin ibadet boyutunda bu etkiyi açıkça görmek mümkündür. Başka bir ifade ile, bireylerin eğitim düzeyleri yükseldikçe ibadet yapma oranlarında düşüş görülmüştür. Fakat ilgili tabloların geçtiği yerlerde de açıklandığı gibi, bu iki değişken arasındaki ters orantı, her ülke için geçerli olmamaktadır. Bu konuda yapılan bir çok araştırmada bazı ülkelerde bireylerin eğitim düzeyleri ilerledikçe, ibadet yapma oranlarında da artışların olduğu tesbit edilmiştir. Şüphesiz bunda, ilgili ülkelerin eğitim ve öğretimlerinde dine verdikleri önemin büyük rolü bulunmaktadır. (Tablo-2.D.1/2.D.2)

-Eğitim düzeyi, dine her zaman olumsuz etkide bulunan bir faktör değildir. İbadet boyutunda gösterdiği olumsuzluğa karşılık dinin bilgi boyutunda olumlu rol oynamaktadır. Örneğin Kur'an okumasını bilme oranı, deneklerin tahsillerinin yükselmesine paralel olarak artış göstermektedir. (Tablo-2.D.3) Ayrıca anketteki dinî bilgi sorularını cevaplandırmada ve

dini kendi incelemeleriyle öğrenme oranlarında, eğitim düzeyi hep olumlu yönde etkide bulunmuştur. (Tablo-2.D.4/2.D.5)

-Deneklerin tahsilleri yükseldikçe, cuma gününün tümüyle tatil yapılması isteğinde bir azalma fakat cuma namazının kılınabilmesi için öğlen tatilinin uzun tutulmasının yeterli olacağı görüşünde ise bir artış göze çarpmaktadır. Aynı şekilde deneklerin laiklik anlayışlarının oluşumunda da eğitim önemli bir faktör olmuştur. Şöyle ki, laikliğin “dinsizlik” şeklinde anlaşılması okur-yazar deneklerde en yüksek oranda (%43.2) iken, üniversite mezunlarında %19.8’e düşmektedir. Halbuki laikliğin ülkemizde yanlış uygulandığı kanaati, aynı okur-yazar grubunda en düşük (%24.3) ve üniversite mezunlarında ise en yüksek (%52.6) oranında seyrettiği görülmüştür.

*Meslek, bireylerin dinî hayatında ve özellikle ibadet boyutunda etkili bir faktördür. Gerek beş vakit namaz ve gerekse teravih namazını sürekli kılmada en başta çiftçilerin geldiği ve bunu ikinci ve üçüncü sırada da emekliler ile işçilerin takip ettiği görülmüştür. Bir meslek dalı olarak çiftçilerin ilk sırada yer almasını, kırsal bölgelerde bireylerin sosyal hayatında dinin etkin bir konumda olması ile izah etmek mümkündür. Buna karşılık, emeklilerin ibadet yapmada ikinci sırayı almalarının da iki nedeni olabilir. Birincisi ibadet için yeterli zamanlarının bulunmasıdır. İkincisi ise emekli olmuş deneklerin genel olarak ileri bir yaş grubunda yer almalarıdır. (Tablo-2.E.1/2.E.2) Çünkü bireylerin yaşı ilerledikçe daha iyi ibadet yaptıkları önceki tablolarımızda açıkça görülmüştür.

*Gelir düzeyi ile dinî hayat arasında çok yakın ilişkileri ortaya çıkmıştır. Örneğin, en yüksek gelire sahip deneklerde (aylık ortalama geliri 15 milyon ve daha yukarı) beş vakit namazını sürkeli kılma oranının en düşük (%39.9) bir düzeyde olduğu görülmüştür. Bunun tabîî bir sonucu olarak hiç namaz kılmadığını belirtenlerin en büyük oranı, (%18.3) yine en yüksek gelir grubuna aittir. (Tablo-2.F.1) Bu sonuçlar, ekonomik yönden aşağı tabakalarda yer alan insanlarda dinin daha baskın olduğu görüşünü desteklemektedir. Öte yandan bireylerin gelir düzeyi ile çok yakında münasebeti olması gereken hac ibadeti sanıldığı gibi, en yüksek gelire sahip deneklerde en büyük oranda gerçekleşmemektedir. Zira, şimdiye kadar hacca bir defa gitmiş deneklerin en fazla orta gelir grubundan (aylık ortalama gelirleri 3-10 milyon arası) çıkmış olması bunu kanıtlamaktadır. (Tablo-2F.2) Halbuki malî bir ibadet olan zekat doğrudan deneklerin ekonomik düzeyi ile yakından ilişkilidir. Haliyle gelir düzeyi arttıkça, devamlı zekat verme oranında da doğal bir artış gözlenmektedir. Ancak burada doğal olmayan, aylık ortalama gelirleri itibarıyla en üst gelir grubunda yer almasına rağmen zekat vermeme nedenini, zengin olmadığına bağlayan (%23.9) deneklerin durumudur. (Tablo-2.F.3)

-Aylık ortalama gelir, deneklerin dindar insanları tercih etmesinde de etkisini göstermektedir. Çünkü dindarların tercih edilmesinde en yüksek oran (%74.6) düşük gelir grubunda görülmüşken bu konudaki en düşük oran (%49.9) da en yüksek gelire sahip deneklerde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte laikliğin dinsizlik olduğu şeklindeki anlayış, en düşük gelirlilerden başlamak suretiyle yukarıya doğru çıktıkça azalmaktadır. Bu azalmaya karşılık, laikliğin ülkemizde yanlış uygulandığı görüşünde ise, gelirin artması ile birlikte yükselme görülmektedir. (Tablo-2.F.5/2.F.6)

*İlde kalma süresi de dini hayatı etkilemektedir. Deneklerin gerek beş vakit namaz ve gerekse teravih namazını sürekli kılma oranlarının İ.K.S.'nın ilk basamağında (1-5 yıl arası) bir hayli yüksek olduğu görülmüştür. Fakat daha sonra gelen iki basamakta (6-10 yıl ve 11-15 yıl arası) ibadetlerin yapılmasında düşüşler olmaktadır. Ancak bu düşüş, süreklilik arzetmemekte, ilde en uzun süre (16 yıl ve daha yukarı) ikamet eden deneklerde tekrar artarak en yüksek orana ulaşmaktadır. (Tablo-2.G.1/2.G.2) Kur'an okumayı bilme, dindarı tercih etme ve ilk ve ortadereceli okullarda dindarslerinin zorunlu olup olmaması tablolarında aynı genel eğilimi bulmak mümkündür. (Tablo-2.G.3/2.G.4) Öyle anlaşıyor ki, kırsal alanlardan şehire yeni yerleşen deneklerde dinin etkinliği yüksek bir düzeydedir. Fakat bilahare kent yaşantısına intibak edinceye kadar birey, diğer alanlarda olduğu gibi dinî hayatında da bazı sarsıntılar geçirmektedir. Süphesiz bu sarsıntı ve bocalama uzun süre devam etmemektedir. Dinî hayat, kentin sağladığı avantaj ve imkanlarla birleşerek terkar canlanmakta ve İ.K.S.'ne paralel olarak yükselmektedir. Bütün bu bulgular, sanayileşme ve kentleşme ile birlikte dinin tamamen etkinliğini kaybederek yok olacağı şeklindeki beklenti ve görüşlerin tutarlı ve geçerli olmadığını göstermektedir.

*Aile de bireylerin dinî yaşayışlarında kendini hissettiren bir değişkendir. Gerek beş vakit namazın sürekli kılınmasında ve gerekse Ramazan ayında muntazam oruç tutulmasında en yüksek oranlar, birey sayısı itibarıyla en kalabalık ailelerde (5-6 ve daha yukarı nüfuslu) ortaya çıkmıştır. (Tablo-2.H.1/2.H.2) Dinin ibadet boyutunda ailenin kalabalık oluşu olumlu etki yaptığı gibi, dindarların tercih edilmesinde ve ilk ve ortadereceli okullarda dindarslerinin zorunlu okutulması isteği üzerinde de aynı şekilde olumlu tesirini göstermiştir. (Tablo-2.H.3/2.H.4)

KAYNAKLAR

A-KİTAPLAR

- ABDULHAMİT, Muhsin; İslam ve Toplumsal Kalkınma (Çev.: M. ÇAKIR), Koba Yayınları, İst., 1993.
- AYDIN Mehmet; Din Felsefesi, Selçuk Yayınları, 3. baskı, İst., 1992.
- ARMANER, Neda; Din Psikolojisine Giriş, Cilt: 1, Ayyıldız Matbaası, Ank, 1980.
- ARMANER, Neda; İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi, M.E. Basımevi, İst., 1967.
- AYDIN Mehmet ve CİLACI Osman; Dinler Tarihi, Arı Basımevi, Konya, 1980.
- AYHAN, Halis; Din Eğitimi ve Öğretimi, D.İ.B. yayınları, Ank., 1985.
- AYHAN, Halis; Eğitime Giriş, Damla Yayınevi, İst., 1986.
- ADIVAR, Adnan; Bilim ve Din, Remzi Kitabevi, İst., 1980.
- ATTAS, Nakip; İslam ve Laisizm (Çev.: S.AYAZ), Pınar Yayınları, İst., 1994.
- ATTAS, Nakip; Modern Çağ ve İslamî Düşünüşün Problemleri (Çev.: M.E. KILIÇ), İnsan Yayınları İst., 1989.
- AYVERDİ, Semiha; Milli Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız, Kültür Bak. Yayın. İst., 1976.
- ATAY, Hüseyin; Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Dergâh Yayınları, İst., 1983.
- ARMAY, Ural; Bilimsel Araştırma ve Teknikleri El Kitabı, Der Yayınları, İst., 1981.
- ATAÖV, Türkkaya; Bilimsel Araştırma El Kitabı, Savaş Yayınları, Ank., 1982.
- AYUBİ, Nazih; Arap Dünyasında Din ve Siyaset (Çev.: Y. ALOGAN), İst., Cep Yayını, 1993.
- ATEŞ, Toktamış; Cumhuriyet ve Laiklik, Sarmal Yayınları, 2. Baskı, İst., 1994.
- AYASBEYOĞLU, Nevzat; İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili, M.E. B. Yayınları, İst., 1991.
- AKPINAR, Turgut; Türk Tarihinde İslamiyet, İletişim Yayınları, İst., 1993.
- ATALAY, Beşir; Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Araştırması), D.P.T. Yayınları, Ank., 1983.
- ATALAY, Beşir; Köy Gençliği Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma, Atatürk Ü. Yayınları, Erzurum, 1979.

- ATALAY, Beşir v.d.; Türk Aile Yapısı Araştırması, D.P.T., Ank., 1992.
- BAYRAKTAR, M. Faruk; İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İst., 1984.
- BAYRAKTAR, M. Faruk; Eğitim Kurumu Olarak Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma, Yıldızlar Matbaası, İst., 1992.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İst., 1985.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; Eğitim Sosyolojisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İst., 1987.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; Milli Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır?, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İst., 1986.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; Köy Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İst., 1988.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; İslamiyetin Kültürel Özellikleri ve İslamî Kavramlar, Filiz Kitabevi, İst., 1989.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; Sosyal İlimler Metodolojisi, Filiz Kitabevi, İst., 1989.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik, Kutsun Yayınevi, İst., 1977.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; Sosyoloji, Devlet Kitapları, İst., 1976.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları, Divan Yayını, İst., 1972.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; Genel Sosyoloji, Divan Yayınları, İst., 1986.
- BAYRAKLI, Bayraktar; İslam'da Eğitim, Dergâh Yayınları, İst., 1980.
- BOTTOMORE, T.B.; Toplumbilim (Çev.: Ü. OSKAY), 2. Baskı, Beta Basım, Yayın Dağıtım A.Ş., İst. 1984.
- BAŞGİL, A. Fuat; Din ve Laiklik, Yağmur Yayınları, 6. Baskı, İst. 1985.
- BOLAY, S. Hayri; Felsefî Doktrinler Sözlüğü, Ötüken Neşriyat, 3. Baskı, İst., 1984.
- BOLAY, S. Hayri ve TÜRKÖNE, Mümtazer; Din Eğitimi Raporu, Ank., 1985.
- BERGER, Peter L.; Dinin Sosyal Gerçekliği (Çev.: A. COŞKUN), İnsan Yayınları, İst., 1993.
- BİLGİN, Beyza; Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, Emel Matbaacılık, Ank.; 1980.
- BİLGİN, Beyza ve SELÇUK, Mualla, Din Öğretimi, Akid Yayınları, Ank., 1991.
- BAŞKURT, İrfan; Federal Almanya'da Din Eğitimi, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İst., 1995.
- BULAÇ, Ali; İslam Dünyasında Düşünce Sorunları, Burhan Yayınları, İst. 1983.

- BULAÇ Ali; Gündemdeki Konular, Akabe Yayınları, İst., 1988.
- BUYRUKÇU, Ramazan; Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü, T.D.V. Yayınları, Ank., 1995.
- BİLMEN, Ö. Nasuhi; Büyük İslam İlmihali, Bilmen Yayınevi, İst., 1986.
- BİLMEN, Ö. Nasuhi; 500 Hadis-i Şerif, Bilmen Yayınevi, İst., 1974.
- BİRİNCİ Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri-II., D.İ.B. Yayınları, Ank, 1995.
- CİLACI, Osman, Günümüz Dünya Dinleri, D.İ.B. Yayınları, Ank., 1995.
- CİLACI, Osman; Dinler ve İnsanlar, Damla Matbaacılık, Konya, 1990.
- CHALLAYE, Felicien; Dinler Tarihi (Çev.: S. TIRYAKIOĞLU), Varlık Yayınları, İst., 1960.
- CANAN; İbrahim; Paygamberimizin Sünnetinde Terbiye, Cihan Yayınları, İst., 1984.
- CELMAN, Hikmet; Z. Gökalp'ın Eğitim Sosyolojisi, M.E.B. Yayınevi, İst., 1989.
- CELMAN, Hikmet; Eğitim Sosyolojisi, A.Ü. Yayınları, Erzurum. 1993.
- CELEP, Cevat; Halk Eğitimi, Adım Yayıncılık, Ank., 1993.
- CÜCELOĞLU, Doğan; İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, İst., 1996.
- C.B. ve J.R.; Sosyolojinin Unsurları (Çev.: K.N.DURU), M.E. Basımevi, İst., 1975.
- ÇAMDİBİ, Mahmut; Din Eğitime Giriş, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İst., 1989.
- ÇAKIR, Ruşen; Ayet ve Slogan, Metris Yayınları, 6. Baskı, İst., 1993.
- ÇAĞATAY, Neşet; Makaleler ve İncelemeler, S.Ü. Yayınları, Konya, 1983.
- ÇAĞATAY, Tahir; Günün Sosyolojisine Giriş, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, 2. Baskı, Ank., 1968.
- ÇAKAN, İ.Lütfi; Hurafeler ve Batıl İnanışlar, Marifet Yayınları, İst., 1981.
- DÖNMEZER, Sulhi, Kriminoloji, Filiz Kitabevi, İst., 1984.
- DÖNMEZER, Sülhi; Sosyoloji, Savaş Yayınları, Ank., 1984.
- DEMİRCİ, Kürşat; Dinlerin Dejenerasyonu, İnsan Yayınları, İst., 1985.
- DRAZ, M. Abdullah; Din ve Allah İnancı (Çev.: B. KARLIĞA), Bir Yayıncılık, İst., tarihsiz.
- DODURGALI, A. Rahman; Eğitim Sosyolojisi, M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İst., 1995.
- DARYAL, Murat; Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri, M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İst., 1994.
- DİLİPAK, A. Rahman; Laisizm, Beyan Yayınları, 2. Baskı, İst., 1991.
- DİN Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (1988), D.İ.B. Yayınları, Ank., 1991.
- ERKUT, Gülden; Türkiye'de Kertleşme, Yenyüzyıl Kitaplığı, İst., tarihsiz.

- ERÖZ, Mehmet; İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitabevi, İst., 1982.
- ERGÜN, Doğan; 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı, Gerçek Yayınevi, İst., 1979.
- ERGÜN, Mustafa; Eğitim ve Toplum, Malatya, 1987.
- ELIADE, Mircea; Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu (Çev.: M. AYDIN), Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1995.
- ERKAL, Mustafa, Etnik Tuzak, Turan Kültür Vakfı Yayını, İst., 1993.
- ERKAL, Mustafa; Sosyoloji, Filiz Kitabevi, İst., 1983.
- ENSARİ, Fazlurrahman; İslam Açısından Bilim ve Felsefe (Çev.: C. KARAAĞAÇLI), Çığır Yayınları, İst., 1979.
- EGEMEN, B. Ziya; Din Psikolojisi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ank., 1952.
- ERDOĞMUŞ, Zeki; Sosyal İlişkilere Analitik Bir Bakış, Basılmamış Çalışma, Elazığ, 1989.
- FİCHTER, J.; Sosyoloji Nedir? (Çev.: N. ÇELEBİ), Toplum, Konya, tarihsiz.
- FREYER, Hans; Din Sosyolojisi (Çev.: T. KALPSÜZ), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank., 1964.
- GÜNAY, Ünver; Din Sosyolojisi Dersleri, E.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Kayseri, 1993.
- GÜNAY, Ünver; Eğitim Sosyolojisi Dersleri, E.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Kayseri, 1992.
- GÜRTAŞ, Ahmet; Atatürk ve Din Eğitimi, D.İ.B. Yayınları, Ank., 1982.
- GÜNGÖR, Erol; Türk Kültürü ve Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat, 5. baskı, İst., 1986.
- GÜNGÖR, Erol; Düünden Bugünden Tarih-Kültür, Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat, İst., 1986.
- GÜNGÖR, Erol; İslam'ın Bugünkü Meseleleri, Ötüken Neşriyat, İst, 8., baskı, İst., 1993.
- GÜNGÖR, Erol; Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat, İst., 1986.
- GÜNGÖR, Erol; Değerler Psikolojisi, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayını, Amsterdam, 1993.
- GELLNER, Ernest; Postmodernizm İslam ve Us (Çev.: B. PEKER), Ümit Yayıncılık, Ank., 1994.
- GÖRMEZ, Kemal; Şehir ve İnsan, M.E. Basımevi, İst., 1991.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; Toplumbilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst., 1986.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst., 1977.
- HÖKELEKLİ, Hayati, Din Psikolojisi, T.D.V. Yayınları, Ank., 1993.

- JERSİLD, Arthur T.; Gençlik Psikolojisi (Çev.: İ.N.ÖZGÜR), İst., 1983.
- KÖSEMİHAL, N.Şazi; Durkheim Sosyolojisi, Remzi Kitabevi, İst., 1971.
- KÖSEMİHAL, N. Şazi; Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitabevi, İst., 1982.
- KOSTAŞ, Münir; Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış, T.D.V. Yayınları, Ank., 1995.
- KEHRER, Günter; Din Sosyolojisi (Çev.:S. YÜKSEL), Kubbealtı Neşriyat, İst., 1992.
- KEHRER, Günter v.d; Din Sosyolojisi (Çev.:M.E.KÖKTAŞ ve A. TOPÇUOĞLU), Vadi Yayınları, Ank., 1996.
- KONUK, Yurdağül; Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi, T.D.V. Yayınları, Ank., 1994.
- KÖKTAŞ, M.Emin; Türkiye’de Dinî Hayat, İşaret Yayınları, İst. 1993.
- KRECH, Davit ve CRUTHFIELD, Richard; Sosyal Psikoloji (Çev.: E. GÜNGÖR), Ötüken Yayınları, İst., 1980.
- KRECH, Davit, CRUTCHFIELD, Richard ve BALLACHEY, Egerton; Cemiyet İçinde Fert (Çev.: M. TURHAN), M.E. Basımevi, İst., 1983.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem; İnsan ve İnsanlar, Beta Basım Yayım Dağıtım, İst., 1983.
- KAHRAMAN, Ahmet; Dinler Tarihi, Marifet Yayınları, İst., 1984.
- KARTAL, Kemal; Ekonomik ve Sosyal Yönleri ile Türkiye’de Kentleşme, Adım Yayıncılık, Ank., 1992.
- KÜÇÜK, A. Rahman v.d.; Dinler Tarihi, Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 1993.
- KESKİOĞLU, Osman; İslam’da Eğitim ve Öğretim, D.İ.B. Yayını, Ank., 1985.
- KARDAVİ, Yusuf; İbadet (Çev.: H. CEMAL), Hilal Yayınları, İst., 1974.
- KARDAVİ, Yusuf; İslam’da Helal ve Haram (Çev.:R. NAZLI), Hilal Yayınları, İst., tarihsiz.
- KENTEL, Ferhat; Türkiye’de Gençlik, Yenyüzyıl Kitaplığı, İst., tarihsiz.
- LİNK, Henry; Dine Dönüş (Çev.: N. ORALBI), Dergâh Yayınları, İst., 1979.
- LEVENT, L.; Malatya İlimizi Tanıyalım, Vilayet Yayını, Malatya, 1995.
- MORAN, Adli; Dinler Tarihi, Hürriyet Gazetesi Yayını, İst., tarihsiz.
- MACİVER, R.M. ve PAGE, C.H.; Cemiyet (A.KURTKAN), Milli Eğitim Basımevi, Cilt: 1, İst., 1969.
- MENSCHING, Gustav; Din Sosyolojisi (Çev.: M. AYDIN), Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1994.

- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin; Felsefeye Giriş, Remzi Kitabevi, İst. 1983.
- MARDİN, Şerif; Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İst., 1992.
- MAVİŞ, Hakkı; Almanya, Avusturya ve Türkiye’de Din Eğitimi, İst., 1970.
- NORTBOURNE, Lord; Modern Dünyada Din (Çev.: Ş.YALÇIN), İnsan Yayınları, İst., 1995.
- NİRÜN, Nihat, ÖNER, Alev ve BAYKURT, Nurten; Sosyoloji(Liseler için), M.E.B Yayınları, İst., 1986.
- OZANKAYA, Özer; Toplumbilime Giriş,S. Yayınları, Ank., 1984.
- OZANKAYA, Özer; Türkiye’de Laiklik-Atatürk Devrimlerinin Temeli, Cem Yayınevi, İst., 1990.
- ÖZBAYDAR, Belma; Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma, Baha Matbaası, İst., 1970.
- ÖCAL, Mustafa; Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar, T.D.V. Yayını, Ank., 1991.
- ÖCAL, Mustafa; İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları, Ensar Neşriyat,İst., 1994.
- ÖZCAN, Hanifi; Epistemolojik Açıdan İman, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İst., 1992.
- ÖNER, Necati; Stres ve Dinî İnanç, T.D. V. Yayınları, Ank., 1985.
- ÖZBEK, Abdullah; Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (S.A.S), Selam Yayınevi,Konya, 1988.
- ÖZTÜRK, Hüseyin; Ruh Sağlığı, Büyük Dağıtım Yayınevi, İst., tarihsiz.
- ÖZEK, Çetin; Devlet ve Din, Ada Yayınları, İst., tarihsiz.
- PAZARLI, Osman; Din Psikolojisi, Remzi Kitabevi, İst., 1972.
- PEKER, Hüseyin; Din Psikolojisi,Sönmez Yayınevi, Samsun, 1993.
- ROY, Olivier; Siyasal İslam’ın İflası (Çev.: C. AKALIN), Metis Yayınları, İst., 1995.
- ROBERTS, Keith A.; Religion in Sociological Perspective, Wadsworth Pub. Com.; Belmont, California, 1990.
- SEZEN, Yümni; İslam Sosyolojisine Giriş, Turan Kültür Vakfı, İst., 1994.
- SEZEN, Yümni; Tarihi Maddeciliğin Tahlil ve Tenkidi, Veli Yayınları, İst., 1984.
- SEZEN, Yümni; Sosyoloji Açısından Din, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İst., 1988.
- SEZEN, Yümni; Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı, M.Ü, İlahiyat Vakfı Yayınları, İst., 1993.
- SEZEN, Yümnü; Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İst., 1990.

- SEZER, Baykan; Toplum Farklılaşması ve Din Olayı, İ.Ü.Ed. Fak. Yayınları, İst., 1981.
- SARITAŞ, M.; Nurettin TOPÇU'da Sosyo-pedagojik Yapı, Mesaj Yayınları, Ank., 1986.
- SENCER, Muzaffer ve IRMAK, Yakut; Toplumbilimlerinde Yöntem, Say Kitap Pazarlama, İst., 1984.
- SENCER, Yakut; Türkiye'de Kentleşme, Kültür Bakanlığı Yayını, Ank., 1979.
- SENCER, Muzaffer; Dinin Türk Toplumuna Etkileri, May Yayınları, İst., 1968.
- ŞAHİNKAYA, Rezan; Psiko-Sosyal Yönleriyle Aile, Kardeş Basımevi, Ank., 1979.
- ŞEYBE, A. Kadir; Çağdaş Dünya Dinleri (Çev.: O. CİLACI), Beyan Yayınları, İst., 1983.
- ŞENTÜRK, Habil; Psikoloji Açısından Hz. Peygamberin İbadet Hayatı, Bahar Yayınları, İst., 1985.
- TANYOL, Cahit; Sosyolojik Açıdan Din, Ahlak, Laiklik ve Polikita Üzerinde Diyaloglar. Okat Yayınevi, İst., 1970.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet; Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, Güneş Matbaacılık, Ank., 1966.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet; Din Sosyolojisi, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank., 1983.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, Dede Korkut Yayınları, 2. Baskı, İst., 1977.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, 2. Baskı, İst., 1988.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; İkinci Neslin Dramı, Orkun Yayınları, İst., 1984.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; Yoksulluk Kültürü, Dede Korkut Yayanları, İst., 1977.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; Batı Almanya'da Köy Kalkınma Modelleri ve Türk İşçilerinin Sosyo-ekonomik Yapısı, Dede Korkut Yayınları, İst., 1977.
- TOYNBEE, Arnold; Tarihçi Açısından Din (Çev.:İ. CANAN), Kayıhan Yayınları, İst., 1978.
- TÜMER, Günay ve KÜÇÜK, A. Rahman; Dinler Tarihi, T.T.K. Basımevi, Ank., 1985.
- TÜMER, Günay ve KÜÇÜK, A. Rahman; Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ank., 1993.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er; Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi, Ark Yayınevi, Ank., 1994.

- TARHANLI, İştar B.; Müşlüman Toplum, Laik Devlet, Afa Yayınları, İşt., 1993.
- TAYLAN, Necip; İlim-Din İlişkisi; Çağrı Yayınları, İşt., 1979.
- TEZCAN, Mahmut; Sosyal ve Kültürel Değişme, A.Ü. Eğitim Bilimleri Faköltesi Yayınları, Ank, 1984.
- TURAN, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayını, İşt., 1993.
- TÜRKİYE I. Din Eğitimi Semineri, Ank. İlahiyat Vakfı Yayınları, Ank., 1981.
- UYŞAL, Veysel; Psiko-sosyal Açıdan Oruç, T.D.V. Yayınları, Ank., 1994.
- UZUNÇARŞILI, İsmail; Osmanlı Tarihi, Cilt:2, T.T.K. Ank., 1983.
- ÜLKEN, H. Ziya; Dinî Sosyoloji, İ.Ü.Ed. Fak. Yayınları, İşt., 1943.
- ÜLKEN, H. Ziya; Eğitim Felsefesi, İşt., 1967.
- ÜLGNER, Sabri; Zihniyet ve Din - İşlam, Tasavvuf ve Çözölme Devri İktisat Ahlâkı, Der Yayınları, İşt., 1981.
- WACH, Joachim; Din Sosyolojisine Giriş (Çev.: B. İNANDI), A.Ü.İ.F., Yayınları, Ank., 1987.
- WACH, Joachim; Din Sosyolojisi (Çev.: Ü. GÜNAY),E.Ü. Yayını, Kayseri, 1990.
- WİLBER, Ken; Transandantal Sosyoloji (Çev.: C. POLAT), İnsan Yayınları, İşt., 1995.
- WELLS, Calvin; İnsan ve Dünyası (Çev.: E. ONUR), Remzi Kitabevi, İşt., 1985.
- WEBER, Max; Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (Çev.:Z. ARUOBA), Hil Yayınları, İşt., 1985.
- WEBER, Max; Sosyoloji Yazıları (Çev.: T. PARLA), Hürriyet Vakfı Yayınları, İşt., 1993.
- VAKKASOğLU, Vehbi; Din Gerçeği, Cihan Yayınları, İşt., 1984.
- YAVUZ, Kerim; Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri,A.Ü. Yayını, Erzurum, 1987.
- YAVUZ, Kerim; Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, D.İ. B. Yayını, Ank., 1983.
- YILDIRIM, Cemal; Bilim Felsefesi, Remzi Kitabevi, İşt., 1979.
- YÜCEKÖK, Ahmet, 100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset, Gerçek Yayınevi, İşt., 1971.
- YÜCEKÖK, Ahmet; Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-ekonomik Tabanı (1946-1968), A.Ü. Siyasal Bilgiler Faköltesi Yayını, Ank., 1971.
- YAZICIOğLU, Hulusi; Bir Din Politikası Laiklik, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İşt., 1993.

YAZICI, Erdinç; Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Karabuk'te İşçi Ailesi, İmaj Yayınevi, İst, 1992.

YAKAR, Cenap; İnanç ve Tutumlar Üzerine, G.Ü. Yayını, Ank., 1988.

YİNGER, J. Milton; Scientific Study of Religion, The Macmillan Com., London, 1970.

YAVUZER, Haluk; Psiko-Sosyal Açıdan Çocuk Suçluluğu, İ.Ü. Ed. Fak. Yayını, İst., 1981.

YÖRÜKOĞLU, Atalay; Çocuk ve Ruh Sağlığı, Remzi Kitabevi, Ank., 1980.

B- MAKALELER

ATAY, Hüseyin; "Dinler Arasındaki İlişkiler" Bilgi ve Hikmet, İst., 1994/6.

AYDIN, Mustafa; "Ahlak-Hukuk İlişkisi ve İslam", Bilgi ve Hikmet, İst., 1993/4.

ALVES, Colin; "Niçin Din Eğitimi" (Çev.: M. SELÇUK), Din Öğretimi Dergisi, Sayı: 33, Ank., 1992.

ALKAN, A. Turan; "Türkiye'de İç Siyaset Manzaraları", Türkiye Günlüğü, Sayı:21, Ank., 1992.

AY M. Emin; "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, İst., 1994.

BULAÇ, Ali; "Kitabî İslam- Ümmî İslam Ya da Ümmetin Kitaba Dönüşü", Bilgi ve Hikmet, Sayı:10, İst., 1995.

BERKAY, Fügen; "Türk Toplumunu Açısından İslamiyet", Sosyoloji Dergisi, Sayı:19-20, İ.Ü.Ed.Fak. Yayınları, İst., 1964-1966.

BERKAY, Fügen; "Şehir Sosyolojisinin Temel Kavramları Çerçevesinde Malatya", III. Malatya Battalgazi ve Malatya Çevresi. Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğleri, Malatya, 1988.

BİLGİN, Beyza; "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", A.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi., Cilt:24, Ank., 1981.

BİLGİSEVEN, A. Kurtkan; "İctihat Yetersizliğinden Doğan Problemler", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı:2, İst., 1995.

BAYRAK, Mustafa ve Gencel, Adnan; "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Etkinliği ile İlgili Bir Araştırma", Din Öğretimi Dergisi, Sayı: 8-9, Ank., 1986.

CHEVALIER, Jean; "Din Fenomeni" (Çev.: M. AYDIN) Din Fenomeni (içinde), Selçuk Yayını, Konya, 1992.

- COŞKUN, Ali; Geleneğin ve Geleceğin Kavşağında Dindar İnsanla Modern İnsan Karşı Karşıya”, Bilgi ve Hikmet, İst., 1994/6.
- COŞKUN, Ali; “Sosyal Çözölme, Sosyal Bütünleşme ve Din”, Bilgi ve Hikmet, İst., 1994/5.
- CEBECİ, Lutfullah; “Kur’an Sosyolojisi Üzerine Bir Denemi”, İslamî Araştırmalar, Sayı:3, Ank., 1987.
- CEBECİ, Suat; “İmam-Hatip Liselerinden Mezun Olanların Yönelişleri ve Sebepleri”, Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi, İst., 1993.
- ÇELİKKAYA, Hasan; “Öğretmen Adaylarının Din Eğitimi İhtiyacı” Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, İst., 1995.
- ÇETİNKAYA, Yalçın; “Türk Üsulu Ateizm”, İzlenim (aylık Dergisi), Sayı: 1, İst., 1993.
- ÇELİK, Ömer; “Modern İdrakin Tabii Hasilası ya da Tarihin Kıvrılım Evresinde Son Arayışın Dili-I.”, Bilgi ve Hikmet, İst., 1993/2.
- DURSUN, Davut; “Din ve Vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı ve Uygulaması”, Bilgi ve Hikmet, İst., 1994/6.
- DURU, K. Nami; “Din ve Cemiyet”, Sosyoloji Dünyası, Cilt: 1, İst., 1951.
- DEMİRCİ, Mehmet; “Mutasavvıflara Göre Ölüm”, İslamî Araştırmalar, Sayı:3, Ank., 1987.
- ERKUT, Gülden; “Kentleşme Sürecinin Sosyolojik Boyutu”, Türkiye’de Kentleşme, Yenyüzyıl Kitaplığı, İst., tarih yok.
- ERÖZ, Mehmet; “Din ve Sosyalizm”, Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz (İçinde),Doğuş Yayını, İst., tarihsiz.
- ER, İzzet; “Din Sosyolojisi Araştırmaları ve Problemleri”, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, Samsun, 1989.
- ER, İzzet; “Kültür ve Din Münasebeti”, Milli Kültür, Sayı:52, Ank., 1986.
- ER, İzzet; “Genel Din Sosyolojisine Karşı İlgisizliğin Kaynağı ve Bu İlgisizliğin Giderilmesi”, U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Bursa, 1987.
- ER, İzzet; “Türkiye’de Din Sosyolojisi Çalışmaları”, U.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: 1, Cilt: 1, Bursa, 1986.
- FENDOĞLU, H.Tahsin; “Önceki Hukukumuzda ve Batıda Din Özgürlüğü Teori ve Uygulaması”, Türkiye Günlüğü, Sayı:21, Ank., 1992.
- GÜNAY, Ünver; “Z. Gökalp ve Din Sosyolojisi”, E.Ü. S.B.E. Dergisi, Sayı:3, Kayseri, 1989.

- GÜNAY, Ünver; "Din ve Sosyal Bütünleşme", E.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı:6, Kayseri, 1989.
- GÜNAY, Ünver; "Modern Sanayi Toplumlarında Din-I.", E.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı:3, Kayseri, 1987.
- GÜNAY, Ünver; "Modern Sanayi Toplumlarında Din-II", E.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı:4, Kayseri, 1987.
- GÜNAY, Ünver; "Gabriel Le Bras'a Göre Din Sosyolojisinin Araştırma Alanları ve Yöntemleri", E.Ü.S.B.E. Dergisi, Sayı: 2, Kayseri, 1988.
- GÜNAY, Ünver; "Türkiye'de Dinî Sosyalleşme", Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, Ank., 1981.
- GÜNEŞ, Abdurrahman; "Malatya'da Dinî Eğitim Kurumlarının Sosyolojik Temelleri", M. E.B. Din Öğretimi Dergisi, Sayı:27, Ank., 1991.
- GELLNER, Ernest; "Postmodernizm, Akıl ve Din" (Çev.: Y. KAPLAN), Bilgi ve Hikmet, İst., 1993/4.
- GÖDELEK, Ertuğrul; Bir Dinî Tutum Ölçeği Geliştirme Girişimine İlişkin Ön Çalışma, Ç.Ü. Eğitim Fak. Dergisi, Cilt:1, Adana, 1987.
- GÖYÜNÇ, N.; "Kanunî Devrinde Malatya Şehri" VII. Türk Tarih Kongresi, T.T.K. Ank. 1973.
- HÖKELEKLİ, Hayatı; "Ölümle İlgili Tutumlar ve Dinî Davranış", İslamî Araştırmalar, Cilt.2, Sayı:2, Ank., 1991.
- HÖKELEKLİ, Hayatı; "Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler", Din Öğretimi Dergisi, Sayı:14, Ank., 1988.
- KÖYLÜ, Mustafa; "Din Görevlilerinin Meslekî Problemleri", 19. Mayıs Ü., İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı:5, Samsun, 1991.
- KESKİN, A. Baki; "İslam Dünyasının Meseleleri", Türkiye Günlüğü, Sayı: 27, Ank., 1994
- KESKİN, A.Baki; "Nasıl Bir Diyanet", Türkiye Günlüğü, Sayı:35, Ank., 1995.
- LA BRAS, Gabriel; "Din ve Sanayi Öncesi Medeniyetten Sanayi Medeniyetine Geçiş" (Çev.:M. KOSTAŞ), Din Öğretimi Dergisi, Sayı: 8-9., Ank., 1986.
- MERİÇ, Ümit; "Değişen Değerler ve Aile", Kadın ve Aile Dergisi, Sayı: 21, Ank., 1986.
- MUTLU, Kayhan; "Bir Dindarlık Ölçeği", İslamî Araştırmalar Dergisi, Cilt:3, Sayı: 4, Ank., 1989.

- ÖCAL, Mustafa; “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri Hakkında Bazı Tespitler ve Teklifler”, Din Öğretimi Dergisi, Sayı:6, Ank., 1986.
- ÖCALAN, Mustafa; “Neden İmam-Hatip Liseleri”, Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı, Ank., 1992.
- ÖZAL, Turgut; “Değişim Sürecinde İslam” (Panelinde yaptığı Konuşma), İslamî Araştırmalar, Cilt:6, Sayı:4, Ank., 1993.
- ÖZDALGA, Elizabeth; “Din Din midir, Yoksa Başka Bir Şey midir?”, İslamî Araştırmalar, Cilt: 3, Sayı:2, Ank., 1989.
- PEKER, Hüseyin; “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretiminin Daha Verimli Olmasını Engelleyen Faktörler”, Din Öğretimi Dergisi, Sayı:16, Ank., 1988.
- SUBAŞI, Necdet; “Günümüz Türkiye’sinde Dinin Halk Katındaki Görüntüleri”, Türkiye Günlüğü, Sayı:34, Ank., 1995.
- SMART, Ninian; “Din ve İnsan Tecrübesi” (Çev.: A. YİTİR), D.E.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt:7, İzmir., 1992.
- SARIBAY, A. Yaşar; “Refah Partisinin Ardındaki Sosyo-politik Dinamikler”, Türkiye Günlüğü, Sayı: 27, Ank., 1994.
- ŞENTÜRK, Habil; “Dinî Gelişim Psikolojisi”, Diyanet Dergisi, Cilt:31, Sayı:4, Ank., 1995.
- TOPRAK, Binnaz; “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi” Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, İst., 1986.
- TAPLAMACOĞLU, Mehmet; “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”, A.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt:10, Ank., 1963.
- TAVUKCUOĞLU, Mustafa; “İlköğretimde Din Eğitimi ve Program Geliştirme Üzerine Bazı Düşünceler”, Din Öğretimi Dergisi, Sayı:43, Ank., 1993.
- UYSAI, Veysel; “Dinî Hayat ve Şahsi Özellikler (Bir Alan Araştırması)”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı:2, İst., 1995.
- VERGİN, Nur; “Kutlu Doğum Haftası 1. Uluslararası İlmi Toplantı” da yaptığı konuşma, T.D.V. Haber Bülteni, Sayı:31, Ank.1994.
- VRİJHOF, Pieter Hendrik; “Din Sosyolojisi Nedir?” (M.E. KÖKTAŞ), D.E.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı:4, İzmir, 1987.
- VERGOTE, Antonie; “Ergenlikte Din” (Çev.: E. FIRAT), A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı:24, Ank., 1981.

YALVAÇ, Mehmet; “(G.A.P) Güneydoğu Anadolu Projesinin Adıyaman İlinde Su Altında Kalacak Yerlerde Sosyolojik Bir Araştırma” Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 77, İst., 1992.

C- TEZLER

ARIBAŞ, Sabahattin; 1656-1717 Yılları Arasındaki Malatya Şerhiye Sicillerine Göre Malatya'daki Sosyal Hayat, İ.Ü.S.B.E. Malatya, 1989 (Yayınlanmamış Doktora Tezi.)

AKGÜL, Mehmet; Sanayileşme ve Din, S.Ü.S.B.E., Konya, 1991. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

BAYHAN, Vehbi; Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma (İnönü Üniversitesi Uygulanması), İ.Ü.S.B.E., Malatya, 1995 (Yayınlanmamış Doktora Tezi.)

BAYYİĞİT, Mehmet; Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma, U.Ü. S.B.E. Bursa, 1989 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

BİLGÜ, İlyas; İslam'da İnanç ve Davranış İlişkisi, S.Ü.S.B.E., Konya, 1991 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.).

FIRAT, Erdoğan; Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu, Ank., İlahiyat Fak. Ank., 1977, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

GÖĞEBAKAN, İlknur; 1530 (H.937) Tarihli Malatya Mufassal Tahrir Defterlerine Göre Malatya ve Çevresindeki Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi (1530-1560), İ.Ü.S.B.E. Malatya, 1992 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.).

GÜNAY, Ünver; Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat, Erzurum, 1978, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi).

GÜNEŞ, Abdurrahman; Malatya'da Dinî Eğitim Kurumlarının Sosyolojik Temelleri, İ.Ü.S.B.E., Malatya, 1989 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

KAYA, Yaşar; Malatya Şehri Sosyal Bünyesi İçinde İşbirliği ve Mücadele, İst., 1991. (Yayınlanmamış Doktora Tezi.)

ÖZKUL, Metin; Sanayileşmeyi Etkileyen Sosyolojik Faktörler ve Malatya Uygulaması, İst., 1990.(Yayınlanmamış Doktora Tezi).

ÖZTÜRK, Hüseyin; Ergenlerde Din Duygusu ve Allah İnancının Boyutları Üzerine Tecrübî Bir Araştırma, Ank. Ü. İlahiyat Fak. Ank., 1991 (Yayınlanmamış Lisans Tezi)

- PERŞEMBE, Erkan; Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri (Ordu İlinin İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Alan Araştırması, A.Ü.S.B.E. Ank., 1991 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- TATAR, Taner; Siyasî Katılımın Sosyolojik Tahlili (Malatya Uygulaması), Malatya, 1995 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- TATAR, Hüsniye; Şehirleşme ve Dinî Cemaatleşme (Malatya Uygulaması), Malatya, 1996 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- YALVAÇ, Mehmet; Türkiye’de Örf ve Adet Değişimleri Açısından Küçük Yerleşme Birimlerinin Sosyolojik Görüntüsü, İ.Ü. Edebiyat Fak. Sosyoloji Kürsüsü, İst., 1979 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- YAPAREL, Recep; Yirmi-Kırk Yaşları Arası Kişilerde Dinî Hayat ve Psiko-sosyal Uyum, Ank., 1987 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- YURDUSEVER, H.İbrahim; Lise Öğrencilerinin Dinî Davranışlarını Etkileyen Faktörler, 19. Mayıs Ü.S.B.E., Samsun, 1990 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- D- ANSİKLOPEDİLER, SÖZLÜKLER VE TEMEL KAYNAK ESERLER**
- 1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, (Malatya İli), D.İ.E., Ank., 1994.
- 1990 D.İ.E. Cep İstatistik Rehberi. Ank., 1990.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Hazırlayan: Zuhûrî DANIŞMAN), Z. Danışman Yayınevi, Cilt:5, İst., 1988.
- İbn-i Batuta Seyahatnamesi (Hazırlayan: Mü’min ÇEVİK), Üçdal Neşriyat, Cilt:1-2, İst., 1993.
- İslam Ansiklopedisi, Cilt:7, M.E. Basımevi, Ank., 1970.
- Meydan-Larousse, Meydan Yayınevi, Cilt:1, İst., 1988.
- Malatya İl Yıllığı-1990, Vilayet Yayını, Malatya, 1990.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayını, Cilt:1, İst., 1990.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, T.D. V. Yayınları, Cilt:9, İst., 1994.
- Türkiye İstatistik Yıllığı, 1990, D.İ.E. Yayını, Ank., 1990.
- Türkçe Sözlük, T.D.K., Cilt:2, Ank. 1983.
- Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık A.Ş., Cilt:7, İst., 1982-1983.

ANKET FORMU

Uygulandığı Semt:**Uygulandığı Tarih:****1- Cinsiyetiniz:**

1 0 Erkek

2 0 Kadın

2- Yaşınız aşağıdaki gruplardan hangisine girer?

1 0 20-25 yaşları arası

2 0 26-30 yaşları arası

3 0 31-40 yaşları arası

4 0 41-50 yaşları arası

5 0 51-60 yaşları arası

6 0 61 ve daha yukarı

3- Doğum yeriniz:

1 0 Köy

2 0 Kasaba-İlçe merkezi

3 0 Şehir merkezi

4- Medeni durumunuz:

1 0 Evli

2 0 Bekar

3 0 Dul

4 0 Boşanmış

5- Eğitim düzeyiniz:

1 0 Okur yazar değil

2 0 Okur yazar (okul bitirmemiş)

3 0 İlkokul mezunu

4 0 Orta veya lise mezunu

5 0 Yüksek okul veya üniversite mezunu

6- Mesleğiniz veya işiniz:

1 0 Çiftçi

2 0 İşçi

3 0 Esnaf

4 0 Memur

5 0 Ev hanımı

6 0 İşsiz

7 0 Emekli

8 0 Serbest meslek

9 0 Öğrenci

7- Size göre, aileniz hangi ekonomik düzeye dahildir?

1 0 üst (zengin)

2 0 orta

3 0 alt (fakir)

8-Aylık net ortalama geliriniz:

1 0 1.000.000-3.000.000.Tl arası

2 0 3.001.000-7.000.000.Tl arası

3 0 7.001.000-10.000.000 Tl. arası

4 0 10.001.000-15.000.000.Tl. arası

5 0 15.001.000 ve daha fazla

6 0 Cevapsız.

9- Ne zamandan beri Malatya merkezinde oturuyorsunuz?

- 1 0 1-5 yıl arası
- 2 0 6-10 yıl arası
- 3 0 11-15 yıl arası
- 4 0 16 ve daha fazla

10- Aile içinde sürkeli olarak birlikte oturduğunuz kişilerin, siz dahil olmak üzere sayısı kaçtır?

- 1 0 Yalnız
- 2 0 İki kişi
- 3 0 Üç kişi
- 4 0 Dört kişi
- 5 0 Beş kişi
- 6 0 Altı ve daha fazla

11- Allah hakkındaki inancınızı aşağıdaki seçeneklerden hangisi dile getirmektedir?

- 1 0 Allah'ın varlığına, birliğine, eşi ve benzeri olmadığına inanıyorum.
- 2 0 Allah'ın varlığına ve her şeyin O'nun tarafından yaratıldığına inanmıyorum.
- 3 0 Bu hususta kararsızım.

12- Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkındaki inancınızı şu ifadelerden hangisi en isabetli bir şekilde dile getirmektedir?

1 0 Hz. Muhammed (s.a.v)'nin, Allah'ın kulu ve son peygamberi olduğuna şüphesiz inanıyorum.

- 2 0 Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamber olduğuna inanmıyorum.
- 3 0 Bu hususta kararsızım.

13- “Kur'an'ın tamamı Allah'ın sözü olup, hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir”

- 1 0 Yukardaki görüşe katılmıyorum.
- 2 0 Kur'an'a ve sayılan özelliklere inanmıyorum.
- 3 0 Kur'an'ın tümü değil, bir kısmı doğru olabilir.
- 4 0 Bu hususta kararsızım.

14- Ahiret gününe ve öldükten sonra dirilmeye inanıyor musunuz?

- 1 0 İnanıyorum
- 2 0 İnanmıyorum
- 3 0 Kararsızım

15- Meleklerin varlığına inanıyor musunuz?

- 1 0 İnanıyorum
- 2 0 İnanmıyorum
- 3 0 Kararsızım

16- Günlük vakit namazlarını kılıyor musunuz?

- 1 0 Beş vakit kılarım.
- 2 0 Ara sıra kılarım, fakat devamlı olmasını isterim.
- 3 0 Ramazan'da kılarım, fakat devamlı olmasını isterim.
- 4 0 Hiç kılmam ve kılmayı da düşünmüyorum.
- 5 0 Hiç kılamıyorum, fakat başlamak istiyorum.

17- Cuma namazı kılar mısınız? (sadece erkekler için)

- 1 0 Her hafta kılarım.
- 2 0 Ara sıra kılarım, fakat devamlı olmasını isterim.
- 3 0 Ramazan'da kılarım, fakat devamlı olmasını isterim.
- 4 0 Hiç kılmam ve kılmayı da düşünmüyorum.
- 5 0 Hiç kılamıyorum, fakat başlamak istiyorum.

18- Ramazan ayında Teravih namazı kılar mısınız?

- 1 0 Her hafta kılarım.
- 2 0 Ara sıra kılarım, fakat devamlı olmasını isterim.
- 3 0 Hiç kılmam ve kılmayı da düşünmüyorum.
- 4 0 Hiç kılamıyorum, fakat başlamak istiyorum.

19- Bayram namazı kılar mısınız? (Sadece erkekler için)

- 1 0 Her bayram
- 2 0 Bazen kılarım, fakat devamlı olmasını isterim.
- 3 0 Hiç kılmam ve kılmayı da düşünmüyorum.
- 4 0 Hiç kılamıyorum, fakat başlamak istiyorum.

20- Tam ve istediğiniz gibi, namaz kılamıyorsanız size göre bunun nedeni nedir? (namazlarını tam olarak kılanlar cevap vermeyecek)

- 1 0 Kendim istemediğim için
- 2 0 Nasıl kılınacağını bilmediğim için
- 3 0 İş hayatım elvermediği için
- 4 0 Kendimi henüz genç gördüğüm için
- 5 0 İhmalkar davrandığım için.

21- Ramazan'da oruç tutar mısınız?

- 1 0 Her yıl tutarım
- 2 0 Bazı yıllar tutarım, fakat tam olmasını isterim.
- 3 0 Bazı günler tutarım, fakat tam olmasını isterim.
- 4 0 Hiç tutmam ve tutmayı da düşünmüyorum.
- 5 0 Hiç tutamıyorum, fakat başlamak istiyorum.

22- Tam ve istediğiniz gibi, Ramazan'da oruç tutamıyorsanız, sizce bunun nedeni nedir? (Orucunu tam olarak tutanlar cevap vermeyecek)

- 1 0 Kendim istemediğim için
- 2 0 Sağlığım yerinde olmadığı için
- 3 0 Kendimi genç gördüğüm için
- 4 0 İş hayatım elvermediği için.
- 5 0 İhmalkar davrandığım için

23- Hac ile ilgili tutum ve davranışlarınız aşağıdaki şıklardan hangisine uymaktadır?

- 1 0 Hacca gitmek istemiyorum
- 2 0 İmkanım olursa gitmek isterim.
- 3 0 Bir defa hacca gittim.
- 4 0 Birden gazla Hacca gittim.

24- Zekat ile ilgili tutum ve davranışlarınız aşağıdaki şıklardan hangisine uymaktadır?

- 1 0 Zekat vermek istemiyorum
- 2 0 Bazı yıllar zekat veririm, fakat her yıl vermek isterim.
- 3 0 Maddi durumum iyi olmadığı için zekat veremiyorum.
- 4 0 Her yıl zekatımı veririm.

25- Kurban Bayram'ında kurban keser misiniz?

- 1 0 Kurban kesmenin gerekli olduğuna inanmıyorum.
- 2 0 Maddi durumum iyi olmadığı için kurban kesemiyorum.
- 3 0 Bazı yıllar kurban keserim, fakat her yıl kesmek isterim.
- 4 0 Her yıl kurban keserim.

26- Kur'an'ı Arapça yazısından okumayı biliyor musunuz?

- 1 0 Evet
- 2 0 Hayır

27- Kur'an'ı okumayı biliyorsanız, ne kadar sık okuyorsunuz?

- 1 0 Her gün
- 2 0 Sadece Ramazan ayında, fakat hergün okumak isterim.
- 3 0 Cuma akşamları ve bazı mübarek gecelerde, fakat her gün okumak isterim.
- 4 0 Hiç okuyamıyorum, fakat okumak isterim.
- 5 0 Hiç okumuyorum, okumak ta istemiyorum.

28- Aşağıdaki Peygamberlerin hangisine dört büyük kitaptan biri indirilmiştir?

- 1 0 Hz. İdris
- 2 0 Hz. Süleyman
- 3 0 Hz. Şit
- 4 0 Hz. Yusuf

29- Hz. Muhammed (s.a.v)'in babasının adı aşağıdakilerden hangisidir?

- 1 0 Abdulmutalib
- 2 0 Ebu Talib
- 3 0 Abdullah
- 4 0 İbrahim

30- Dini konuda bilgi seviyeniz size göre nasıldır?

- 1 0 Çok iyi
- 2 0 İyi
- 3 0 Orta
- 4 Zayıf

31- Eş seçerken, evinizi kiraya verirken, milletvekili, belediye başkanı, muhtar vb. için oy kullandığınızda dindarları tercih eder misiniz?

- 1 0 Evet
- 2 0 Hayır
- 3 0 Kararsızım

32- Kendinizi dindarlık bakımından hangi seviyede görüyorsunuz?

- 1 0 Çok dindar
- 2 0 Orta derecede dindar
- 3 0 Hiç dindar değil

33- Evli iseniz, size göre eşiniz dindarlık bakımından hangi gruba girer? (bekarlar cevap vermeyecek)

- 1 0 Çok dindar
- 2 0 Orta derecede dindar
- 3 0 Hiç dindar değil

34- Size göre, babanız dindarlık bakımından hangi gruba girer?

- 1 0 Çok dindar
- 2 0 Orta derecede dindar
- 3 0 Hiç dindar değil

35- Size göre, anneniz dindarlık bakımından hangi gruba girer?

- 1 0 Çok dindar
- 2 0 Orta derecede dindar
- 3 0 Hiç dindar değil.

36- Halen İlkokul, ortaokul ve liselerde öğretilen dini bilgileri yeterli buluyor musunuz?

- 1 0 Evet
- 2 0 Hayır
- 3 0 Fikrim yok

37-İmam-Hatip Liseleri gibi, diğer orta dereceli okullarda Kur'an öğretilmeli mi?

- 1 0 Evet
- 2 0 Hayır
- 3 0 Fikrim yok

38- Şun andaki dini bilgilerinizin yeterli olduğuna inanıyor musunuz?

- 1 0 Evet
- 2 0 Hayır

39- Cuma günü hakkındaki düşünceniz aşağıdaki şıklardan hangisine uymaktadır?

- 1 0 Cuma günü resmi tatil olmalı
- 2 0 Cuma namazını kılabilmek için öğlen tatili uzun olmalı
- 3 0 Cuma gününün tümüyle tatil olması veya cuma kılabilmek için çalışma saatlerinin düzenlenmesi laikliğe aykırıdır.
- 4 0 Cuma gününün diğer günlerden farklı bir yönü yoktur.

40- Bir işyerinde çalışanların ibadetlerini rahatlıkla yapabilmeleri, üretimi sizce hangi yönde etkiler?

- 1 0 Bir insanın ibadetinin rahatlıkla yerine getirmesi, daha istekli çalışmasına ve üretimin artmasına neden olur. (üretimi olumlu yönde etkiler.)
- 2 0 İbadetlerin serbest yapılması, işi aksatmaya neden olur. (üretimi olumsuz yönde etkiler)
- 3 0 Fikrim yok

41- Müftü, vaiz, imam-hatip gibi diyanet görevlilerinin toplumdaki konumu hakkında düşünceleriniz nedir?(sadece birini işaretleyiniz)

- 1 0 Topluma hiçbir faydaları yoktur.
- 2 0 Topluma çok faydalıdırlar
- 3 0 Topluma az faydalıdırlar; bilgi ve eğitim düzeyinin yükseltilmesi ile daha etkili olabilirler.
- 4 0 Topluma az faydalıdırlar; Diyanet İşleri Başkanlığının özerk ve bağımsız olması halinde daha etkili olabilir.
- 5 0 Fikrim yok.

42- Laiklik anlayışınızı aşağıdaki seçeneklerden hangisi en iyi ifade etmektedir?

- 1 0 Laiklik, hiçbir dini kabul etmemek, yani dinsizliktir.
- 2 0 Laiklik, din ve vicdan hürriyetinin teminatıdır, o olmadan dini yaşama imkanı yoktur.
- 3 0 Laiklik, esasında herkesin inancına saygı göstermektir, fakat ülkemizde dine karşı olarak uygulanmaktadır.
- 4 0 Fikrim yok

43- İlk ve orta dereceli okullarda din dersleri mecburi olarak okutulmalı mı?

- 1 0 Evet
- 2 0 Hayır
- 3 0 Fikrim yok

44- Aşağıdaki işlemlerden hangisi size göre daha çok önemlidir? (sadece birini işaretleyiniz)

- 1 0 Mevlid okutmak
- 2 0 Beş vakit namaz kılmak
- 3 0 Çocuğu sünnet ettirmek
- 4 0 Yatırlara kurban adamak
- 5 0 Teravih namazı kılmak
- 6 0 Bayram namazı kılmak
- 7 0 Hiçbiri

45- Radyo ve televizyondaki dini programları severek ve ilgi ile izler misiniz?

1 0 Evet

2 0 Hayır

46- İçki kullanır mısınız?

1 0 Hiç kullanmam

2 0 Kullanıyorum, fakat bırakmak istiyorum.

3 0 Kullanıyorum devam etmek istiyorum.

47- İçki konusunda düşünceniz nedir?

1 0 İçkinin azı da çoğu da haramdır.

2 0 Az içildiğinde dinen bir sakıncası yoktur.

3 0 İçkinin haram olduğuna inanmıyorum.

48- Faiz hakkında ne düşünüyorsunuz?

1 0 Faiz haramdır.

2 0 Faiz bu günkü şartlarda haram değildir.

3 0 Faizin haram olduğuna inanmıyorum.

49- Namaz, oruç, dua vb. ibadetleri yaparken, Allah'a yakın olduğunuzu düşünerek bir heyecan duyduğunuz zamanlar oluyor mu?

1 0 Sık sık oluyor

2 0 Seyrek oluyor

3 0 Hiç olmuyor

50- “Din, ölüm karşısında insana başka yoldan elde edemeyeceği bir güven duygusu kazandırır” Bu fikre katılıyor musunuz?

1 0 Katılıyorum

2 0 Katılmıyorum

3 0 Fikrim yok

51- “Olgun bir mümin olabilmek için anneye ve babaya, hısım-akrabaya ve komşulara iyi davranılması ve ziyaret edilmesi gerekir.” Bu görüşe katılıyor musunuz?

1 0 Katılıyorum

2 0 Katılmıyorum

3 0 Fikrim yok

52- Aşağıdaki seçeneklerden hangisi din konusundaki görüşünüzü en iyi şekilde ifade etmektedir?

1 0 Dindar biriyim, daha da dindar olmak isterim.

2 0 Dindar biriyim, bu halimi devam ettirmek isterim.

3 0 Dindar değilim, dindar olmak isterim.

4 0 Dindar değilim, bu halimi devam ettirmek isterim.

53- İlkokulu bitiren çocuğunuz olsa, aşağıdaki kurumların hangisine göndermek istersiniz?

1 0 Ortaokul

2 0 Kur'an Kursu

3 0 İmam-Hatip Lisesi

4 0 Hiç biri

54- Çocuğunuzu şayet Kur'an Kursu veya İmam-Hatip Lisesi'ne göndermek istiyorsanız, nedeni nedir? (53. soruda Kur'an Kursu ve İmam-Hatip Lisesi'ni isteyenler cevap verecek.)

1 0 Camilerde İmam-Hatip olarak görev yapması için

2 0 Buraları bitirenlerin iş bulma imkanları daha çok olduğu için.

3 0 Kur'an ve dini bilgiler öğretilerek öğrenciler, terbiyeli ve iyi ahlaklı yetiştirildiği için.

4 0 Başka (yazınız.....)

55- Şu andaki dini bilgilerinizi en çok kimden veya nereden öğrendiniz? (sadece birini işaretleyiniz)

- 1 0 Kendim okuyarak öğrendim.
- 2 0 Anne ve babamdan
- 3 0 Din görevlilerinden
- 4 0 Kur'an kursu'ndan
- 5 0 İmam-Hatip Lisesi'nden
- 6 0 İlk, orta ve lise gibi resmi okullardan
- 7 0 Başka (yazınız.....)

56- Evinizde hangi dini kitaplar bulunur?

- 1 0 Kur'an meali
- 2 0 Hadis kitapları
- 3 0 Tefsir Kitapları
- 4 0 İlmihal kitapları
- 5 0 Bunların hepsi
- 6 0 Hiç yok
- 7 0 Başka (yazınız.....)

